

*Цæуæд нæ зæххыл амонд æмæ уарзт,
Нæ Ирыл зарæд хъæлдзæгæй йæ хæстон.*

ДЖЫККАЙТЫ Шамил

НАША ЭПОХА

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ

Издается с мая 1934 года

Главный редактор
ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Редакция
Заместитель главного редактора – Альбина КЕЛОЕВА
Шеф-редактор – Диана АЛБОРОВА
Редактор отдела прозы – Юрий ГАБАРАЕВ
Редактор отдела поэзии и драматургии – Батрадз КАСАЕВ
Редактор отдела критики и публицистики – Тамерлан ТЕХОВ

Редакционный совет
Борис ХОЗИЕВ, Станислав КАДЗАЕВ,
Клавдия ДЖУСОЕВА,
Анатолий КУСРАЕВ, Анжела КУДЗОЕВА,
Руслан БЗАРОВ, Зелим БАТАЕВ

Владикавказ,
2026

МАХ

7
2026

ДУГ

ЛИТЕРАТУРОН-АИВАДОН АЕМÆ АХСÆНАДОН-
ПОЛИТИКОН АРВЫЛМÆЙОН ЖУРНАЛ

Журнал мыхуыры цауы 1934 азы майæ фæстæмæ

Сæйраг редактор
ХЕТАГКАТЫ Оксанæ

Редакци

Сæйраг редакторы хæдивæг – КЪЕЛОЙТЫ Альбинæ

Шеф-редактор – АЛБОРТЫ Дианæ

Прозæйы хайады редактор – ГÆБÆРАТЫ Юрий

Поэзи æмæ драматургийы хайады редактор – КАСАТЫ Батрадз

Критика æмæ публицистикæйы хайады редактор – ТЪЕХТЫ Тамерлан

Редакцион совет

ХОЗИТЫ Барис, КЪАДЗАТЫ Станислав,

ДЖУСОЙТЫ Клавæ,

КЪУСРАТЫ Анатоли, КУЫДЗОЙТЫ Анжела,

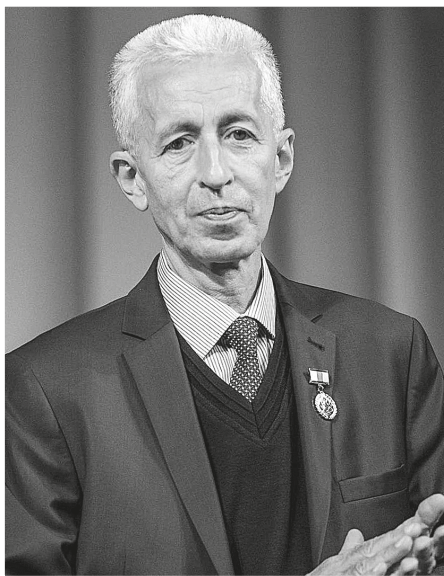
БЗАРТЫ Руслан, УАТАТЫ Зелим

Дæуджыхъæу,
2026

НОМЫРЫ ИС:

ÆМДУГОНЫ ХЪУЫДЫТÆ	5
ПОЭЗИ	
ГОДЖЫЦАТЫ Нелли. Мæ уарзтамонд – мæ амæндты хуыздæр. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	7
ЕЗЕТЫ Марклен. <i>Цыппаррæнхъонтæ</i>	10
ПРОЗÆ	
ÆЛБОРТЫ Беллæ. <i>Радзырдтæ</i>	13
ФЫССÆГ ÆМÆ ХЪЫСМÆТ	
Плиты Оледжы мысгæйæ	22
ПЛИТЫ Олег. Æнæнцой зæрдæйы бæллицтæ. <i>Æмдзæвгæтæ</i>	28
НОГ ТÆЛМАЦТÆ	
УЫРТАТЫ Аланкæ. Ламинкæ. <i>Новеллæ</i>	35
АИВАД, КУЛЬТУРÆ	
Хъæбулы лæггад бакодтай дæ Ирæн... ..	61
Зауыры тыххæй зæгъынц	62
«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ	
ÆРЫГÆТТЫ ÆРМДЗÆФ	
ХУЫБИАТЫ Георги. <i>Радзырдтæ</i>	68
ЦАРДЫСТЫ ÆМÆ УЫДЫСТЫ	
ХУЫГАТЫ Сергей. Плиты Грис. <i>Мысинæгтæ</i>	76
АИВ ДЗЫРДЫ ХÆЗНАДОН	
ГУСАЛТЫ Барис. Дзырд-Хуыцау дугæй дугмæ	94
ПУБЛИЦИСТИКÆ	
Лаурæ КАСИМОВА. Царды сæраппонд уæлахиз. <i>Уац</i>	120
АХУЫРГÆНÆГÆН ÆХХУЫСÆН	
ДЫГЪУЫЗТЫ Зæлинæ. Джусойты Нафийы лирикон дуне. <i>Уац</i>	125
АДÆМОН СФÆЛДЫСТАД	
Хæйрæджыты хабæрттæ	133
ХУДÆГЫЛ АХУДÆМ	
Резойы хабæрттæ	137
МÆЙЫ ЦАУТЫЛ АФÆЛГÆСТ	143

АЕМДУГОНЫ ХЪУЫДЫТÆ

СЫВÆЛЛÆТТЫ КУРДИАТ ДИДИНКАЛÆГ УÆД!..

А зæххыл дзæвгар рацардтæн, æмæ мæ бон у ивгъуыд æмæ абоны ‘хсæн абарстытæ скæнын. Мæ цардвæндагыл мæ стыр амонд фæци мæ мад, мæ ахуыргæнджытæй æмæ, музыкæйы, театры, литературæйы, аивады, спорты къабæзты хицауадон оргæнты ирд минæвæрттимæ зонгæ кæй уыдтæн, уымæй. Уымæ гæсгæ зæгъдзынæн: ивгъуыд фæлтæр абоны фæлтæримæ куы барæм, уæд нæ нырма уыдоны онг хъæуы дзæвгар къæхдзæфтæ акæнын. Цы дуг аивгъуыдта, уый зæрдæхæлардæр æмæ адæмуарзондæр уыд. Хорз æмæ æвзæр цы у, уый тыххæй раздæр музыка фыстам, абон та æнæхъæн дунейы дæр фыдæхдзинад йæ сау тауæнтæ кæны, æмæ адæм фыдæбæттæ æвзарынц.

Дзырдутæй нæ цардмæ «ралæбурдтой», ивгъуыды афтæ уæзгæ бынат кæмæн нæ уыд, ахæм æмбарындæтæ – æгъатырдзинад, сайд æмæ æнæуынондзинад. Фæлæ дуне иууыл сауæй ахуырстæй уынын раст нæу, æмæ радзурдзынæн, абон мæ зæрдæ цæмæй рухс кæны, цæрын æмæ райдзаст фидæнмæ бæллынаг нын ахъызгæнæг цы у, уыдæтты тыххæй.

Цинафтауаг мыл фыццаджы-фыццаг сты сывæллæттæ. Се ‘нтыс-тытæ сын уынын, æххуыс сын кæнын, музыкайы дунемæ сæ хонын, семæ концертты архайын – уымæй стырдæр амонд нæй. Мæнмæ гæсгæ, сывæллæттæ иууылдæр курдиатджын сты, æмæ се ‘нтыстытæ педагогты æмæ ныййарджыты æмзонд архайды бæрæггæнæн вæййынц.

Мæ цард æнæхъæнæй дæр у æрыгон фæлтæрæн сæ курдиат раргом кæнынæн уавæртæ аразынимæ баст. Бирæ нæм ис дæсны музыкант-тæ, дирижертæ, композитортæ, пианистæ, зарæггæнджытæ. Гъемæ Ирыстоны æппæт ресурстæ дæр хъуамæ, уыцы курдиат дидин цæмæй кала, уымæ саразæм. Мæ мад мæ сахуыр кодта хи сывæллæттæй иннæты иучысыл фылдæр уарзыныл, æмæ мæ абоны онг уыцы ныс-туан рох нæу.

Ноджы ма, цас фылдæр цæрын, уыйбæрц «националистдæр» кæнын. Мæ архайды нысан у, цы аивады, цы царды ирон хæдхуыз-дзинад бахъахъхъæнын æмæ йæ парахат кæнын. Фæнды мæ, цæмæй ирон музыка ахуыр кæныны æмæ цæгъдыны хъуыддаг æнæмæнг уагæвæрд суа нæ республикайы музыкалон скъолаты æмæ колледжты. Нæ театрты режиссертæм дæр сидын, цæмæй спектакльтæм музыка Интернетæй æвзарыны бæсты æмгуыст кæной нæхи композиторимæ.

Раздæр ма республикайы Сæргълаууæджы цур куыста Культурæ-йы фæдыл совет æмæ йæ цæст дардта, национ культурæ куыд рæзы æмæ парахат кæны, уымæ. Хорз уайд фæстæмæ йæм раздахын.

Зæрдæрай дæн, курдиатджын сывæллоуæн нæм кæй ис хистæрты оркестрты цæгъдыны фадат. Уыцы уаг йæ рæстæджы сæвæрдта УСФСР-йы адæмон артист Павел Ядых, æмæ йын мах йæ фарны хъуыддаг дарддæр хæццæ кæнæм.

Фæсивæдæн ма фыссын мæ мысинагтæ, аивады, литературæ-йы, театры алы къабæзты цы номдзыд адæмы зыдтон, уыдоны тых-хæй. Цæрæнбонтæм сæ бузныг уыдзынæн, сæ нæмттæ мын – табуйаг. Ацы куыстæй мæ фæнды æрыгæттæн ахæм зонды фæрæз раттын, сæ цард æмæ сфæлдыстадон фæндагыл къаддæр рæдыдтытæ куыд уа. Фæнды ма мæ, мæ хъарутæ фаг куыд уой адæмæн хорздзинадты цæуынæн. Æнæкæрон уарзтæй та уарзын мæ Райгуыраг бæстæ, æмæ мын дызæрдыггаг нæу, дуне цы фыдбылызты ахæсты бахауд, уыдоныл кæй фæуæлахиз уыздæн.

*МАХЪОТЫ Ацæмæз,
РЦИ-Аланийы Композиторты цæдисы сæрдæр,
Уæрæсейы аивæдты сгуыхт архайæг*

МÆ УАРЗТАМОНД – МÆ АМÆНДТЫ ХУЫЗДÆР

РАФÆЛДÆХЫ ХОХ

Ныр æмбисæхсæв куы ссарин
Æз мæ фыссæн сис,
Уæд мæ фыдгултæн ныббарин,
Айсæфид мæ рис.

Зæрдæ нал кæны ныр уисæн,
Бацыди дзы мæт.
Ахсæв Ды, Хуыцау, æвдисæн –
Нал арын дзæнæт.

Ехх, цæмæн фæдтон мæ царды
Ацы стыр зынад?!
Уарзтон хионау мæнгарды,
Уды йын – бынат.

Фæлæ бауади æмбойны
Зæрдæйы джебогъ.
Афтæ гадзрахатæй зоны
Рафæлдæхын хох.

КÆМÆН КÆУОН?

Æз дæр, Дæу фæзмгæйæ, фæрыстæн,
Æмбæлд мæ фæскъæбутыл дур.
Мæ зæрдæ фатæхстæй ныммур,
Фæлæ нæ мæт кæнын, Дæуыстæн, –
Æрмæст мæ фыдфынтæ фæсур.

Æрмæст мæ зæрдæйы фыдæхæн,
Мæ Хуыцау, макуы ратт бынат,

Цæмæй æз хъахъхъæнон сæ ад
Зæххыл дæ кæрдзынæн, дæ цæххæн,
Хæссон мæ ныхфыстау Дæ кад.

Мæнæн кæнынц Дæ номæй фидис,
Зæгъынц, Дæу тыххæй у мæ зард.
Мæнæн Дæ хорзæхмæ цы хид ис,
Уый у мæ дард балцæн йæ мидис, –
Мæ хъуырыл уый тыххæй – сæ кард.

Фæлæ мæ развæндагмæ рахиз,
Ды байс мæнгæвдисæнтæй мæн.
Мæ кувæг зæрдæйы тæмæн
Æрхæссæд ныр мæнæн уæлахиз,
Кæннод кæмæн кæуон, кæмæн?!

МÆ ХЪАСТ

Мæ удмæ бавналы гуымирай
Кæйдæр æнæуæрдон къух,
Цыма мын нал ис хай нæ Ирæй,
Цыма фæдæн йæ фарнæй цух.

Мæгуыр, æцæгæлон, æнæхуынд
Æрцыд – æнæзынд æмæ сонт.
Зæгъы æнæхуыцау, æнæкуывд,
Кæны гадзрахатмæ йæ зонд.

Мæныл йæ цыф къæхтæй лæгæрды,
Зæгъы, – йæ уды нæй бæркад!
Мæ дзырдтæ аппары йæ сæрты,
Мæ цард йæ цæсты у æгад.

Мæныл фыдзæрдæйæ æрмист у,
Æз дзы нæ райсдынæн мæ маст,
Фæлæ мæнгæвдисæнтæ чи стут, –
Сымах, сымахæй у мæ хъаст.

АМОНД

Мæ куыстамонд мын ма байсут уæ курын!
 Мæгуырæй ма мæ уыцы амонд ис,
 Мæ зынтæ ма уæззау куыстæй фæсурын,
 Мæ царды хохыл дур хæрдмæ æз сурын,
 Фæллойгæнгæ ма айсæфы мæ рис.

Мæ цардамонд уын байсынаен нæ бæззы,
 Мæ ныхыл уый æнусбонтæй у фыст.
 Мæнаен мæ фæдтыл дидинджытæ рæзы,
 Æрвон зæд мæ йæ базырæй æмбæрзы,
 Мæ развæд та фыдбылызæй у хызт.

Мæ тохамонд – мæ хъысмæтæн йæ уаг,
 Мæ райгуырдай фыст у мæ ныхыл.
 Йæ фæндæгтыл фæрыстæн æз мæ фаг.
 Æмбæлдтæн уым нæ дунейы къæрныхыл –
 Нæ йæм уыди рæстдзинады тæваг.

Мæ уарзтамонд – мæ амæндты хуыздæр.
 Æз уый цинæй фæраздынаен мæ зынтæн,
 Кæд уый тыххæй нæ дунемæ фæзындтæн.
 Чызг бындар дæр йæ фæрныгад, йæ бынтæн
 Кæддæр йæ фыдаен рабæззы фылдæр.

ЦЫППАРРÆНХЪОНТÆ

* * *

Урс кæддæрид урс куы хонæм,
Сауæй сау зæгъын куы уа нæ бон,
Цардарæзт уыдзæн уæд схонæн
Раст, – уыдзæни дзыллæтæн фæндон!

* * *

Царды уæз сæ рогтæй нæу ныртæккæ,
Кæд æмæ уый сайды бын ныцци.
Халын, давын, уæй æмæ гæртæмттæ...
Ахæм амонд бæстæйы фæци.

* * *

Уа кæмдæрид ‘лхъывд, æфхæрд рæстдзинад,
Уым нæ вæййы, нæ, фæндонæй цард:
Уым вæййы сæйрагдæр уаг мæнгдзинад,
Нал фæхъуысы уым уæндонæй зард.

* * *

Лæг куынæ зæгъа йæ дзырд уæндонæй,
Цъуттайæ куы уа æхгæд йæ дзых,
Марадз, уæд! Куыд цардзынæ фæндонæй?
Бонæй-бонмæ сæфдзæни дæ тых.

* * *

Цард цыфæндыйæ дæр алкæд цард у,
У йæ хæссын алкæмæн йæ хæс.
О, нæ цард хъысмæтæй дæр куыд нæ у,
О, фæлæ... Дæхæдæг дæр æркас!..

* * *

Зæрдæйæн, зондæн кæд сæ «цæрæн»
Ис иу уд, иу буары æвæрд,
Уæддæр... хатт ахæцынц фæйнаердæм:
«Мæнæн – уырдыг!...», «Мæнæн та – хæрд!...»

* * *

Нæ иутæ тох кæнынц нæ ном, нæ кадыл,
Нæ хъысмæт, сомбон, фидæныл тыхсынц;
Нæ иннæтæн – сæ дзæцц, сæ тыхст – сæ удтыл,
Сæ дзыппыты мæт иудадзыг кæнынц.

* * *

Вæййы, æууæнчы бацæуынц нæ иутæ
Æмæ æрцахсынц афтæмæй бынат.
Гъе стæй уæд байдайынц сæ æцæг митæ,
Æрцæуы сайдæн, фучытæн сæ рад.

* * *

Цыдæр зæдтæ мах фенхъæлæм нæ иуты,
Æвæрæм сæ хуыздæр лæгты æмрæнхъ...
Фæлæ... чысыл æвзарæнты, стæй цауты
Фæцæуы ницæйаг удтæн... сæ цæлхъ.

* * *

Тæхынц, тæхынц хæрдмæ æрвылбон æргътæ,
Æппын сын ‘рсабыр, бауromæн нæй.
Сæ тахты ницы сты сæ цуры мæргътæ,
Кæсынц сæм ныр гъе уыдон дæр... бынæй.

* * *

Бæрзонд фæцыд Сæнайы хох! Уынаæ æй.
Уымæй дзæвгар бæрзонддæр – Эверест!
Тæрсын, куы стæхой уыдонæй уæлдæрмæ
Тариф, æргътæ! Куы сын уынаæ сæ рæзт...

* * *

«Хæлар» зæгъын куыд æнцон у
Кæмæндæрты «æнæ фыхæй»...
Æрдхорд дæр ма дæ рахондзæн...
У калмы 'взаг дыууæ дихæй.

* * *

Кæцæй ыстæм?.. Кæдæм цæуæм?
Нæ развæндаг куынæ уынæм...
Кæмæ кувæм?.. Цæмæ тырнæм?
Бæлвырд нысан куынæ зонæм...

* * *

Æрцу, æрцу, хуыздæр рæстæг:
Сабырдзинад, хæлардзинад,
Хуыздæр хъысмæт, хъæугæ амонд,
Нæ адæмтæн – æнгомдзинад!

БЕЗАНТЫ ХИД

Радзырд

– Чындз, аенамонд хабар фехъуыстай? Хуыбианы, дам, дон аласта, адæм фæдисы фæцауынц, цом, мах дæр ацауæм, – нæ уæлхъус удаистæй алаууыди мæ фыдымад Теден.

– Цытæ дзурыс? – сагъдауæй аздади мæ мад, тагъд-тагъд йе ‘хсыр ведрайæ агмæ афæрсыгъта, стæй йæ халат æрбакодта, æмæ фæдисæтты фæстæ атындзыдтой.

Чидæр Хуыбианмæ хæрзæггурæггаг фæци, магуырæг, дæ лæппу, дам, æфсадæй æрцыди. Æмæ... Сыхæгтæ, хнуæттæ сæм куы ‘рбацауой, зæгъгæ, дурын айста æмæ фаллаг сыхмæ арахъхъ æлхæнынмæ ацыди. Гъемæ, доны сæрты хизгæйæ, хуылыдз хидыл йæ къах фæбырыди, æмæ ивылд доны ныххауд. Сарди йæ ауыдта сæ хуымы кæронæй æмæ фæфæдис н адæммæ.

– Дæләмæ æрхауæд, знон-бонмæ йæ уарынай нæ банцад, æндæра, дон ивылд куына уыдаид, уæд æй нæ аластаид, – дзырдта, сæ кæрты чи æрæмбырд, уыцы устыты ‘хсæнай иу стæвдтæарæст сылгоймаг.

Хъæубæстæй фæдисы чи нæ ацыд, уыцы адæм кæрты тыгуыртæй лæууыдысты. «Нæма йæ ссардтой?» – афæрс-афæрс кодтой кæрæдзийы. Иласты фæзилæнай чидæртæ æрбазынди, сæ разæй тулынц къухуæрдон.

– Æрбаласынц æй, – загъта лæгтæй чидæр.

...Карумты хæдзар устыты хъарджытæй байдзаг, сæ циндзинад хистæй раивтой. Æмзоры уромæг уромын нал фæрæзта, мæ мад мæн тыххæй бабын и, зæгъгæ.

Мæрддзыгой устытæ кæм бадтысты, уырдаæм бацыди йæ хистæр фырты фарастаздзыд чызг, йæ къухы – гыццыл хъазæн чындз.

– Уый та цы у? – фæрсы йæ Хуыбианы хо Мело.

– Нанайы цур æй сæвæрут.

– Нæ, нæ, мæ къона, ахæмтæ йæ нæ хъæуы, дæхицæн æй уадз.

– Нæ, нæ, сæвæрут ын æй йæ цуры, нана йæ бирæ уарзта, афтæ-иу мын дзырдта, Маринайы, дам, уыди, æмæ-иу æй йæ риумæ балхъывта.

– Уæ, ме ‘намонд хо, мæнæ дын Сабинаæ лæвар æрбахаста,

Маринæ дæ размæ куы ралидза, уæд-иу ын æй йæ къухты фæсадз, – бахъарæг кодта Мело. Устытæ æмхуызонæй ныккуыдтой.

Афæндараст кодтой Хуыбианы йæ фæстаг фæндагыл. Бавæрдтой йæ йе ‘хсæзздзых чызг Маринæйы фарсмæ. Ссæдз азы размæ уый дæр, ацы хидæй ахаугæйæ, фæцис донласт. Ныр сæ ингæнтыл æвæрд къæйдуртæ фæрсæй-фæрстæм лæууынц хъæуы сæрмæ уæлмæрды.

Йæ чызг Нинæ мемæ ахуыр кодта, иу къласмæ цыдыстæм. Безанты хидмæ-иу куы ‘рбахæстæг стæм, уæд-иу йæ кæуын-дзæг фæкъæртт и. Æз-иу æй сабыр кодтон; цæй, цы гæнæн ма ис, цы ‘рцыди, уый ‘рцыди, æвæццæгæн, йæ нывыконд афтæ уыди, зæгъгæ, фæлæ-иу уымæн йæ кæуын фæфыддæр.

Уæд иубон мæ мады бафарстон, зæгъын æй Безанты хид цæмæн хонынц?

Кæддæр, дам, хъæуы кæрон царди иу лæг Безан йе ‘фсымæртимæ. Уыдон сарæзтой ацы хид. Æмæ йæ хъæубæстæ уый тыххæй рахуыдтой Безанты хид.

Иубон та æз æмæ Нинæ скъолайæ ‘рбацæйцыдыстæм, уый мын сабыргай афтæ зæгъы: «Зирæт, акæс-ма, уæртæ хиды бын иу боцъоджын лæг бады». Мах цыдæр тас бацыди, æмæ нæ цыд фæтагъд-дæр кодтам. Нæ хæдзары раз мæ мад æмæ сыхы устытæ бадтысты. Радзырдтам сын, цы федтам, уый. Уыдон сцымыдис сты, æмæ æмбырдæй ацыдыстæм хиды цурмæ. Фæракæс-бакæс кодтам, фæлæ дзы никæйуал федтам. «Кæд уæ цæстытыл исты ауади», – загъта устытæй иу. Фæлæ мах фидарæй загътам, æцæгæй дзы кæй бадти æнæзонгæ лæг, нæ дыууæ дæр æй кæй федтам.

– Нæ, нæ, Хацырон, сывæллæттæ сайгæ нæ кæнынц, хъуыды кæныс, фарон æй нæ куыройгæс Сандыр дæр куы федта. Сæхимæ ‘рбацæйцыд, иуафон фæкасти, æмæ фаллаг фæрсты иу боцъоджын лæг дон-дон дæлæмæ фæцæйцыди. Сандыр æй базыдта, уый, дам, Безаны сих уыди.

Уыцы хидмæ ‘ввахс доны был уыди дынджыр, цыппаркъуымон тъæпæн дур – уæйыгдур æй хуыдтой. Хъæуы зæрæдтæ-иу дзырдтой, кæддæр, дам æй уырдаæм уæйыг æрхаста. Æцæгдæр æм лæмбынæг куы æркастаис, уæд йæ фæрстыл бæрæг дардтой æфсæн рæхысы фæдтæ. Мах-иу сæрдыгон нæхи куы надтам, уæд ыл-иу сбадтыстæм æмæ хурмæ нæхи тавтам. Куы та-иу цыфæй хыссæ скодтам, «луаситæ»-иу ыл баныхæстам, æмæ-иу хурмæ бахус сты.

Дыууæ комæй цæуынц фæйнæ цæугæдоны: Дзамайы дон æмæ нæ Цъаладон. Дыууæ доны иу кæнынц, дыууæ рагон мæсыджы кæрæдзимæ комкоммæ кæм кæсынц, раст уыцы ран. Дыууæ доны астау та лæууыд нæ куырой, йæ уæллаг фарс та уыди Меиданы дзуар. Бирæ адæм-иу æрбацыди ацы æвæджиауы æрдзон рæсугъд-дзинад фенынмæ. Арæх-иу раивылди нæ дон, уæлдайдæр уалдзæджы, фæлæ ацы аз куыд тынг раивылди, ахæмæй йæ нæ хъуыды кæнынц нæ хъæуы зæрæдтæ дæр. Хуымтыл ракалди æмæ, адæм цыдæриддæр байтыдтой, уыдон сын иууылдæр фæласта.

Мах дардæй кастыстæм ивылд донмæ. Знæт уылæнтæ-иу былмæ раппæрстой ставд хъулон кæсæгтæ, мах-иу сæ фелвæстам æмæ-иу сæ ведрайы ныппæрстам. Иурайсом мæм ме ‘фсымæр Муртаз æрбалыгъди: «Зирæт, дысон нын нæ хид æмæ нæ дур дон фæласта!» Мах иууылдæр алыгъдыстæм доны былмæ, хид æмæ дурæн сæ кой дæр уым нал уыдысты. Уæдмæ адæм дæр нæ цурмæ æрбамбырд сты, æмæ дзырдтой, нæ куыройы дæр нын кæй фæласта дон æдссинагтæ. Дзамайы дон дæр, дам, тынг раивылди, æмæ йæ дыууæ иумæ сæ хъæлæсы ахастой. Саухъæуы бынмæ ма донæй зынынц йæ уæлхæдзары сахъаритæ. Нæ хиды дыууæ фæтæн фæрсхæды та афæйнæрдæм сты æмæ Згъудеры цур доны фæйнæфарс кæрæдзи ныхмæ слæууыдысты, цыма адæмы донивылдæй хъахъхъæнынц, уыйау.

– Сандыр, цымæ, куыройы нæ уыди? – йæ ныхас баппæрста Китъе.

Чидæртæ схудтысты.

– Сандырæн ницы зонын, фæлæ мын мæ зады ссинаг фæласта, мæ бонылæй, – æнкъард хъæлæсæй загъта Дзеранон.

Уымæй æртæ боны рацыди. Æз райсомæй мæ уатæй куы рыхызтæн, уæд мæ мад балкъоны лæууыди æмæ дæлæмæ касти. Æз дæр акастæн, æмæ доны был федтон дыууæ лæджы. Мæ мады куы бафарстон, зæгъын, чи сты, уæд мын загъта:

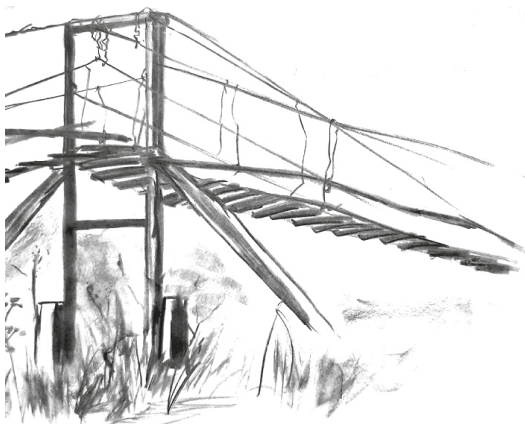
– Уыдон лоскънетаг лæгтæ сты. Дон куы раивылди, уæд Битаронты фондзæздзæд лæппуйы раласта. Гъемæ ныр уый агурынц...

Лæгтæм уыди даргъ лæдзгуытæ æмæ-иу сæ доны фæтгыстой, афтæмæй дон-дон дæлæмæ ацыдысты.

Нæ дуры нын дон куы аласта, уæд раст, куырой цы бынаты

уыди, уым æрәнцади, цыма йын æй исчи обелискæн сæвæрдта. Адæм æй уый фæстæ «куыройы дур» хонын райдыдтой.

Безанты хиды бынаты фæзынди ног æфсæн-бетонай хид. Адæм ыл æдасæй цыдысты, фæлæ сæ цин бирæ нæ ахаста. Федзæрæг и Дзамайы комбæстæ, федзæрæг и Гуердзнеты хъæу дæр, гуырдзы сæ фæсырдтой сæ цæрæн уæзæгтæй. Ис дзы фидар хид, æмæ та баиу сты доны дыууæ былгæроны. Ныр ын аласынай тас нал у. Фæлæ йыл махæй никуыуал ничи ахиздзæн, уымæн æмæ ныккалди æууæнк æмæ хæлардзинады хид.

ИРВÆЗЫНГÆНÆГ

Радзырд

– Ланæ, цæттæ дæ, уæд ацæуæм, мауал фæстиат кæнæм, – бадзырдта йæ чындзы уатмæ Сæниат, йæ хъулон зæлдаг кæлмæрзæн йæ сæрыл бæтгæйæ.

Чысыл фæстæдæр уатæй рахызти æрыгон хæрзконд сылгоймаг.

– Дæ гæххæттатæ дæхимæ сты? Мацы дæ ферох уæд, – загъта Сæниат, æмæ дыууæ сылгоймаджы араст сты автобусы æрлæууæны ‘рдæм.

Рынчындоны фæтæн асинтыл схызтысты дыккаг уæладзыгмæ. Ланæ иу æрыгон чызджы цæмæйдæр афарста. «Ныртæккæ ‘рбацæудзæн дохтыр, абадут уал, анхъæлмæ кæсут», – загъта сын чызг.

Сæ цурты рацыди иу бæрзонд, ставдгомау сылгоймаг æмæ сæм фæкомкоммæ и:

– Сæниат, мæ хæдзар, ам цы кусыс?

Сылгоймагтæ кæрæдзийыл бацин кодтой.

Сæниат уал фæцис сылгоймаджы Ланæимæ зонгæ кæнынмæ:

– Уый ме ‘взонджы бонты æмбал у, нæ хъæуккаг чызг Аминæт, – стæй дзуапп радта Аминæтæн дæр. – Мæнæ мæ чындз йæхи бар нæу æртыккагæй, æмæ, дам дзы фервæзон, кусын уал æй фæнды, стæй, нæ зоныс, ацы магуыр рæстæг сывæллæтты дарын куыд зын у...

– Тæригъæд у, – йæхи бакъултæ кодта Аминæт, – чи зоны дзы цавæр лæг рауайа, науæд нæ адæмы нымæц къаддæрæй-къаддæр куы кæны... Афтæ чи бакæны, уыдон дæр стæй сæхи фæсмонай куы бахæрынц, мах дæр ма куы фæаххосджын кæнынц, кæй сæ нæ баиргъæвæм, уый тыххæй... Æвæццагæн, йæ амондæн рацыдтæн ауылты, æндæра иннæ асинтыл уыдтæн ныххизинаг.

Иудæвгар ма æнæдзургæйæ алæууыдысты, стæй Сæниат Ланæ-мæ бакасти:

– Цы кæнæм, уадзыс æй? Цæй, уадз æй.

Чындз йæ сæр бынмæ æруагъта.

– Цæй, хорз, цом, ацæуæм фæстæмæ, – загъта æрæджиау.

Аминæтæн хæрзбон загътой æмæ рацыдысты.

– Кæд мын арфæтæ нæ кæнат! – сæ фæдыл ма худгæйæ адзырдта Аминæт.

* * *

– Марат, абон скъолайæ цæй раджы æрбацыдтæ? Уый та цы у, хуылыдз цæмæн дæ? – фæрсы Аминæт йæ фыртыфырты.

– Нана, скъолайæ куы æрбацæйцыдтæн, уæд Дзиботы бынмæ сывæллæттæ хъазыдысты, æмæ дзы иу чызг доны ныххауди. Æз мæ хызын фæндаджы был фæуагътон, доны балагæрстон æмæ йæ рацахстон.

Аминæт ныббуц йæ хъæбулы хъæбулæй æмæ йæм сæрыстырæй йæ мидбылты худти.

Раст уыцы афон Аминæтæн йе ‘взонджы бонты æмбалы хæдзары та ахæм ныхас рауад:

– Цал хатты уын загъта уæ мад, Аминæты цæугæдонмæ уемæ ма кæнут, – загъд кæны йæ кæстæртæм Сæниат. – Ныр уыцы лæп-

пу куынæ уыдаид, йæ мад йæ хурæй бафсæда, уæд нæ хæдзар царæфтыд нæ кодта?..

* * *

Аминæт дуканийæ рахызти æмæ йæ хызынтимæ араст и сæ-хирдæм. Куы схуыфы, уæд йæ хызынтæ æрæвæры, аулæфы æмæ та дарддæр ацæуы.

– Фæкæсон дæм? – йæ цуры æрлæууыд скъоладзау чызг.

– Хуыцау дæ саразæд, мæ хур, фæлæ дын чи фыдæбон кæны...

Чызг ын йæ хызынтæ райста, æмæ араст сты.

– Кæстæртæй хæдзары ничи разынд, чындз та рынчындоны ис, æмæ махæдæг рацыдтæн дуканимæ. Мæнæ уый та – мæ хæдзар, æрбахæццæ стæм. Бузныг, мæ къона, Хуыцау дын бирæ тых рат-тæд, байрæз дæ мад, дæ фыды фæндиаг.

– Æз куы сыстыр уон, уæд дохтыр суыдзынæн æмæ дзæбæх кæндзынæн зæрæдты æмæ рынчынты.

– Хуыцау зæгъæд, мæ хур! Дæ ном та куыд хуыйны?

– Аминæт.

– Аминæт? Кæй чызг дæ?

– Хъæцлæуты Асланы чызг дæн.

– Ды Сæниаты лæппуйы чызг дæ?

– О, – загъта чызг.

Аминæты раз лæууыди, дыууадæс азы размæ æрдуйыл кæй хъысмæт хæцыди, уый фæстæ йæ къухы чи райгуырди æмæ йæ ном кæуыл сæвæрдтой, уыцы царæццаг чызг...

* * *

Бады радгæсы уаты æрыгон дохтыр, йæ цыбыр царды нывтæ уайынц йæ цæстытыл. Ахуыргæнæг суæвын æй фæндыди, фæлæ, кæддæр уыцы зæронд усæн куы загъта, æз дохтыр суыдзынæн, зæгъгæ, уæд йæ фæнд нал аивта.

– Дохтыр, нæмыгдзæф лæппуйы нæм æрбаластой, – бадзырдта йæм дуарæй медицинон хо.

– Бацæттæ йæ кæнут, фæцæуын.

Цæмæй зоны æрыгон дохтыр, кæддæр æй доны уылæнтæй чи байста, уый цард фервæзын кæнын ныртæккæ уымæ кæй кæсы, уый.

Цасдэр рæстæджы фæстæ рынчыны раластой операцион блокæй. Цард та мæлæтыл фæуæлахиз.

* * *

Абон Цæриатæм стыр циндзинад ис – сæ лæппуйæн ус хæссынц. Адам æмызмæлд кæнынц, хъуысы къæрццæмдзæгъд, фæндыры цагъд. Мæрдты рухсаг уай, Аминает, ныр куы бакæсис, дæ хæдзары цы стыр циндзинад ис, уымæ. Куыд раст разындысты дæ ныхæстæ. Кæддæр йæ мады гуыбынмæ кæй аирвæзын кодтай, уый ссæдз азы размæ та донластæй аирвæзын кодта дæ фыртыфырт, æхсæз мæйы размæ та йæ йæхæдæг байста мæлæты дзæмбытæй. Абон та дæ хæдзармæ фарны къах æрбавæрдта уыцы бурдзалыг рæсугъд чызг.

СЫГЪЗÆРИН ДÆНДАГ

Радзырд

Мæ нанайы ныхæстæ мæ зæрдыл арæх æрлæууынц: «Зæронд мæгуыр у, мæ къона, алкæй дæр уырдам хъæуы, зæрондæн чи лæггад кæны, уый Хуыцауæй арфæгонд у. Ды дæр мæ цахъхъæн куы суай, уæд-иу мæ æрымысдзынæ». Дзургæ та-иу кодта уæзбын æмæ сабыргай. Æз уæд æнахъом уыдтæн æмæ йын йæ ныхæстæ уадиссаг ницæмæ дардтон. Куы-иу дзырдта, уæд-иу ын кастæн йæ урс сæрыхъуынтæм, йæ цæсгомы æнцъылдтæм æмæ-иу дис кодтон: «Адæймаг куыд зæронд кæны?»

Бирæ рагон цымыдисаг хабæрттæ-иу нын фæдзырдта. Сæ хъæуы ахуыргæнджытæй куыстой хæсты размæ, фæлæ мæ дада хæстæй нал сыздæхти. Сæ хъæуы колхозы уыди стыр сау бæх «Араб», зæгъгæ. Лæгтæй йыл бадын ничи уæндыди, йæхимæ ‘ввахс никæй уагъта. Нана-иу йæ уæлæ лæджы дзаумæттæ скодта æмæ-иу ыл бабæдти. Хъæуы астæуты-иу æй фæндагыл куы расирын кодта, уæд-иу лæгтæ се ‘рмттæ кæрæдзийыл ныццагътой: «Акæсут-ма Закаты ног чынды Арабыл сбæдти æмæ йæ Тонеты уырдыджы дæлæмæ ауагъта».

Нана ми кæнынмæ дæр дæсны уыди, быд дзаумæттыл-иу ахæм рæсугъд хæднывтæ скодта, æмæ-иу сæм цæст кæсынай не ‘фсæсти. Йæ цуры-иу нæ æрбадын кодта æмæ-иу нын амыдта бийын, пирын, æлвисын. Ныббарын æмæ, дам, раджы стын æвæсмойнаг сты, фæдзæхста-иу нын. Йæхæдæг-иу сæумæраджы сыстади, йæхи-иу цæхсадта,

стәй-иу йе ‘вæргæ дæндæгтæ бакодта. Æз-иу дис кодтон, зæгъын, аразгæ дæндæгтæ йæ дзыхы куыд лæууынц. Мæ фыд дæндаг ласынмæ тынг арахсти. Мæ хо кæнæ-иу ме ‘фсымæртæй искамæн, стәй мæхицæн дæр мæ дæндаг куы сызмæлыди, уæд-иу æй афтæ фелвæста, æмæ-иу æй зонгæ дæр нæ бакодтам. Стәй-иу нын æй скъаппы фæстæ баппарын кодта ахæм ныхæстимæ: «Гъа, мыст, дæ дæндаг, æмæ мын æри мæ сыгъзæрин дæндаг». Мах дæр-иу уырныдта, æмæ-иу афтæ бакодтам.

Иурайсом нæм нæ сыхаг зæрон лæг Гиуæрги ‘рбацыди – йæ дæндаг рысти. Мах скъоламæ цæуынхъус уыдыстæм, фæлæ уæд-дæр фæстиат кодтам, тынг нæ цымыдис кодта, зæронд лæг та йæхи куыд дардзæн, уый. Мæ фыд райста зæгæлласæн аркъау æмæ йын йæ рæбинаг дæндаг фелвæста. Цас туг дзы фæцыди... Мæ мад ын йæ дзых содæйы донæй фенхъæвзын кодта.

Скъолайы Минтæимæ иумæ бадтыстæм фыццаг къласæй суанг дæсæм къласмæ. Æз англисаг æвзагмæ уыдтæн æвзыгъд, уый та – математикæмæ, æмæ-иу кæрæдзийæн æххуыс кодтам. Иухатт кæсыны урочы дзырдтон Къостайы æмдзæвгæ «Дзывылдар». Æваст мæ дæндæгты ‘хсæн цыдæр фæци – мæ раззаг дæндаг змæлыди, фæлæ йæ сисыныл нæ тагъд кодтон. «Дзур, дзур, хъусæм дæм, куыд дзæбæх райдыдтай», – загъта ахуыргæнæг. Мæнæн-иу дзургæ-дзурын мæ дæндаг мæ раззаг дæндæгты ‘хсæн фæныхсти, æмæ тыхстæн. Æнхæлдтон, æмæ мын дæндаг нал æрзайдзæн, фæлæ йæ бынаты разади ног дæндаг, ставд æмæ зылынгомау, уый тыххæй мæ «хъозидæндаг» хуыдтой, фæлæ сæм æз нæ мæсты кодтон.

Рацыди рæстæг, фестæм дæсæм кълас. Алчи дæр нæ ацыди йæ цардвæндагыл. Æз бацыдтæн медицинон институтмæ, фæндыди мæ дæндæгты дохтыр суæвын, фæлæ сдæн терапевт. Райдыдтон кусын нæ районы рынчындоны. Иухатт нæм хайадмæ æрбахауди иу æрыгон лæппу, йæ ном хуынди Алик. Цыдæр хъарм ахаст мæм дардта. Палатамæ-иу куы бахызтæн æмæ-иу мæ куы ауыдта, уæд-иу ын мæлæты æхсызгон уыди мæ фенд. Куы йæ афыстам, уæд мын йæ телефоны номыртæ æмæ йæ кусæндоны адрис радта. Куыста горæты клиникæтæй иуы дæндагаразæг-техникæй. Иубон, куыстæй рацæйцæугæйæ, мæ дæндаг срысти, бацыдтæн поликлиникæмæ, мæ карточкæ райстон. Мæ рад куы ‘рцыди, уæд бахызтæн мидæмæ, æмæ дын... Минтæ бады. Кæрæдзийыл фæцин

кодтам, æрымысыдыстæм, иухатт æмдзæвгæ дзургæйæ мæ дæндаг куыд æрхауди, уый æмæ фæхудтыстæм.

– Зоныс, æз уæд сфæнд кодтон дæндæгты дохтыр суæвын, æндæра мæ пединститутмæ фæндыди. Дæ дзых-ма байгом кæн, фенæм æй, кæцы дæндаг у. А-гъа, мæнæ дæ хъози дæндаг куы у, ‘фтауинаг у, – мæ дæндаджы фыды мын судзин фæтъыста æмæ мын æй цалдæр минуты фæстæ фелвæста.

Цасдæр рæстæджы фæстæ мæ раззаг дæндæгтæ азгъæлдысты. Æз æрцагуырдатон мæ кæддæры рынчыны. Иубон æм бацыдтæн йæ куыстмæ, уый цыдæр буаргъæдимæ архайдта, стæй мæнæрдæм ракасти æмæ бацин кодта. Систа мын мæ дæндæгты формæ.

– Æртæ боны фæстæ-иу æрбацу, стæй ма дæ иу хатт бахъæудзæн æрбацауын, æмæ дæ протез цæттæ уыдзæн.

Æз бацыдтæн нысангонд бон, уый йæ куыст фæуагъта æмæ мæм протез равдыста. Дзындзы фæрдгуыты хуызæн урс дæндæгтæ, сæ астæу та хъози дæндаджы бынаты æртгывта сыгъзарин дæндаг. Æз бакатай кодтон:

– Мæ хæдзарыл, Алик, сыгъзарин дæндаджы фаг æхца мæм куы нал ис.

– Нæ, нæ, уымæн дæ æхца фидын нæ хъæуы. Уый дын мæ номæй лæвар. Кæсæнмæ-иу куы кæсай, уæд-иу дæ мидбылты бахуд æмæ-иу мæ æрымысдзынæ.

Æртæ азы бæрц рацыдаид уыцы бонæй. Иу уалдзыгон бон сфæнд кодтон уæлмæрдмæ ацæуын, нанайы ингæн бабæрæг кæнын. Уæлмæрды раз дуканийы балхæдтон дидинджытæ æмæ йын сæ æрæвæрдтон йæ ингæныл. Фæстæмæ æндæр къæхвæндагыл рацыдтæн. Иу ран мын мæ къандзолы дыс ацахста сырхмæтæджы къалиуы сындз. Æз æй арæхстгай сæфтыдтон, стæй фæкомкоммæ дæн сау къæйдурмæ: дурыл цы къам уыд, уый мæм цыдæр зонгæ фæкасти... Алик?!

Цы кодта, цымæ? Цы йыл æрцыди?

Кæм куыста, уыцы клиникæйы кусджытæ мын загътой, æндæраз фæндагон фыдбылызы кæй фæмарди, уый. Мæ зонд дзæгъæлтæ кодта, афтæмæй æрбахæцца дæн нæхимæ. Хихсаны мæхи цæхсадтон, стæй кæсæнмæ бакастæн, фæлæ мидбылты бахудын мæ зæрдæ нал бакуымдта, æмæ мæ цæстыты бынтæ бауымæл сты.

ПЛИТЫ ОЛЕДЖЫ МЫСГАЙÆ

Плиты Степаны фырт Олег райгуырð 1938 азы 14 июлы Хуссар Ирыстоны Дзауы районы Астæуккаг Ручы. Скъоламæ бацýд 1945 азы æмæ йæ каст фæццæ æнтыстджынæй.

1956 азы Олег ахуыр кæнынмæ бацýдис Сталиныры паддзахадон педагогон институты филологон факультетмæ, фæлæ, йæ царды уавæртæ зын кæй уыдысты, уый тыххæй райста академион улæфт æмæ кусынмæ бацýд Рустауы машинæтаваразæн заводмæ. Уым фæкуыста цу афæдз, æмæ йæ акодтой Советон æфсады рæнхъытæм Белоруссимæ. Æфсады æнтыстджынæй йæ кадджын хæс куы ахицæн кодта, уæд ахуыр кæнынмæ бацýд Новочеркасскы политехникон институтмæ.

Астæуккаг скъолайы ахуыр кæнгæйæ райдыдта æмдзæвгæтæ фыссын. Фæлæ æцæг сфæлдыстадон куыстмæ бавнæлдта, 45 азы йыл куы сæххæст ис, уæд. Æмæ йын бантыст дзæвгар уацмыстæ сфæлдисын.

Олег уыдис Ирыстоны æхсарджын патриот. Уыдис æхсæнадон организаци «Адæмон ныхас»-ы, фæстæдæр та «Адæмон Цæдис»-ы правленийы уæнг, газет «Алантæ»-йы редколлегийы уæнг æмæ сæрмагонд уацхæссæг. Бирæ фарны хъуыддæгтæ бантыстаид Олегæн, æгъатыр низы амæттаг куына фæуыдаид, уæд.

* * *

Цард адджын у, фәлә мәнгәрд, тәбәггы донау күүлгәнаг, сайагой әмә фәлитой.

Афтә куынаә уайд, уәд-иу хосдзауән йә уис әрдәгыл нә баззайд, хуымгәнәгән – йә гутоны хахх, фыййауән – йә ләдзәг, поэтан та – йә кәнинаәгтә.

Олег цы литературон бынтә ныууагъта, уыдоныл ныртәккә зын дзураң у, уымән әмә нә къухы не сты, уыдон әрәмбырд кәнын, бабәстон сә кәнын ахсдзиаг хъуыддаг у. Нә къухы дзы цы ис, уыдонәй та бәрәг у, Олегмә поэты егъау курдиат кәй уыд, кәй зыдта йә адәмы цард, Ирыстоны рәсугъд әгъдәуттә, нә диссаджы рәсугъд әрдзы сконд.

*Әвзист халас, әвзист мит әмә 'взист хъәд,
Әвзист әхсәв нын бонәрдәм фәәцис.
О дун-дуне! Дә урс аргъау, зәххыстән,
Дзәнәт у ам, зәххы уәлцъарыл ис!*

ПЛИТЫ Гацыр

* * *

Плиты Олег... Әниу әй әз Барисәй зыдтон. 1957 азы Сталини-ры паддзахадон пединституты иумә райдыдтам ахуыр кәнын, иу курсы уыдыстәм. Нә сабибонты хъысмәт иухуызон уыдис: уый дәр фыды рәвдыдәй уыдис хъуаг әмә әз дәр, әргъомау хастам сидзәры уәззау ном. Цыбыр ныхасәй, мәгуыры бәрджытәй әгәр дәр ма уыдыстәм хайджын... Уайхыгъд – зындзинаәдтән фәразон, хәххон ирон ләппуйыл куыд фидауы, афтә. Мәгуырәй дәр – хъәлдзәг әмә цардбәллон, ахуыры хъуыддаджы дәр әгуыдзәджы ном нә хастам. Олег уыдис уәлдай рәвдз, алы предметмә дәр касти бәрнон цәстәй әмә нә курсы уыдис раззәгты рәнхы.

Бәрәг уыд, әндәр уәлдәр ахуыргәнәндонмә йә гәрзтә кәй баста... Әмә йә иухатт әрфарстон йә дарддәры пъланты тыххәй.

«Цы дын әй әмбәхсон, Герсан, әз хъуамә мә ахуыр ныууадзон

æмæ искуы техникон уæлдæр ахуырмаæ бацæуон, уый ма зæрдæмæ тынгдæр цæуы. – Æмæ ма йæ ныхæстæм бафтыдта: – Бирæ цыдæртæ магуыры фæфæнды иуæй-иу хатт...»

Мæнæн тынг хъыг уыдис уыцы ныхæстæ фехъусын, æмæ йæм ныххатыдтæн, зæгъын, дæ афæдзæй фылдæры фыдæбон дзæгъæлы ма фæкæн, дæлæмæ дæр æмæ уæлæмæ дæр æнæхъæн курсы фондз лæппуйы стæм, æмæ нæ ма фæкъахыр кæн, фæлæ, марадз-зæгъ, кæд мæм хивæнд лæппу байхъуыста. Афтамæй иубон йæ документтæ райста къæнцыларæй æмæ афардæг кæдæмдæр...

Æз-иу арæх æрымысыдтæн ма хæларзæрдæ æмæ хъазæгой хæлары. Олег дæ фарсмæ уыдаид æмæ æнкъард кодтаис, уый гæнæн нæ уыд: куы-иу цы худæг ныхас ракодта, куы цы. Уыйбæрц анекдоттæ зыдта, уыйбæрц, æмæ сын нымæц дæр нæ уыд, фыста æмæ сæ æмбырд кодта йæ блокноты; æнхъæлдæн, йæхæдæг дæр мысыд анекдоттæ, фæлæ йæ нæ хъæр кодта.

Иу радон фембæлды рæстæг та феуæгъд сты йæ ‘фсæртæ алыхуызон анекдоттæ кæнынмæ, цалдæр лæппуйæ нæ фыр худæгæй хуыдыхæлдтæ фæкодта. Æз ын уæд афтæ:

– Цæй, абонæй фæстæмæ «анекдоттæ» мауал дзурæм, фæлæ «олегдоттæ», уымæн æмæ дæ ныхæстæн сæ фылдæр вæййынц анекдоттæ, уымæн æмæ зæххы цъарыл, æвæццæгæн, дæуау ничи уарзы анекдоттæ дзурын.

Олег худæгæй бакъæцæл, исдуг мæм дзагъырздæстæй фæкаст æмæ стæй ралæмæрста:

– Ды дæр фыдбылызджынтæй дæ, æндæра дын æй цы æрбаймысын кодта?

– Цас мысинаг у, анекдоттæ-олегдоттæ мызул дзырдтæ сты, кæрæдзийы фарсмæ, дардмæ цæуыны сæр ма нæ бахъуыдис...

Бонтæ, къуыритæ, мæйтæ, азтæ сæ цыды хай кодтой. Олег ныл цыма йæ къух систа – ницыуал бæрæг дзы уыд, никамæ дæр йæ ‘мбæлттæй фыстæг æрвыста. Æз ын-иу йæ хоты афарстон, кæм ис, цы бæсты, фæлæ уыдонæй дæр уадиссаг бæлвырд дзуапп нæ истон. Афтамæй, æвæццæгæн, рацыдаид 30 азы бæрц. Æмæ дын мæм иубон куы ‘рбадзурид телефонæй.

– Кæм дæ, лæппу, кæм, дæ масты аргъ куыннæ дæ, уæд?

– Æз ам дæн, Цхинвалы, Тельманы уынджы маæ хо Ленæмæ, æмæ

дæм зæрдиагæй æнхæлмæ кæсæм, фæзын нæм, кæрæдзийы фенæм.

Мæныл цыма фæскъæвда хур ракаст, афтæ фæдæн. Уæвгæ, куыд хорз у, адæймаджы цурмæ дæ дæ зæрдæ æмæ дæ къах куы хæссой, уæд! Дæс-фынддæс минутмæ уым балаууыдтæн, кæрæдзийыл ныттыхстыстæм, фæцин кодтам, стæй нæм уæд æфсин фынгмæ фæсидтис.

Бирæ куывдтытæ, бирæ ныхæстæ... Афтамæй адджын къæбæр бахордтам иумæ, стæй уæд гæзæмæ хъæлдзæгæй мæ хæдзар æрцагуырдон...

Дыккаг бон та йæм æз фæсидтæн хъæмæ, æмæ уый дæр нæ базивæг кодта... Йæ бирæ ног анекдотты дзæкъул та байгом кодта, æмæ худæгæй мæ цæссыгтæ фæкалдысты. Фæдзырдта мын йæ царды хабæрттæ дæр, æмæ, куыд рабæрæг, афтæмæй бирæ лæгæвзарæнтæ æмæ фыдæвзарæнты фæцис, бирæ федта Уæрæсейы алы къуымты хорзæй дæр æмæ мæгуыраудзинадæй дæр. Уæдæ æфсады нæ баслужбæ кодта, уæдæ шахты нæ куыста... Уыдон иу абонæй иннæ абонмæ дзуринагтæ сты, æмæ уый фадат нæй, фæлæ иу хабарæн æнæ зæгъгæ нæй: хорз хæларæн йæ цард йæхи фæндиаг нæ ацыд. Хъысмæт æм дæрзæг зæрдæ равдыста... Суанг ма йæ уырыссаг цардæмбалæй дæр ахицæн æмæ йæ иунаг лæппуйæ дæр æнæ хай фæци...

Фæлæ уæддæр хæтæнхуаджы равджы амæттаг йæхи нæ фæкодта: курдиатджын лæппу йæ зæрдæйы нуæрст зынгтæ басхъаудта æмæ æмдзæвгæтæ фыссыныл ныллæууыд. Фыста иронау дæр æмæ уырыссагау дæр... Фыста æмæ фыста, фæлæ сæ никамæн хъæр кодта, йæ дзыппыдарæн чингуыты сæ æмбæхстæй дардта, æвæццæгæн сыл йæ зæрдæ нæма дардта æмæ æнхæлмæ каст хуыздæр рæстæгмæ.

Æрцыд ахæм рæстæг дæр. Нæ уыцы фембæлды фæстæ та иуцалдæр мæймæ Олег нал разынд нæ горæты. Ацы хатт, æнхæлдæн, Дзæуджыхъæумæ акодта йæ фæндаг. Уым дæр та уайтагъд ссардта бирæ æнувыд хæлæрттæ, фæлæ дзы нæ фæфидар. Уырдыгæй ацыд Мæскуымæ, ацард йæ хойы фатеры, стæй та иуафон Цхинвалмæ йæхи райста... Ацы хатт та мæм куыстмæ æрбацыд Зонадон-иртасæн институты бæстыхайы фыццаг уæладзыгмæ – уым уыдис журнал «Фидиуæг»-ы редакцийы бынат.

Æз уæд куыстон поэзийы хайады сæргълæууæгæй, æмæ мын

чъызгæ-ризгæ мæ разы æрæвæрдта æмдзæвгæты къухфыст, адон-мæ-ма, дам мын æркæс, кæд истæйаг сты, уæд...

Афтæмæй Оледжы æмдзæвгæтæ ирон æвзагыл фыццаг хатт рухсмæ рацыдысты мæ къухæй... Уый фæстæ дæр-иу арæх ныхас кодтам поэзийы алыхуызон фарстатыл, æмæ йæ хатыдтæн, уырыссагау бирæ чингуытæ кæй касти, йæ табуйаг поэт та Андрей Вознесенский кæй уыдис.

Олегæн бантыстис уырыссаг æвзагыл дæр иу рæстæмбис гуырахсты чиныджы фаг æмдзæвгæтæ сфæлдисын, æмæ сæ мыхуыры дæр рауагъдæуыд йæ хо Ленæйы архайд æмæ аудындынады фæрцы («Я любил этот мир»). Уый размæ та йæ ирон æмдзæвгæты æмбырдгонд фæзынд рухсмæ ахæм сæргондимæ – «Зæрдæйы цæссыгтæ». Æмдзæвгæты аивадон, идейон æмæ эстетикон миниуджытыл нæ дзурдынаен, уый æндæр фарст у, фæлæ иу хъуыддаг бæрæг у: Плитор Олегмæ уыдис поэты курдиат, æмæ йын кæд æххæстæй нæ райхæлдис, уæддæр йæ фæстæ ныууагъта мысынаен дыууæ дзæбæх поэтикон æмбырдгонды, æмæ сыл йæ хæлæрттæ, хиуæттæ, чиныгкæсджытæ сæхи нукуы атигъ кæндзысты.

Рухсаг у, Олег! Зын мын у, ирон сыджытæй æнæ хай кæй фæдæ, фæлæ цы бакæнон?..

ФÆСНЫХАС. Уæддæр мæ нæ фæнды мæ чысыл мысинаг æнкъард нотæйыл фæуын. Олег цыфæнды мæстджынай дæр йæ худæг ныхæстæ нæ уагъта, йемæ ныхасгæнæджы зæрдæмæ нывæста цавæрдæр хъæлдзæггæнæг рухсы тынтæ. Фæстаг хатт ма мын ракодта ахæм хабар.

Уæрæсейæ Дзæуджыхъæумæ куы æрæфтыд, уæд базонгæ дзæнæты бадинаг Хаджеты Таймуразмæ. Ныхасгæнгæ цæуылдæр нæ бафидыдтой, æмæ сын быцæу ацайдагъ.

Къухæй кæрæдзимæ бавналынмæ дæр æрцæйцыдысты. Сæ иуæй иннæ тæвдтугдæр æмæ æнæрцæфдæр. Афтæмæй сæ тыхтæ æвзарынмæ æрцыдысты Терчы былмæ. Кæрæдзимæ дуэль расидджытау дæрддзæфгомау ныхай-ныхмæ æрлæууыдысты æмæ мукаратæ кæнынц, хъазынц се 'ргъиуджын фистæг цæнгтæй, сæ цæстытæ æлхынцъæрфыгæй хъулæттæ кæнынц. Цыбыр дзырдæй, æвдыстой мæстыгæр æнгас æмæ тызмæг зæрдæйыуаг кæрæдзимæ, иу дзы тасы æнкъарæнтæ æвзæрын кодта йæ мимикæйæ иннæмæ. Фæлæ,

дам, кәрәдзимә нал бауәндыдыстәм, әмә, дам, нә «хыл» асайдта худынмә, кәрәдзийыл ныттыхсынмә... Афтамәй дыууә хивәнд хохаг гуырды схәлар сты әмә кәрәдзийыл әнувыдай әрвыстой сә цыбыр царды бонтә сә адзалмә...

Рухсаг уәнт сә дыууә дәр!..

ХЪОДАЛАТЫ Герсан

ӘНӘЛАЗ УДЫ ФӘСТАГ ЗӘГЫНӘГТӘ

Олег уыд сыгъдәгзәрдә, әнәхин адаймаг, рәстуд әмә әнәбарон. Йәхи йын тынг чи бафхәрдтаид, уымән дәр зыдта ныббарын, фәлә нә быхста искәй әфхәрд. Поэзийән дәр, адаймагән дәр аргъ кодта рәстаг зәрдәйә. «Уадз поэтикон уацмысы уәд әнәсәрфат хатдзәгтә дәр, әгәр романтикон әмә сонт цәлхытә дәр, фәлә примитивон ма уәд», – ахәм уыд йә нымәд. Ирон литературә әмә йын Фыдыбәстә иу әмвәзадыл әвәрд уыдысты. Искәмән хорз әмдзәвгә йе радзырд кәнә роман рухсмә фәзынд, уәд-иу арвмә сырәзт, искәй әнтыстытыл бацин кәнынмә чысыл сабийә уәлдай нә уыд. Йә иу әмдзәвгәйи цәйәу зәггы:

*Ныр та рәмудзы иу зарәг мә удәй,
Ерәвәрдтон мә сәры бын мә худ.
Фыссын... Нә Ир, нә хәхбәстән, нә дугән,
Сымахән хъарын сабийәу мә уд.*

ГӘБӘРАТЫ Юри

ӘРДӘГЫЛ АСКЪУЫДЫСТЫ ЙӘ ФӘНДТӘ

Ме ‘фсымәр Олег нә федта царды хәртә, йе сфәлдыстадон курдиат ын ләвәрдта царды ныфс әмә хъару. Йә удагасәй йын нә бантыст йә фыстытә, йә литературон бынтә бабәстон кәнын, әнәнхәләджы мәләт ын аскъуыдта йә фәндтә. Мәнән мә бон пас уыд, уыйбәрц ын фембырд кодтон йә литературон фәлләйттә әмә йын сә хәссын нә адәмы тәрхонмә. Уымән әмә Олег йә царды цәрәццәг бонтә снывонд кодта нә адәмы фарнән, сә цардамондән. Уый афтә кәй у, уымән ирд әвдисән уыдысты йә цард әмә йе сфәлдыстад.

ПЛИТЫ Ленә

АЕНАЕНЦОЙ ЗÆРДАЙЫ БÆЛЛИЦТАÆ

* * *

Куыд цыбыр ысты ‘хсæвы фынау азтæ,
Куыд ныддаргъ ваййы ‘нхæлмагæсгæ бон.
Цыма нырма ызнон хызтон нæ хъазтæ,
Цыма милуан аз нал федтон нæ ком...

Уæд та ныр, ехх, фæстæмæ раздах бонтæ,
Фæлтау фыдох æртыхсæд сæрыл ног.
Уадз хизон ногæй гомкъахæй нæ хъомтæ,
Хæссон та ‘ккойæ голджыты картоф.

Гъе афтæ дуджы атадысты бонтæ,
Уыдис æппæт дæр раст цыма ызнон...
Нырмадæр цыма риссынц раст мæ цæнгтæ,
Куы хастон сугтæй арф миты æргъом.

Хæрзбон уæдæ, мæ рагуалдзæг, æд «сæнттæ»...
Цы лæгæн у уæ раздахын йæ бон?!
Бæргæ ма лæсын уаллонау уæ фæстæ,
Æмæ нæ кæнын ме ‘нæбон æргом!

ÆВЗИСТ ЗЫМÆГ

Фæлыст цыппурс, кæд хъæд кæны чындзæхсæв?
Нæ тала бæрзыл – урс разгæмттæ, хыз.
Чызгæмбалæн йæхæдæг кæд у æхсæв?..
Йæ цæстыхаутæ халасæй – хырыз.

Цыдæр маргъ ма æрра лæгау ныххуды,
Кæны мын рухс дзæнæтон рухсæй мæй.
Туг гъæйтт кæны фæдисонæй мæ уды,
Æндæр ызмæлæг дун-дунайы нæй!

Мæ рухс зымæг йæ фæлыст уадз ‘мæ ивæд,
У æрдзмæ ‘ппæт дæр боны фæткау фыст.
Кæнынц цъæх мигътæ арф комы бын ривæд,
Гъеуый кæны зæххон рæстæг йæ куыст.

Æвзист халас, æвзист мит æмæ ‘взист хъæд,
Æвзист æхсæв нын бонæрдæм фæцис...
О дун-дуне! Дæ урс аргъау, зæххыстæн,
Дзæнæт у ам, зæххы уæлцъарыл ис!

Нæ зонын æз æндæр дзæнæт, нæ зонын,
‘Цæг фæхъуыстон, мæрдты дæр ма, дам, ис.
Уæлауыл ам цæудзынæн æз уæрдоныл,
Зымæг та-иу кæндзынæн митыл дис.

ЗÆРДÆЙЫ ЦÆССЫГТÆ

Цы сты мæ рæнхъытæ, мæ фыст?
Ысты мæ зæрдæйы цæссыгтæ,
Ысты мæ зæрдæйы рыст дон,
Ысты мæ фидæны мæсгуытæ,
Ысты мæ рухс амонд, мæ бон.

ÆЦÆГ АМОНД

Фæбæгънæг ысты сау къæдзæхтæ мигътæй,
Æвзист цъити нæ сау хохы фæдджи
Зæронд куыдзау ныххуыссиди, йæ тигъæй
Æргæпп кодта æлвæстастæу сычъи.

Æмæ ызнæтхуыз ракаес-бакаес систа,
Ыстæй фæсабыр, байдыдта сæухиз.
Лæг дзы йæ цæст йæ рæсугъдæй нæ иста...
Йæ тæлтæг ‘мæ йæ фæзылд ‘фтыдтой дис.

Лæууы салдатау ‘нæзмæлгæ мæ разы
Бæрзонд Сау хох, æрхæндæг ‘мæ гуылмыз,
Æмæ дзы сычъи цъитидон нуазы...
Цæуылнæ дæн, цымæ, нывгæнæг æз?

Нæй, нæй, нæ бафтыд ахæм амонд къухты,
Мæ зæрдæмæ нæ кæсы иу цъыртт рухс.
Æз ацы хæхты ныв кæнин æнусты,
Фæлæ фæдæн ыстыр амондæй цух.

Ныр та кæмæдæр цу, мæ хур, лæгъстæмæ
Æмæ дзы кур ды де ‘фсондзæн тæбынг.
Уæд та фæлидзон, цæй, æмæ фæстæмæ, –
Фæлæууид кæд, о хивæнд уд, дæ зын.

Арв ала мигътæй смилатæ, ысчъиллон,
Сырх афæлдæхт, йæ туджы зилы хур,
Зæххы уæлцъарыл фыццаг хатт нæ зилын,
Уæддæр мæ зæрдæ бауазал, ныддур.

Цы кодтай, хур? Дæ рæсугъд цæст ныззылын!
Цы дæлимон дыл бафтыд, циу дæ зын?
Дæуæй буц сты иууыл: дæттæ, быдыр,
Нæ хъæу, нæ ком, нæ дыргъдон уа, нæ хуым.

Æз де уазæг, рынчынвæнд, мæ хур, ма скæн.
Дæ хорзæхæй, дæ мидбыл та мæм схуд.
Ныззыввытт кæн дæ мæрдон хæрв – дæ маскæ,
Æз дын, мæ рухс зæд, исын, гъа, мæ худ.

Фæтындр, ыссудз дæ цæстыхаутæ тагъддæр,
Æруаф ма та дæ бур цыллæйæ тын.
Йе дын æз ‘цæгдæр истæмæй фæтарстæн,
Йе федтон дысон, ‘вæццæгæн, тыхст фын.

* * *

Нал мыл кәны хингонд ләгау бон дәр,
Карз әнустау ацы ‘хсәв ныддаргъ...
Ехх-джиди, уәд та ма фест әвзонгдәр,
Ехх, мә боныл, фест уәд та ма маргъ.

Атәхин әвзонджы бонтәм цыуәй,
Әндәрхуызон ныццарауид мә зард...
Әхх, цы зәлтә райгуырид мә риуәй, –
Рабадид сәм ингәнәй дәр мард.

Ног фәндәгтә равзарин мә балцән,
Амондыл кәм цәуы гъәйттәй тох...
Сыссин ног йә цъулатә мә кардән,
Нал фәуид әвзонджы рәдыд рох.

О, фәлә куынауал кәны бон дәр.
Науәд циу әниу зәххыл мә цард?..
Ау, уәдә куыннә уыдтән әвзонг дәр,
Фәлә, гъа, кәм ныззәлыд мә зард.

Уыд мә зард дәр мә фыдбоны хъарәг,
Гъәй, бын бауай, мә хәләддзаг цард,
Хорз куы зоныс, куыд бабын нә дарәг –
Авд сабийән әд сидзәргәс мад.

Цыма ‘ппәт дәр ызнон уыди, фарон.
Бауазал вәййы уәнгты мә туг!..
Цәй, уәддәр, ләппу, амондыл базар,
Цәй-ма, зәрдә, дә цәлхъ зарәг сис.

Мәнә сләууыд мә тәккә раз Рукъгом:
Сау тәппытәй – нә сәрвәты хъом.
Ехх, мә зәрдә, ныккәс-ма, нә хъугом
Фестада райдзаст цъәх «цәссыгәй» дон.

Цыма мин аз ам хæхты нæ уыдтæн...
Ныр хæкъуырццæй дæ фаг ам фæку...
Иухатт дунемæ цардгур куы цыдтæн,
Уæд куыд ныууагътон сидæрау дæу?!

Æз уæ фарнæй куы цыдтæн мæ къæхтыл,
О мæ комбæстæ, м' адæм, мæ хъæу...
Ау, мæ къух та куыд систон хæхбæстыл,
Ау, куыд фæрох нæ лæсæнты нæуу?

Комæй коммæ куыд зæлыд уым зарæг!..
Дон мын дардта йæ армæй нæ ком.
Хъæумæ-иу нæм куы фæзылди барæг,
Чи фæраздæрæй скъæфтам-иу дон.

Далæ комы мæ цъæххагуы дæттæ,
Чидæр та сæм мæ разæй фæцис...
Цас и, цас, ам мæ бæгъæввад фæдтæ,
Фæлæ, уæууай, нæ къоди кæм ис?

Мæнæ растад мæ тæккæ раз Рукъгом,
Раст фæцис цыма арвы дуар гом...
Ацы райдзаст 'мæ бурзæлдаг хур бон
Рагæй мысыд мæ рыст уд, уый зон!

ÆЗ УЫЙ ФÆДТОН МÆ ФЫНЫ КÆДДÆР

Æрхиз-ма дæ цыртæй, мæ рыстуд Къоста,
Фæцæуæм кæдæй-уæдæй Нармæ.
Уым Хетæджы бон у, нæ цæуынц куыстмæ,
Быдырæй уа, хохæй нæ адæм.

Уыдзæни нæ удаен дæ къæсы æнцой,
О, цас дæм уыдзæни уым адæм.
Кæй магуыр хæдзары нæ уыдзæн дæ кой, –
Нæй кадæн æмгъуыд æмæ арæн.

Ирыстоны лæгдæр! Цæуæм, уæд цæуæм!
Йæ кой дæр мын ма скæн мæ карæн...
Æрхиз-ма, дæ хорзæхæй, исты зæгъæм
Нæ хъалтæн, цы сын кодтой адам?

Кæмæй фесты, алæ-ма, хæсджын, цæмæй?
Ыскъуынынц сæ рынау. Куыд быхсæм?
Лæджы фырт, сæ сæрыл ныхас зæгъæг нæй,
Цы ма стæм, кæмæй æмæ чи стæм?

Æрхиз-ма, дæ хорзæхæй, зæхмæ, Къоста,
Æрхæсс та дæ цæстæнгас Ирыл...
Кæд додойаг фæстæм, – ныммæлон уæд та,
Дæ «Ирон фæндыр» та – мæ риуыл.

МÆ ХÆЛАР ХАДЖЕТЫ ТАЙМУРАЗÆН

Хатыр! Хатыр, кæй та дæм фыссын хъарæг,
Нæ йæ зонын, кæд мын уыдзæн æгъгъæд.
Цы лæппуимæ сисон ныр мæ зарæг,
Цы Хуыцау ма мын ратдзæн дæу, цы зæд?

Æз дæр ма ныр цы агурон Къуыдары?
Дæуыл кæд абон баталынг дæ бон,
Сæлæф мæй ма мæрдадзы цырагъ дары,
Дæхи бæсты æрцарди ам дæ ном.

Æлгъыст фæут Хуыцауæй æмæ зæдтæй,
О, ме ‘гуыдзæг, мæ æнæбон, мæ дуг,
Кæд уыл, мыййаг, фыдбылызау фæхæст дæн,
Æмæ ныххус хуыскъ къадайау мæ туг!

Нæ царды фæтк бæргæ фæнд кодтам афтæ:
Нæ тохвæндаг уа, н’ амонд йе нæ рыст
Гъе ахæмы куыд æрцæуой æхсыст!
Рæхджы, нæ загътай, фембæлæм Мæскуыйы.

Æмæ гъе ууыл схицæн ис нæ цард,
Ныр ма мæ уазал, æнахайыры къуымы
Дæ кæддæры нывмæ ваййы мæ каст.
Кæддæр ма мын тæргайæ дæр куы тарстæ.

Куыд бацис уæд мæ фæсайын дæ бон?
Ныр дæ хъысмæт æндæр бæстæм фæхаста.
Дæ мадæн-иу кæдæм ардтай йæ ном,
Æнустæм уым фæлмæст удимæ ‘рцардтæ.

* * *

Мæгуыраей дæр рæвдыд уыдтæн нæ сыхæй,
Куы-иу къуымæл, куы-иу мын хастой дон.
Куы ластон-иу æхсæвваг суг рæупыхсæй,
Куы нал-иу уыди хъæумæ ‘ввахс мæ бон.

Нæ бæллыдтæн æз гъеуæддæр хъæздгуытæм, –
Æрмæст мын уæд хъæбæр кæрдзын ‘мæ суг,
Фæйна мæкъуыл – мæ сæгъ æмæ мæ фысæн,
Кæрцы къæрид, уæрыкдзармæй та – худ.

Нæ сидзæр уыд зæронд лæгау куырыхон,
Бæстон нуæрст-иу уыди нæ пецы зынг.
Цыбыр зымæгон бон та-иу куы ‘рталынг,
Æхсæвбадæн-иу кодтой уæд нæ сых.

Хæрзбон, хæрзбон, о уыцы бонтæ, уыцы,
Мæрдты дæр мæ нæ фæуыдзысты рох.
Куыд буц уыдтæн, куыд мæ уарзтой нæ сыхы,
Уæхи Олег та мысы уын уæ ном!

ЛАМИНКÆ

Новеллæ

1

Ирайæн уыдис, тарбын чи свæййы, ахæм сыгъзæрины хуызæн сæрыхуынтæ, морæцъæх цæстытæ, лыстæг æмраст фындз, фыдауджын былтæ, дæргъæлвæс цæсгомæвæрд, йæ уарзондæр къаба уыд фæныкхуыз – уый уыдис æвзонг Ирен Форсайты цæрмыстыгъд бакæнæг чызг дзæуджыхъæуккаг уынгæй.

Голсуорси уыд мæ уарзон англисаг фыссæг. Йæ «Кадаг Форсайтты тыххæй» дыууынаг æнусы æмбисæй фылдæр рæстæджы дæргы размæдзыд советон ахуыргонд чызджытæн уыд, сæ уагахасты æууæлтæ æмæ дарæсыконд фæивынаг истытæ кæцæй райстанккой, ахæм уацмыс – æлхъывд юбка тæнæг свитеримæ, англисаг классикон костюм.

Æмæ мæнæн дæр фæныкхуыз дарæс зынаргъ уыд мæ сабибонты мысинагтæй – мæ мады дзæнхъахуыз зæлдаг къаба морæхуыз бæрзондзæвæтджын дзабыртимæ. Фæлæ фæныкхуыз дарæс æцагæйдæр уарзта, йе 'рдзыскондæй Ирен Форсайты æрмæст ахорæнтæй чи нæ фæлхат кодта, фæлæ æнкъарæнтæй дæр, мæ уыцы бурдзыкку æмбал чызг.

Ирæ Леменко нæ æнусы англисаг классикон æмбарынадмæ гæсгæ алы хъуыддаджы дæр уыд цæстæвæрæн. Уый мæнæн ссис, æрдзон æгъдауæй удæнцойад кæмæ ардтон, ахæм удлæууæн, уымæн æмæ мæ йемæ бастой дунеон кинематографи, литературæ, музыка, модæ æмæ... йæ рынчын фыд, хуыссæнуатæй кæй не стад, уый тыххæй кæддæриддæр ныхас кæнынмæ цæттæ чи уыд.

Ахуыр куыд уыдтæн, уымæ гæсгæ йын йæ мыттагмæ гæсгæ уайтагъд æрхъуыды кодтон æмæ йыл сæвæрдтон фæсномыг – Ламинкæ.

Æз æмæ Ламинкæ базонгæ стæм филологон факультетмæ фыццаг бацауæн фæлварæны рæстæг; ардæм нæ дыууæйы дæр тыххæй барвыстой нæ ныййарджытæ, куыд, цыфæнды ахуырад райсынмæ дæр хæдзарæй дардмæ ауадзæн кæмæн нæ уыд, ахæм хорз чызджыты.

Мæ ныййарджытæ, мæн хæстæджытæ æмæ сæ хæлæртты æвджид бакæнгæйæ, цæрынмæ ацыдысты Кавказы Минералон Дæттæм. Ахуыры райдайæны мын фæзынд, Ирæ сæйраг бынат кæм ахста, ахæм хæлæртты къорд.

Æмæ йын æз дæр уыдтæн иузæрдион æмбал. Ламинкæимæ нæ цæдисы иумæйаг бындур уыдысты æгас дунейы рæсугъддзинад æмæ хæзнатæ. Мах цардыстæм дидинагур мыдыбындзыты цардæй: кæд кинохроникайы чысыл залы æвдыстæуыд киноныв французæг шансоньеты тыххæй, уæд дугъ кодтам уырдам, стæй рафæлдах-бафæлдах кодтам, проспекты чингуыты дуканийы чи фæзындаид, уыцы ног аивадон журнал, кастыстæм Шекспиры сонеттæ, æмæ Ирæ зыдта, мæ райгуырæн бонмæ мын классикон оперæйæ балæвар кæнын кæй хъæуы, растæндæр Пуччинийы оперæ «Æрхæндæгдзинад» кæм уа, ахæм альбом.

Мах не ‘взонгады Хуыцау бахызта гуымыры ахаст æмæ цæммардзинадæй.

Нæ сахары кæддæриддæр иууыл цымыдисагдæр бынатыл нымæд уыдис Александры проспект – афтæ йæ схуыдтой Дзæуджыхъæумæ паддзах Александр II æрцыды цытæн, фæстæдæр æй Сабырдзинады проспектмæ раивтой, æцæгæй та æппæт нæмттæ дæр фесæфта иу номæй уæлдай – проспект.

Уый алы хатт дæр уыд, адæймаджы йæ иугæндзон лæууæн кæнæ бадæн бынаты ссарæн кæм уыд, æнæхъæн горæты царджыты ахæм æмбæлæн бынат. Уым студенттæ бæрæг кодтой сæ сæрдгын улæфтæй æрыздæхт Тбилисæй, Цхинвалæй, Пятигорскæй æмæ æндæр æввахс горæттæй; уыдон, сæ дзаумæттæй æххуырст фатерты кæнæ студентты æмдзæрæнты ссæрибар уæвгæйæ, дугъ кодтой сæ хæлæрттыл фембæлынмæ.

Зæронд лæгтæ бадтысты, дунейы иууыл цыбырдæр æрлæууæнты уромæг бæлццæттæй се ‘мыдзаг трамвайтæ йæ фæйнафæрсты дыууæрдæм кæмæн кодтой, уыцы бульвары фæхсбандæттыл. Иннæ фæхсбандæттæ сæ фарсхæнджыты æнгом цæджы æлхъывдæй, гæнæн уыдис, бацахстаиккой зындгонд шашкетæй хъызджытæ.

Кейптауны куыд у, афтæ Мады хохы ‘рдæм куы цæуай, – проспект йæ акомкоммæ ис – уæд-иу галиуæрдгæй къордгæйттæй цыдысты кæнæ, дуканийы витринатæ æхгæд кæмæй уыдысты,

уыцы æфсæйнаг æнцойгæнæнтыл æрцауындзæг сты горæтаг лæппутæ. Уыдон уыдысты студенттæ-медиктæ кæнæ æндæр уæлдæр ахуыргæнæндæттæй æмæ сыхаг уынгтæй æрбацауæг хуымæтæг фæсивæд.

Чызджытæ афтæ никуы лæууыдысты, уый нымæд уыдис æнæгъдаудзинадыл, уыдон-иу æрмæстдæр цæугæ кодтой, фæлæ сын уый уыд сæ индивидуалондзинад равдисыны æппæты бæрзонддæр статус. Ам алцы дæр ахсджиæг уыд: йæ дарддары хъысмæт уыд, куыд цæуы, йæхиуыл хæцын куыд фæразы, куыд фидауы, уыдæттæй аразгæ, уымæн æмæ йæм кæсгæ кодтой!

Рахиз фарс та уыдис «колхозон», ууылты цыдысты æмæ дзы æмбырд кодтой, проспектæн йæ дæллаг кæрон цы хъæуонхæдзарæдон институт ис, уый студенттæ æмæ хъæутæй æрцауджытæ дæр – уæды заманы «дæлбикъонтæ» кæй хуыдтой, уыдон!

XIX æнусы дыккаг æмбисы архитектурæ чи нæ фæлхат кодта æмæ иууылдæр дыууæуæладзыгонтæ чи уыдысты, уыцы хæдзæрттæн сæ фыццаг уæладзгуытыл цыдис горæты царды ахсджиæгдæр тугдазгин: дуканитæ, ресторанта æмæ кафетæ, уазæгдæттæ, аивадон музейтæ æмæ салонтæ, Модæты хæдзар, газеттæ æмæ журналты редацитæ. Проспектæй бахизæн уыд, алы рæстæджыты дæр химæлвасæг, йæ цады доныхъазтæ кæмæн ленк кодтой, рагон бæлæстæ кæм уыд, уыцы паркмæ.

Проспект уыд Ирыстонæн æрмæст йæ цæгат хайы нæ, фæлæ Кавказы Сæйраг Хохрагъæн йæ иннæ фарс уæвæг хуссар хайы цæрджыты зæрдæ, сæрымагъз æмæ, алкæй æнгас дæр, цал хатты дзы уыд, уал хатты кæй виртуалондзинады базадаид, ахæм æнæанатомион оргæн.

Æмæ, æппынфæстаг, уый уыдис, алы рæстæджытæн дæр иу цавæрдæр дохтыр проспекты æрвылизæр алкæй уынынæн дæр æмæ уыцы æнæнымæц цæстыты хи уынгæйæ дæр тезгъо кæнын кæмæн рафыста, горæты ахæм фæсивæдон клуб.

Тынг кæй бафæндыдаид, уымæн дæр йæ бон нæ бауыдаид уыцы бынатмæ ма бахауын, уæлдай нæу, иу фæлтæрæй иннæ фæлтæрма дзы сæдзгæ ныккодтой æви цæстæвæрæн цыдæй цыдысты – се ‘фцæгготтæ хæрдмæ фæлдæхт кæмæн уыдысты, уыцы лæппутæ, фыццаг джынс хæлæфтæ, рæсугъд зæнгтыл фыццаг бæрзондзæвæтджын цырыхъ-

хытæ – æппæт уыдæттæ æнæмæнг хъуамæ федтаид æмæ сын аргъ скодтаид проспект.

Æз æмæ Ламинкæ нæ «цыдыстæм проспекты», уый æнæуаг хъуыд-дагыл нымайгæйæ, фæлæ махæн дæр нæ бон нæ уыд йæ иувæрсты ацæуын: уый цардис сыхаг уынджы, æз та-иу цыдтæн центрон библиотекæйы кæсæн залмæ.

Махæн уым уыд чысыл, фæлæ æппæтæй хуыздæр кинотеатртæ, æппæт документалон кинонывтæм дæр кæм кастыстæм, ахæм кинохроникайы залтæ, чингуыты дуканитæ æмæ иугæндзон иу иннæйы ивæг аивадон равдыстытæ.

Ламинкæ мæ-иу цæугæ-цæуын бафарстаид, адджын гуыл мæ хъæуы æви нæ æмæ-иу, дзуапмæ нæ банхæлмæ кæсгæйæ, бацыдаид, скæсæйнаг адджинагтæ кæм уай кодтой, уыцы дуканимæ, балхæдтаид-иу мын, кæддæр нæ горæты чи цард, уыцы персайнаг базаргæнджыты амындмæ гæсгæ конд æнгүзджын гуыл æмæ алыхуызон адджинагтæ. Æмæ-иу адджынаг хордтам, проспекты уагæвæрд ницæмæ даргæйæ.

Нæ хæлардзинад нын, цы рæстæг ахаста, уыцы рæстæджы дæргъы æрмæстдæр иу налаг чызг базмæста, æндæр къордæй нæм æрбафсæргæйæ. Фидарæй сæ уырныдта, Ирæйæ, йæ диссаджы гуырыконды фæрцы кæй ис спайда кæнæн сæхицæн хорз рекламæйы хуызы.

Ирæ йæ зæрдæмæдзæугæ æууæлтимæ дæр уадиссаг нæ хауд лæппуты цæсты, фæлæ уый æрмæстдæр уымæн, æмæ уыд ахæм чызджытæй, кæцыты, горæты цæугæйæ, фиппайынц, аргъ сын кæнынц, фæлæ сæм «бацæуыны» бар нæй куыдфæндыйæ дæр æмæ кæмæнфæнды дæр.

Раст ахæм аргъ скодта лыскъзæрдæ Люси дæр Ламинкæйæн – куыд, дæ фарсмæ чи уа, ахæм исты хæрзхæддзинадæн. Райдайæны-иу къорды иумайаг цæстæнгас здæхт уыдис Ирæмæ, фæлæ сæм æввахсдæрæй бакæсгæйæ, уыцы цæстæнгас, гæнæн ис, æмæ ахызтаид сæрæн Люсимæ, уымæн æмæ-иу Ирæ йæхи аиуварс кодта æмæ-иу афтæмæй иппæрд кæнын райдыдта, райдайæны йæм цы ахаст уыдис, уымæй.

Люсийы æппындæр нæ хъуыд Андрик, Ирæйы фыд, уый алы хатт дæр архайдта Ирæйы хæлдзæгдзинадхæссæг изæртæм ивазыныл, иу ныхасæй, уымæн йæ дунæнкъарынад бынтон æндæр уыдис, махонимæ абаргæйæ.

Се ‘нэхьола хэлардзинад цы рæстæг ахаста, æппæт уыцы рæстæджы дæргы æз уæддæр цыдтæн уыцы хæдзармæ, кæд Ламинкæимæ иуцасдæр кæрæдзийæ адард стæм, уæддæр.

Раздæрау-иу æрбадтæн Андриky дæлфæдтæм æмæ-иу ныхæстæ кодтам, Ирæ та иудадзыг нæлгоймаджы цæстдард агурæг Люсийы къухдариуæгады бын йæхи радон хиирхæфсæн изæрмæ куыд цæттæ кæны, уымæ нæ хъус аивæй даргæйæ. Цыма алцы дæр уыди уагæвæрды арæнтæй нæ ахизгæйæ, фæлæ дзы уæддæр мах нæ зæронд зондахастæй æнкъардтам цавæрдæр уæгъдибардзинады æууæлтæ.

Ламинкæ нын куы бамбæрста не ‘нæуынон ахаст, Культурæйы хæдзæрттæм, æгæрыстæмæй Афицеры хæдзары кафтизæртæм кæй цæуы, уымæ, – адамы нымадмæ гæсгæ, уырдаг цыдысты, бынтондæр сæхицæн лæгтæ ссарыны ныфс кæмæ нал уыд, ахæмтæ – уæд йæ къух систа кафтизæртыл дæр æмæ Люсийыл дæр.

Алцы дæр сбæдт йæ гаччы, цыма æппындæр ницы æрцыд, уыйау.

Уæдæ афтæ, фыццаг фæкастæй цæсты уæлдай тынгдæр хауд Ламинкæйæн йæ гуырыконд. Мæхимæ нырма уадиссаг цымыдисаг нæ каст нæлгоймæгты æмæ сылгоймæгты уæнгты конд – æз рæсугъдыл нымадтон, цæстытæ æхсызгондзинад кæмæй æнкъардтой, уыдæттæ – цъæх, кæрдæгхуыз, æрттиваг сау цæстытæ, аив мидбылхудт, парахат зæрдæйыуаг, зæрдæскъæфдзинад.

Нæ алфамбылай уыдис стыр гоймæгтæй æмыдзаг дуне, æмæ мæ размæ уыцы дунемæ бахизыны фарст нæма лæууыд. Дунейы æгæрондзинад æмæ бирæхуызондзинад бавзарынаг хъуыдис æнкъарæнтæ æмæ зонд, куы циндзинад, куы та, бауromæн кæмæн нæй, ахæм цæссыгтæ дзы исгæйæ, фылдæр, кæй зæгъын æй хъæуы, – циндзинадтæ.

Ахæм аив бакаст Ирæ йæ ныййарджытæй рахаста – Андрик æмæ Ольгæ Викторовнæйæ, горæты хуыздæр скъолайы райдайæн кълæсты ахуыргæнагæй – фæндзæм скъола, куыд Шанелы духи; уый тыххæй уыцы азты мах зыдтам æрмæстдæр куыд ныгуылæн-европæйаг дзырдаивады æнæаскъуынгæ æмиуад. Хæдæгай, уыцы рæстæг дунейы нæма зыдтой фыдгæнды нырыккон формæтæ, кæцытæ æвæрд æрцыдысты алцæй мидæг дæр, суанг ма «Шанель № 5» дæр, уымæн æмæ дзы кæуыл бапырх кодтаис, уый уысммæ цъыбыртты сыгъд бауыдаид, хуымæтæджы фæтæгенæй куыд ссудзай, афтæ.

Дзæуджыхъæуы фæндзæм скъола та каст фесты зындгонд адæймагтæ: театралон режиссер Вахтангов, Бетырбухаг Мариинаг театры директор, стыр политикон хъаугъаты тыххæй Стырбританийы чи баззад, ахæм цавæрдæр советон шпион дæр.

Ламинкæ мæ сæрысуангæй дисы æппæрста йæ зонындзинадтæй нæ, фæлæ йын зонындзинадмæ цы ахаст уыд, уымæй. Афтæ мæм каст, цыма уый æргомыздæхт у, мæнæн мæ бон банкъарын кæй нæу, дунейы ахæм æндæр хæйттæм.

Уый-иу мын байгом кодта, комкоммæ мемæ баст чи нæ уыд, ахæм конкретон дуне – мæнæн фырдиссаг æмæ цымыдисаг уый тыххæй чи уыдис, ахæм дуне.

Æппæт уыдæттæй уæлдай мæм æвзæрын райдыдта, сылгоймаджы рæсугъддзинад æвдисæг æрмæстдæр йæ гуырыконд кæй у, уыцы æмбарынад. Ламинкæ мын иудадзыг дзырдта, йæ уæрджытæ æгæр нарæг кæй сты, æмæ мæнæн дæр мæ хъуыдыкæнынады ныффидар, йæ уæрджыты йеддæмæ алцæмæй дæр æххæст кæй у.

Нæ курсы Ламинкæимæ уыдыстæм, иннæтимæ чи нæ хæццæ кодта, цыппар адæймагæй ахæм къорд. Мидыскондæй куыд алыхуызæттæ уыдыстæм, уымæй уæлдай ма кæрæдзийæ тынг хицæн кодтам æддаг бакастæй дæр.

Иухатт лекциты фæстæ лæууыдыстæм бахизæны дарæсауындзæны цур, æмæ нын нæ курсы чызджытæй кæцыдæр лæмбынæг рафæзмыдта, чысыл раздæр историон факультетæй дыууæ лæппуйы ‘хсæн чи рауад, уыцы ныхас. Уыдон дисæй мардысты, сфæлхат кæнæн кæмæн нæй, ахæм алыхуызондзинадты æмиуадыл. Мах нæхæдæг дæр æвзонгады æнæмбæрст циндзинадæй буц уыдыстæм кæрæдзийæ: Нинæ Шатова – волейболисткæ, цыма нæм æндæр цивилизацийæ æрхаугæ уыд – къуыппаргæ уадултæ, нарæг синтæ, уæд гуыр дæр чи нæма уыдис, уыцы хъазæнчындз Барбийы æнгæс.

Дыккаг, Темина, – стыр сау цæстытæ йын, фæлладхуыз, цонгдарæнтимæ; йæ фыд-драматургимæ-иу кæдæм ацыд, уыцы сæрдыгон Коктебелæй-иу æрласта, горæтаг сывæллæттæ къухæй кæй рафыстой, ахæм алаемæты тетрæдтæ Ахматова, Цветаева, символистты, Бодлеры æмдзæвгæтимæ.

Ламинкæ – уæздандзинады уæлдæр къæпхæны минæвар, йæ европæйаг бакаст иу кодта хиуылхæцынады æууæлтимæ.

Ныхас мәнмә куы ‘рхәццә, уәд әмхуызонәй сразы сты ахәм хъуыдыйыл: «Гыццыл та – бынтон дзәбәх!»

Цыппар чызгәй кәрәдзийә нә хицән кодтам әнәхъән бон – фыццаг лекцийә суанг изәрдалынгтәм; лекциты фәстә-иу райдыдта мән әмә Ламинкәйы рәстәг, ме ‘хсәвтә та әрвыстон «дугъуаты» – аст цәрәджы кәм уыд, институты уыцы әмдзәрәны къазармайы.

Уый уыд әхсәнадон дуне, изәрмә әрәмбырдуәвәг чызджыты әнәхъән бардз тыхстзмәлгәйә: чи йә дәндагтә ‘хсынмә цыдис, чи тагъд-тагъд йәхицән әхсәвәр цәттә кодта, чи йә фәсарәйнаг әвзагыл темә ахуыр кодта, чи та, уыцы хъәр-хъәлабәйә ахицән уәвгәйә, йәхи арф риссаджы-риссәгтә къулы ‘рдәм здәхтәй ләмәрста.

Ламинкә цард, цасдәрбәрцәй уазалзәрдә әмә куыдфәндыйы ахаст кәмә дардта, уыцы хәдзарон дунейы цардәй, цыма уыцы дунемә әнәнхәләджы бахауд, уыйау. Кәмдәр уыд, цәмәдәр гәсгә кәдәм нә бахауд, ахәм әндәр дуне.

Чи зоны, афтә уыдис, йә фыд – раздәры әфсәддон, хъәбатыр хәстоны миниуджытә чи фесәфта әмә, йе ‘нәзмәлгә цардәй сфәлмәцгәйә, зындард әмә хъуырхъуыргәнаг суәвгәйә, дәргъвәтин рәстәг уатон кәй уыд, уый тыххәй.

Әндәр дунейә уый әфснайдәй дардта къаба – изәрыдаргә сау къаба даргъ, әлхынцъәйбәтгә ронимә. Уый йәм әрхауд йә фыдыхойы фәрцы, рәстмә зонгә дәр ын чи нә уыд, ахәм фыдыфсымәры чызгәй, Вашингтоны советон минаәварады кусәджы усәй.

Әвәццәгән, сә хәдзарвәндаг иууылдәр ахәм уәнгтыкондимә уыдысты, уымән әмә-иу әй иуәй-иу хатт Ламинкә куы скодта мәнән әй фенын кәныны охыл, уәд-иу дзы зындис уәлтәмәны рәсугъдәй, уәлдәр әхсәнады чызгәй, нә зонын, цавәр әхсәнадай – америкаг, англисаг, италиаг – махмә горәты ахәмтә нә уыд. Ахәмты мах уыдтам әрмәстдәр кинонывты.

Уыцы къабайы студентон хъазтизәрмә ацәуыныл ахъуыды кәнын дәр махмә каст әнахуыр худәг, фәлә ма уыцы къаба уыд ноджыдәр иу әвдисән, мах, удыхъады чысыл аристократкәтә, нәхи цы дунейә нымадтам, уымән. Махән нә дыууәйы мидәг дәр уыцы иу рәстәг цард, реалондзинадимә иумәйагәй кәмә ницы уыд, ахәм әндәр дуне.

Цы нæм æнхæлмæ касти разæй? Мах хуамæ искуы уыцы æнæ-рцæугæ дунейыл сразы уыдаиккам, кæнæ йыл фæуæлахиз уыдаиккам, ахæм къаба исты бæрæгбоны иу хатт уæддæр скæнгæйæ.

Нырма та уал, кæд-иу искадæм цæуинаг уыдыстæм æмæ-иу Ирæ хинайæнмæ бахызт, уæд-иу хуамæ йæ фæдыл смидæг уыдаин хинайæны, дзырд кæй нæ фæдæн, уыцы ныхасагимæ æмæ-иу æй адарддæр кодтаин, къуымы истæуыл æрбадгæйæ.

Æз-иу хæлдзæгæй дзырдтон цыдæртæ, Ламинкæ-иу йæхи надта пырхæнгæ доны бын. Æрмæстдæр цасдæр рæстæджы фæстæ бамбæрстон, æз кæй уыдтон æппæтæй дæр æххæст сылгоймаджы фидауц.

Цалынмæ-иу æз нæ дыууæйы дæр хæлдзæг кодтон, уæдмæ мæ цæстыты раз уыдысты æрмæстдæр, мæ ныхас кæуыл у, уыцы фидауцæ, уымæ гæсгæ-иу йæ гом буар доны цыхцырджыты аздад мæ хъуыдыйæ иуварс, скъаппы æвæрдæй цæст кæуыл сахуыр, ахæм статуткæйау. Раст, æрвылбон йæ рæзты цæугæйæ, Боттичеллийы «Уалдзæг» куыд нал фиппайæм, фæлæ йын йе ‘фсæрмыйаг сылыстæгон гуыраæвæрд æмæ буары хуыз куыд бахъуыды кæнæм, афтæ уый дæр.

Уый мæнæн уыдис нывкæнынады скъола – æз дзы ныв нæ кодтон, фæлæ ахуыр кодтон уынын. Ирæ мæнæн байгом кодта, Хуыцау ын кæй балавар кодта, уыцы æрдзы гармонийы дуне. Уыцы сфæлдыстæй рæсугъддæр ницы уыдис æрхъуыды кæнæн адæймаджы æрдзысконды.

Йæ сыгъзариндонытылд дзыккутæй дзы суанг йæ фадхъулты онг алцы дæр уыдис фыраив, хæрзконд: нарæг астæу, уæхсчытæ æмдымбыл синты æмвæтæнæн, бæрзондæвæрд риу, даргъ, зырнæйзылд зæнгтæ, нарæг уæрджытæ.

Иухатт, мæ сценаримæ гæсгæ телевизион новеллæ фыссыны рæстæг, мæн чи уарзта, горæты зындгонд студентон квартет кæй зарыд, уыцы зарæг «Колхидæ» ме ‘мдзæвгæмæ гæсгæ ныффыссæг Ромæ Гольдберг бадт, йæ къултыл кæрæй-кæронмæ кæсæнтимæ спортивон залы. Уый бадт æмæ мæм каст, залы куы фæцæйцыдтæн, уæд.

Мæныл уыд цыбыр чырынтæ пълто. Æз цыдтæн æмæ æнкъардтон ме ‘нæххæстдзинад – Ромæ бадтис кæмдæр быниау, æмæ æз архайдтон мæ къæхтæ дзуарæвæрд кæнгæйæ исыныл, уымæн æмæ, кæд Ирæйæн

йæ зæнгтæ уæрджыты онг æлвæст æмæ æмраст уыдысты, уæд мæнæн та сæ фыр мæллæгæй се ‘хсæнты тæрхъус асæррæтт ластайд.

Ромæ цæуылдæр хъæлдзæгæй худт, афтæмæй мын райдыдта æмбарын кæнын, æз æфсæрмы цæмæй кæнын, уый кæй у рæсугъд-дæрдзинады æвдисæн. Æз ыл нæ баууæндыдтæн, уымæн æмæ Ирæ-йæн йæ уæрджыты сæрмæ зæнгты ‘хсæнты рухс нæ калд, æмæ уый та эталон уыд.

Мæнæн цыма мæ буар мæхи нæма уыди, цыма дзы хизгæ дæр нæма бакодтон, цыма мæм нырма æнхъæлмæ каст... Фæлæ мæнæн мæ разы уыд, бынтон æдыхст кæй фæрцы уыдтæн, ахæм рæсугъддзинады хуызæг-бæллиц – æрцæудзæн рæстæг, æмæ мæнæн дæр уыдзæн ахæм буары сконд!

Ламинкæйы цур æз уыдтæн æнахъом чызджы хуызæн. Цалдæр хатты мæ билеттæуынджытæ кинозалмæ изæры сеанстæм нæ уагътой, афтæмæй та мах æртыккæгæм курсы ахуыр кодтам. Æмæ-иу семæ мæлæтдзаг тох самадтон, æнахъом кæй нал дæн, фæлæ мæ хуыз ахæм кæй у, уый сын æмбарын кæнгæйæ.

Филологон факультетмæ бацæугæйæ, Ламинкæйы дисы баппæрстой мæ урс-урсид даргъхъус цъындатæ, кæцытæн фенын æнхъæл дæр нæ уыд дзæуджыхъæуккаг скъолаты рауагъдонты ахуырст ныхтимæ гомфындз дзабырты цур. Уый мын уайтагъд рафæлгъуыдта мæ провинциалон æнæфенддзинад.

Уæдæй фæстæмæ æддаг бакастæй уæзбынтæконд Ирæ азæй-азмæ фæрæзта мæ уæлтæмæны зæрдæйы ахастæн, алцæй тыххæй дæр мын мæ уæлмонц æнкъарæнтæм хъусгæйæ, поэтикон æгъдауæй сæ цæугæдоны сыр-сыримæ баргæйæ. Нæ хæлардзинад нын ницы хъыгдардта, мах быцæу никуы кодтам нæ хъæлæстæ ныффæсусы онг, кæрæдзимæ нæ хъыг кодтам, нæ хыл кодтам. Мах уыдыстæм æгæр алыхуызæттæ, æмæ уымæй нæ дыууæ дæр цымыдисаг уыдыстæм кæрæдзийæн.

Нæ ахуыры азты дæргъы æз мæ хъус дардтон, Ламинкæйы дзыккутæ куыд тардæр кодтой, уымæ, цалынмæ факультеты нæ ахуыр фæуыны онг бынтондæр тар бронзæйы хуызæн нæ систы, уæдмæ. Æз Ирæйы уарзтон йæ адæймагадон миниуджыты тыххæй йæ сыгъзарин сæрыхъуынты рухс фæлмы.

Нæ хæлардзинад уыд нæ иумæйаг цымыдисдзинадты æвæрæн. Ламинкæ се ‘мбæхст юмори тыххæй кæмæн аргъ кодта, уыцы англисæг

кинонывтæ, æз хиуыл фæхудыны тыххæй кæмæн аргъ кодтон, уыцы италиаг кинонывтæ, æз ма цæст кæуыл не ‘рæвæрин, уыцы Тони Кертис, æррата æппындæр кæй рæсугъддинадæй нæ кодтон, уыцы фыдрæсугъд Ален Делон. Уымæн æмæ, уыцы рæстæг, мæн суанг фарæстæм къласæй фæстæмæ чи уарзта, уыцы лæппу Амбарцумов Эдикæн уыдис Жан Марейы цæсгомæвæрд, уый та нымæд цыдис кинематографийы æппæты лæджыхъæдджындæр цæсгомæвæрды хицауыл. Æз лæджыхъæдджын бакаст нымæдтон нæлгоймаджы цæсгомы сæйрагдæр миниуæгыл.

Уымæйдæр уый Беслæны фыццагæм स्कôлайæ раивта, æз кæм ахуыр кодтон, уыцы дыккæгæм स्कôламæ, цæмæй ма уыдтаид, æмæ мæнæн та æхсызгондзинад хаста мæхи дзы æмбæхсын.

Мах фылдæр аргъ кодтам размæдзыд Европæйæн; америкагтæм, Гленн Миллеры оркестримæ «Хурджын дæлвæзты серенадæ» æмæ иугæндзон кæй æвдыстой, Диснейы уыцы «Урстыфыл æмæ авд гуымырийы» йеддæмæ уыцы дуджы ахæмтæй дæ зæрдыл уадиссаг ницы бадардтаис. Стæй нæ лæппутæ иууылдæр дзурын райдыдтой «Авд бæгуылæджы» фразæтæй – «Сатэро, ма хæлар!»

Фæлæ нæ тагъд рæстæджы сæ уацары бакодтой италиагтæ – «Хурдалынг»-ы Витторио де Сика уыдис Ламинкæйы уарзон Моника Витти, махæй уæлдæр æвæрд интеллектуалтæ та схызтысты ноджы уæлдæр – Ингрид Бергманы «Æрыскъæфджын быдыр»-мæ.

Уыдис-иу ахæм рæстæг дæр, хистæртæ-иу кæстæртæн киноныв «Ватерлоойы хид»-ы уарзондзинады тыххæй куы дзырдтой. Махæн нæ рад æрхауд, Ирæ йæ цæстыты раз кæмæн схъомыл, уыцы Токаты рæсугъд Розитæмæ. Розæ нын уæлтæмæны æнкъарæнтимæ бакаст радон лекци уарзондзинады хæрзæгъдауы тыххæй, стæй ацыдыстæм, цæмæй уыцы киноныв фенæм.

Уый уыдис горæты кинопрокаты табуйæгтæй иу. Нæ горæт советон прокаты хуыздæр фæсарæйнаг кинонывтæй никуы фæцух, æмæ-иу искуы фæсвæд авæринаг кинотеатры æнæмæнгæй хъуамæ фæзындаид, фендджындæр адæм кæдæм гуылф кодтой, ахæм цыдæр.

Иухатт мах рацæйцыдыстæм кæцыдæр равдыстæй, Ламинкæ ба-зарыд, æмæ æз, цæмæдæр гæсгæ, цæрæнбонтæм бахъуыды кодтон уыцы америкаг тутт мелодрамæйæ ист ницæйаг зарæг:

*Кармел-Кармело,
О ды, ма хур,
Хур куынæ уыдаид, уæд,
Ды рухс кодтаис маен!*

Æмæ Марлон Брандо æмæ Элизабет Тейлоримæ «Æнæсæттоны рохтыл æрхæцыны» фæстæ та дзурын райдыдта уырыссаг æвзагмæ америкаг кинематографæй тæлмацгонд Шекспиры тексттæй, зæгъæм: «Ды куы зæгъай, хур кæсы, зæгъгæ, уæд æз дзуапп ратдзынæн, о, кæсы, къæвда куы ура, уæддæр...»

Æз худтæн æмæ æппындæр нæ хъуыды кодтон, мæхи Ламинкæмæ фидæны цы тæссагдзинад æнхъæлмæ каст, уый тыххæй.

2

...Ламинкæйыл дуар æхгæд æрцыд, фылдæр сомихæгтæ кæм цардысты, уыцы Курскы зылды сомихаг хæдзары сылгоймæгты хатæны.

Ирæйы мад уыдис диссаджы хæринаггæнæг, маен дæр ма ахуыр кодта алцæмæй дæр æмæ бынтон ницæмæй дæр хæринаг кæныныл – зындис ыл афицеры усы раздæры цæугæ цард. Фæлæ ам Ламинкæйы ницы кусын уагътой.

Уый ныр уыцы бинонтæн уыд сæ хæзна, мыггаг раивыны æмæ фæхуыздæр кæныны тыххæй æвæрдæй кæй дарынц, раст ахæм хоры нæмыджы хуызæн. Йæ къаймæ сын рахицæн кодтой хицæн хатæн, Ирæ гареммæ бахауæг сылгоймагау хъуамæ æбарвæндонæй кæм æххæст кодтаид йæ мойы æхцондзинадæвзарæн монцты домæнтæ æмæ дард уыдаид алкæмæй дæр. Чи зоны, цалынмæ нæ банхъæлцау уа, уæдмæ, стæй йын къах атилæн дæр нал уыдзæн сывæллоны цурæй. Бакодтой йыл бриллианттимæ сыгъзæрин рæсугъдгæнæнтæ, фæзынд ын, кæй зæгъын æй хъæуы, дарæс хорз æвзарын чи зыдта, уыцы мойы æлхæд ног дзаумæттæ.

Мæ фыдыхотæй мын иу, горæты модæты дарæс хуыйæг, – ма фыд æй, хъазгæйæ, Ханума хуыдта, иудадзыг, йе ‘фсымæрты чызджытæй иу кæнæ иннæйы хуыздæр мой скæныныл куыд бафтауа, уыдæттыл кæй дзырдта, уый тыххæй – алы хатт дæр амыдта, хуыздæр лæгтæ кæй сты дзуттæгтæ, дыккаг бынаты та йын уыдысты сомихæгтæ.

Мæ фæдыл зылдысты дзуттаг лæппутæ дæр, уарзта мæ, лæджыхæдджын бакастимæ, фæлæ сомихаг тыхджын характер кæмæн нæ уыд, ахæм рæсугъд сомихаг дæр. Фæлæ æз æвæрд уыдтæн, иу уысммæ кæронбæттæн тæрхон рахæссын кæм нæ хъуыдаид, фидæны ахæм цардыуагæн. Фæстæдæр кæддæр мæм алцы дæр зындис рæсугъд-дæрæй, нырæй хæрзвадатдæрæй.

Уымæйдæр ныхас мәныл нæ цæуы, фæлæ, нырæй фæстæмæ нæ æнæфæхицæнгæнæгæ хæлардзинады арæнтæй ахизгæйæ, нæлгоймаджы хай бауæг Ламинкæйыл.

Уый уыдис йæ царды йыл фыццаг сдзурæг. Раст зæгъгæйæ, Ламинкæ ахæм тынг тарст æнæ куырдай баззайынæй, æмæ ма уымæй мәнмæ дæр рахызт уыцы тас; æз дæр тынг тарстæн, ахæм æфсæрм-дзаст чызджы куы ничи ракура, уымæй. Уый нæ уыд цæстыхаугæ чызг, гæлæбуйау йæ бон нæ уыд æнцонæй нæлгоймаджы зæрдæмæ фæндаг ссарын. Уый хъуамæ бауарзтаид кæнæ бадт зонды хицау нæлгоймаг, кæнæ йæм йæ хъус æрдардтаид, сылгоймаджы хорз чи зыдтаид, ахæм.

Æмæ афтæ рауад – æвиппайды æмæ æнæнхæлæджы. Уый йæ басаста алцæмæн дæр саргъ кæнынмæ арæхстдзинад æмæ тыхджын нæлгоймаджы фæлтæрддзинадæй. Ламинкæ йæхи афтæ хатыд, цыма йын æппынфæстагмæ бæрзонд аргъ счындæуыд нæлгоймæгты ‘рдыгæй.

Цасдæр рæстæгмæ уый цыдæр æрбаци. Ламинкæ йæхицæн бынат дæр нал ардта. Æмæ мах дæр спайда кодтам уыцы уавæрæй, цæмæй йæ къух сиса йæ чындзы ацыдыл. Ламинкæ æнкъардта, æппæт дæр кæй сафы, фæлæ мах иузæрдион уарзондзинады æндæвдадæй йæхимæ ссардта уыцы моймæфæцыдыл йæ къух сисыны æмæ æндæр хъысмæт-мæ банхæлмæ кæсыны хъару.

Фæлæ уæдмæ уый фæзынд, æмæ хæрз æнцонæй аивта алцы дæр. Мах нæхимæ дæр нæма æрцыдыстæм, афтæ Ламинкæйы сомихæг-тæ раст мигътау сæхимæ цъирæгау акодтой. Æмæ ныр мәнæ сæ кæрты, йæ чындзæхсæвы хъæр кæцай хъуысы, уым, куыд ын ба-цамыдтой, афтæ ленчытæ кæны сомихаг кафты – æнахуыр рæсугъд, йæ фердæхт удæгас цыртсурæтау, адамы дисы æфтауы йæ аив гуырыкондæй.

Стæй йын хатæны сылгоймæгтæ хъуыддагхуызæй æмбарын кæ-

нынц, фыццаг хатт йæ моимæ иумæ баззайгæйæ, йæхи куыд хъуамæ дара, уыдæттæ, дæттынц æм цыдæртæ. Æз та, куыд йæ чызгæмбал, афтæ мæхи хатын тыхст уавæры, ног æмкъайтты фыццаг æхсæвы тыххæй амындтытæм былысчъилай кæсгæйæ, æмæ мæхи айстон чындзæхсæвай.

Дзæвгар рæстæг нæ федтон Ламинкæйы, æмæ йæм стæй бæрæг-гæнæг куы бацыдтæн уыцы сылгоймæгты хатæнмæ, уæд мæм йæ удысконды цыдæртæ æнæзонгæ фæкастысты.

Уæдмæ Андрик удагас нал уыд, Ольгæ Викторовнæйæн та йæ зæрдæмæ нæ цыди уыцы лæппу, фæлæ йæ бон аивын ницы уыди. Чындзæхсæвы фæстæ уайтагъд Воронежмæ ацыд йæ хомæ.

Уыцы заман сæ фатеры цард, сæ хæстæджытæ сæм нæ университеты филологон факультетмæ Стъарополæй кæй æрæрвыстой, ахæм чызг, фыццаг курсы студенткæ. Чындзæхсæвы рæстæг æппынæдзух уыдыс-тæм иумæ, æз æхсæвиуат дæр кодтон сæ фатеры, уымæн æмæ мæм Ламинкæйы мад бахатыд, цæмæй мæ хъус дарон чызгмæ.

Дзæуджыхъæуы хæдзæрттæ сæ раззаг хæйтты бахъахъхъæдтой раздæры рæсугъд архитектурæ, фæлæ фæсте, мидагæй кæртыты, уыдон æнахъинонæй адаргъ сты гуылмыз сæры кæхцау дæргъæц-цонæй кæнæ кулдуæрттимæ мæсыгтау цыппаркъуымон арæзтæд-тæй.

Хæдзæрттæ мидагæй иууылдæр уыдысты иу джиппы уагъдау коммуналон цæрæнуæттæ, уыдис сын, хæринаггæнæныл нымæд дæр чи уыд, ахæм бахизæнтæ, мидагæй, рудзгуытæ кæмæн нæ уыд, ахæм хатæнтæ, æмæ фатеры рæбинагдæр хайы та – стыр зал, ома бындурон цæрæнуат бæрзонд цар æмæ уæрæх рудзгуытимæ.

Раздæры паддзахы æфсады инæлæртты, банкирты, хъæздыг сæудæджерты бæстыхæйтты нырмадæр фембæлæн ис зындгонд дзæуджыхъæукаг бирæнациондзинадыл: ирæттæ æмæ уырыссæгтæ, гуырдзиагтæ æмæ грекæгтæ, дзуттæгтæ æмæ немьцæгтæ, поляктæ æмæ азербайджайнæгтæ, туркæгтæ, сомихæгтæ æмæ персайнæгтæ, уыдис ма дзы ивгъуыд дуджы италиаг æмæ французаг колониты схъистæ, æндæртимæ æмкъай кæныны фæрцы раджы чи сæмхæццæ, ахæмтæ.

Уыдон иууылдæр цардысты уыцы бындзыты чыргъæды хуызæн хæ-дзæртты, сæ къултæ æмæ балкъонтæ сæнæфсиры уазитæй кæм нæ зын-

дысты, уыцы къуындæг кæртыты бирæнымæц æмæ интернационалон бинонтæй – уым сæмхæццæ сты хæринаггæнæнтæ æмæ хъысмæттæ. Кæрт утæппæт алыхуызон хæринагтæй иууыл хуыздæрæн равзæрста ирон уæлибæхтæ, сæнæфсиры сыфты тыхт сомихаг тълматæ, æнгуылдзы хуызæн грекыг адджинагтæ æнгузимæ, гуырдзиаг сациви æмæ, Хохрагъы фæстæ цæрæг хæстæджытæ кæй æрхæссынц, уыцы ногдыгъд сæн – цы дзы нæ федтаис, ахæм кæрты чындзæхсæв куы ныззылдтаис, уæд!

Чындзæхсæвтæ дзы уыдис тынг арæх, æппæт уыцы адæмты сывæллæттæй-иу бирæтæ кæрæдзийы бауарзтой. Уыцы кæртыты уыдис бирæ хъæлдзæг сабитæ æмæ зæрæдтæ. Ныры азтимæ абаргæйæ дзы зиантæ уыдис бирæ къаддæр.

Ирæйы фатеры дæр хæринаггæнæн бахизæны уыд, мидаемæ цæугæйæ та ахизын хъуыд фынаггæнæн уатыл. Куыд ничи сæ фæхатыдаид, афтæ ног бинонтæ арæхæй-арæхдæр райдыдтой центрмæ цæуын æмæ-иу уым æхсæвиуат кæнынмæ дæр баззадысты.

Æппæты æнахъоладæр та уый уыдис, æмæ æхсæвиуат кæй кодтой, мах дæр-иу кæуылты ацæуын хъуыд, уыцы уаты, æнахъæнæй йæ чи бацахста, ахæм стыр немыцаг сынтæгыл, махæн ма, æхсæвыгон сыстыны рæстæг, сæ уарзты монцтæ лæмарæн сынтæджы иувæрсты нарæг ахизæн ныуадзгæйæ. Фæлæ сæ цурты рахиз-бахиз кæнын æфсармы кодтам æмæ-иу æнæ хай фестæм æппæт хæдзарон фадæттæй дæр.

Мах уыцы чызгимæ хуыссыдыстæм хæрз хæстæг кæрæдзимæ æмæ-иу нал зыдтам, цы ма фæуæм, куыд фæрвæзæм уыцы уавæрæй. Ламинкæ нын нæ худæг-кæуинаг уавæр ма æмбæрстаид, уый гæнæн нæй, уымæн æмæ ма бынтон æрæджы дæр уыдис махæй иу æмæ цыма ныр æнæнхæлæджы бахауд нæ ныхмæ æвæрд уавæры... Æмæ иуæхсæв, æвæццæгæн, куыд тынг æфсармы кодтам, ууыл хъуыды кæнгæйæ, йæхи нæ баурæдта æмæ хъæрай ныххудт.

Ламинкæйы худын аскъуыдта быхсынады æнæуынгæ цæг, уымæн æмæ уымæй бафхæрдæуыд йæ мойы.

Уыцы адæймагæн йæ бон нæ уыд чызджыты психологи бамбарын, уымæн æмæ, кæд классикон музыкаемæ, джаз æмæ хорз «цацатæм» уæлæнгай ахаст нæ дардта, уæддæр йæ мидаг тæлфыд зылын къæхтимæ хъуынджынриу архаикон цардæмбал-залымы уд.

Æз уыцы æмкъайадмæ кастæн ахæм цæстæй: Ламинкæ ныр уыдис бонæй базаргæнæг, æхсæв та, тугцъыр цæраегой чи ссис, уый дæлбар, кæцымæ нымады дæр нæ уыд уымæн йæ удысконды уæлтамæн. Гæнæн уыд, уый разындаид ноджы къуыттыдæрæй, куынаæ йæ æмбæрстаис æмæ йын куынаæ барстаис, уæд.

О, Ламинкæйы йæ миддуне æппындæр не ‘ндæвта, уый мæн фидарæй бауырныдта. Чындзæхсæвы размæ дæр ма дзы, цыма хъазгæ кодта, афтæмæй сирвæзт, Ирæйы ракурынмæ кæй хъавы йæ мыггаг фæхуыздæр кæныны тыххæй. Уæд ме уæнгтæ барызтысты йе ‘ргом дыздæсгомдзинадæй.

Йæ рæсугъд буарæн ын схицау уæвгæйæ, уый дзы, дзырд дæр ыл нæй, хъавыд йæхицæн коммæгæс хæзгул скæнын.

Æмæ иу æмбисæхсæв сусæгæй бадзырдтон æрыгон студенткæйы хъусы, ардыгæй фæлидзыны афон нын кæй у.

Дыккаг бон райсомæй нæ уыцы уынаффæ ауыгъдæй лæууыд уæлдæфы, Ламинкæйы мой хихсæны йæхи даста, мах та нæхи раппар-баппар кодтам иу къуымæй иннæмæ нæ радмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ, æмæ нæ ардтам раздæрау исты фадат аныхас кæнынæн.

Ирæ нырма ницы хатыд, æхсызгон ын уыд, йæ фарсмæ кæй стæм, æмæ цард кæлæн уарзты ног æууæлтæй. Ламинкæ сырæзт, уый хъуамæ рæвдауа йе скæсæйнаг сæудæджеры – хæххон институты хъазтизæрты алы хатт дæр италиаг классикæйæ исты парти æххæстгæнæг студентæй сылгоймаджы мидæггаг дзаумæттæ уæйгæнæг суæвæджы.

Æз тæрсын райдыдтон, ахæм адæймаджы фарсмæ мæхи Ламинкæ куыдфæстæмæ рæстæджы цыдимæ кæй батайдзæн, ууыл хъуыды кæнгæйæ. Уый та, цæмæй йæ къахыл слæууыдаид, уый тыххæй хъуыдис хæрзхæд, зынаргъ исты. Æмæ йын ахæм сси Ламинкæ зынаргъ дарæсыконд æмæ цардифтонгадæй. Фæлæ цы фæуыдзæн йæхæдæг та?!

Æз хъуыды кодтон ууыл: Ирæ йæхæдæг, йе ‘рдзыскондмæ гæсгæ, нæ уыд тыхджын удыхъæды хицау æмæ алкæуыл йæхи баста инстинктивон æгъдауæй. Цалынмæ чындзы нæ ацыд, уæдмæ ахæм хуызы йæ фарсмæ уыдтæн æз – гыццыл Пигмалион лыстæг къæхтимæ æмæ цыбыр юбкайы. Фæлæ куыдфæндыйæ дæр уыцы ахастыты тых уыдис æнæкæрон, æз ын йæ карз æрвылбоны цардмæ

хастон бирæ рухс ахорæнтæ: йæ фыд – рынчын, æнæ хион. Уыдон бынæттон цæрджытæ нæ уыдысты; куыд æфсæддоны бинонтæ, Прибалтикайæ рацæугæйæ, æнæнхæлæджы æрбынæттон сты Цæгат Кавказы.

Ламинкайæн нæ уыдис, мæнæн цас уыд, уыйбæрц зонгæтæ: мæнæн мæ алыварс уыд бирæ адæм, уымæн та уыдтæн иунæг æз. Люси нæ царды куыд фæзынд, уый зæрдыл даргæйæ, æз кодтон хатдзæг, Ламинкайы, йæ хæдзарон уавæр хынцгæйæ, хъæуы йæ цардыуаг баивын. Æз æй мемæ кæнын райдыдтон, лæппутæ-иу мæ кæдæм фæхуыдтой, ахæм æндæр уæлдæр ахуыргæнæндæтты студентты хъазтизæртæм. Æмæ-иу мемæ йæ акæныны тыххæй искацы ногазон бадтмæ искæй хуындыл сразы дæн, кæд-иу мæ ныййарджытæм нæ ацыдтæн, уæд.

Уый мæнæн уыд сыгъдæгзæрдæдæр чызг-æмбал, кæцыйæн йæ бон нæ уыд адæймаджы ауæй кæнын нæдæр хи уды пайдайæн хæлæджы охыл, нæдæр сайын. Алцы дæр нын нырма разæй куы уыдис, уыцы рæстæг-иу ныллæг хъæлæсæй зарыд, сæ уынджы мемæ тезгъо кæнгæйæ, æмæ-иу ныл чи амбæлд, уыцы лæппутæ комкоммæ загътой, дзæбæх чызджытæ кæй стæм æмæ ма-иу, нæ фæстæ акæсгæйæ, хъуамæ сæ ныхасмæ бафтыдтаиккой, рæсугъд кæхтæ нын кæй ис. Мах æнхæлдтам, цыма афтæ æмбæлы æмæ хъуыды дæр никуы акодтам уымæй исты пайда скæныныл.

Нæ уыцы уæздандзинад дæр уыд æмбæлгæ фæзынд æмæ нын æппындæр дæлæмæ нæ хæцыд нæ царды бæрæгбоныл, уымæн æмæ мах дæр æрдзы сфæлдыст уыдыстæм, нæ алфамбылай дуне та уыд æнакæрон рæсугъд.

Ныр мæ бæсты фæзынд æндæр адæймаг, кæцы æрдзон скондæй уыд мæнæй тыхджындæр, уымæн æмæ нæлгоймаг уыд, æз та уыдтæн, Ламинкаæ йæхæдæг цавæр уыд, ахæм чызг; æниу æй æмбаргæ дæр нæ кодтон, куыд хъуамæ уыдаин ахæм æнгæс уавæрты дæлбар. Æз мæхицæн бынат нал ардтон, зыдтон æй, уыцы нæлгоймаджы æппындæр кæй нæ бафæнддзæн йæ удысконд ын бамбарын, уыцы чызгæн æй æрмæстдæр йæ буар кæй хъæуы.

Куыддæр нæхи хæдзарæй ахизынмæ æрцæттæ кодтам, афтæ уый дæр фæци йæхи даст æмæ йæ цæсгомыл пырх кодта одеколон. Стæй, ме ‘рдæм разилгæйæ, загъта:

– Дæ кæамисæн дæ ныртæккæ хъæуы? Иучысыл мæм æй ныууадз. Спайда дзы кæндзынæн æмæ дын æй ратдзынæн.

Æз мæ сæр разыйы тылд бакодтон.

3

Уый бакодта æлгъаг ми. Мæ фыд та уæд дæр йæхи баурæдта, мæ сабибонты мын нæ сыхы сывæллæттæ мæ уардихуыз, къæхтимæ æвзист фæлгæты алмасийæ айк куы асайдтой, уæд куыд баурæдта йæхи, афтæ – рагон уыд, мæ дыджызæ, æнæ куырдай баззайæг Евдокия Яковлевнæ мын æй балавар кодта – бирæ мæ уарзта.

Фæлæ мыл ныр сабийы æууæндаг зонды аххосæй нæ, фæлæ мæ хуыздæр чызг-æмбалы мойы курдиатмæ гæсгæ æрцыд, тынг зынтæй кæмæн бафæрæзтон, ахæм цау.

Мæ фыдæн уыцы кæамисæн, фронты мæлæтæй кæй фервæзын кодта, ахæм æмбал балавар кодта. Уыцы æмбал хæсты фæстæ фесæфт, мæ фыд æй цæрæнбонты агургæ кодта. Трофейон кæамисæн мæ фыдæй нæ фæхицæн, куы-иу фæцæф æмæ цалдæр хатты госпитальмæ куы бахауд, уæд дæр. Арæхстгай-иу ын æй бафснайдтой йæ тумбочкайы, стæй-иу æй райстой æмæ-иу æм æй радтой, йæ буар æмæ йе уæнгтæ кæй амондджын фидæны тыххæй ныццæнкуылтæ сты, уыцы чысыл фыртæн æй кæй хæссы, ууыл æууæндгæйæ: йæ зæрдæйы – минæйы схъис, йæ галиу къахы æрдæг йæ уæлæ нал ис.

Уæд алцы дæр æмбæрстой хорз æмæ раст – уыцы уавæрты йын, минæты срамыгъдтыты бын Днепры былгæрон хæстон цатыры æнæ наркозæй йæ цæф къах хырхæй куы лыг кодтой; ам алцы дæр лæууыд фыдæвзарæнтыл, æмæ уыд хæстон æмбæлтты адæймагдзинадæй, быдырон дохтыртæй æмæ медицинон хотæй аразгæ... Фыдæвзарæнты кæй фæхастæуыд, тугæй æхсад чи уыд, уыцы дзаума уыди, аргъ кæмæн нæй, фидæны ахæм символ.

Бабайы медицинон хо хæдзармæ куы ‘рбакодта, уæд уыцы кæамисæн уыдис йе уæхскыл ауыгъд; чызг ын æй радта, бахсæвиуат нæм кодта, стæй фæстæмæ ацыд госпитальмæ, æндæр цæф æфсæддоны раканынмæ: «Бафæраз-ма, тагъд хæдзары уыдзæнæ!»

Æз уæд гуыр дæр нæма уыдтæн, фæлæ кæддæриддæр æнкъардтон уыцы фыдæвзарæнтыл дзураг æмæ хуыздæр цардмæ хонæг дзаумайы хъарм.

Ахæм уæрæхисæнцъарджын къамисæн сси советон къамисæн «Мæскуы»-йы прототип, уыдон бахаудысты ахæм товарты нымæцмæ, фæстæдæр сæ хæрзхæддзинад æрмæст социалистон бæстæты нæ, фæлæ, йæхæдæг кæцæй рацыд, уыцы ныгуылæйнаг Европæйы дæр нымад кæмæн уыд.

Гъе уыцы хæрзхæддзинадыл-иу æрхауд ныхас, мæ радон теле-равдыст пленкайыл ныффыссыны тыххæй-иу кæдæм бацыдтæн, уыцы кинокомплексы телеоператорты ‘хсæн.

...Мæ къамисæн куы федтон, уæд æм мæ къух бадаргъ кодтон, фæлæ базыдтон, ныр æндæр кæйдæр дзаума кæй у, æрæджыйы æлхæд. Кæмæй, уый мын нæ загътой, фæлæ æз æппæт дæр бамбæрстон.

Студентты æмдзæрæнты сылгоймаджы мидæггаг дзаумæттæ уæй кæныныл чи нæ æлгъ кодта, уыцы нæлгоймаг нын ауæй кодта нæ би-нонты табуйаг дзаума. Æз кæуын хъæлæсæй телефонæй фæдзырдтон Ирæмæ, æмæ мæ хæрзуд Ирæ, кæронмæ дæр мæм нæ байхъусгæйæ, йæ царды мидæг фыццаг хатт цъæхахст хъæр ныккодта:

– Мæ мойы мын къæрных куыд нæ хонай!

Æмæ нын уыцы цъæхахст хъæр аскъуыдта нæ хæлардзинад.

4

Æз ацыдтæн Мæскуымæ æмæ уым базадтæн. Иу рæстæг райстон Ламинкайы мадæй фыстæг; уый куырда, цæмæй амбæлæм, йæ хомæ цæугæйæ, Воронежи поездмæ куы хиза, уæд. Цæмæдæр гæсгæ йæ бафæндыд мæн фенын. О, цал хатты, мæ ныййарджытæй иппæрд уæв-гæйæ, сахуыстон йæ арæхстджын æмæ хæлар къухтæй конд алыхуызон хæрзад хæринагтæй! Чи зоны, ныр йæ царды цæмæйдæр разы нæу, иугæр мæн æрцагуырда, уæд.

Æз æй хынцфарст ницæмæй кодтон, фæлæ мæ хатдзæгтæ удфидар-гæнæн нæ уыдысты – уымæн зын уыд йæ чызгимæ, кæцы алцæмæй дæр уыдис йæ мойы æндæвдады бын.

Мах фæхицæн стæм поезды вагоны цур, æмæ йæ уæдæй фæстæмæ никуыуал федтон, уымæн æмæ мæнæн мæ бон нæ уыд уыцы хæдзармæ цæуын; чи зоны дзы сылгоймаг йæхæдæг дæр йæхи хорз нæ хатыдта. Æрмæстдæр дзæвгар азты фæстæ базыдтон, раджы кæй амард, уый. Йæ фыстæг уыд æфснайдæй æндæр фыстæджыты ‘хсæн, уыди дзы æрхæндæг æмæ æнæзагъд хъуыдытæ.

Куы-иу æрцыдтæн, уæд-иу Ламинкайыл дæр никуы амбæлдтæн, фæрсгæ дæр дзы никуы никæй бакодтон. Фæлæ горæт ахæм у, æмæ, трамвайы кæйдæр ныхасы скъуыддзæгтæй дæр, гæнæн ис, бар-æнæ-бары истытæ фехъусай зонгæ адæймæгты тыххæй, стæй та сæ рауайын кæнай иу æнæхъæн цыдæр.

Ламинка кæддæриддæр цыдис хæрзарæзт æмæ зынаргъ дарæсы. Нæ хæлæрттимæ-иу нын исты фынгæвæрдтæ куы уыд, уæд-иу Ламинка йæ мойæн æнахуыр тарст кодта алы официанткайæ дæр, загъд-иу самадта йемæ, уымæй ахæм загъд, æмæ-иу иууылдæр сæ къæхты бынмæ ныккастысты.

Æз ахъуыды кодтон: æнамонд сылгоймаг, куыд тынг аивта! Æмæ махæдæг махиуыл фæдис кодтон, афтæ уæлæнгай йыл кæй ахъуыды кодтон, уый тыххæй.

5

1990-æм азты æз æрыздæхтæн нæхимæ. Æниу ацы ныхас тынг дзырдсайæн у, уымæн æмæ ивгъуыд азты æз ма райгуырæн къуымæй иппæрд никуы уыдтæн, алы бæрæгбоны дæр æмæ ма улафты рæстæг дæр цингæнгæ тахтæн ма мад æмæ ма фыдмæ!

Фæлæ ма ацы хатт фæстæмæ цæуыны тыххæй билет æлхæнын нæ хъуыдис. Кæронмæ чи нæма ныппырх, уыцы бæстæйы алы къуымтæй сæ зын цардæй лидзæг адæм ныггуылф кодтой Мæскуымæ, сæхицæн дзы ирвæзынгæнæн бынат агургæйæ, æз та, ма цæрæнуат ныуадзгæйæ, фæлыгътæн Мæскуыйæ ма чысыл райгуырæн бæстæмæ – ам уыйбæрц тæссаг нæма уыдис, æппæт дæр куыд пырхгонд цыд, уымæ кæсын.

Ярославлы æфсæнвæндаджы станцæйы ма поезды алыварс æгæр бирæ уыдис, нозтдзуан кæнын сæ ныхтыл фыст кæмæн уыдис, ахæмтæ, метройы алы æрлаууаны дæр-иу ме уæнгтæ барызтысты, сæ мидис зын бамбарæн кæмæн уыдис, уыцы хæстытæй чи здæхтис, ахæм цæнкуылтæ, уæнгцух салдæттыл амбæлгæйæ. Уыцы æнамонд уырыссаг лæппутæ лæууыдысты магуыргур, сæ цагъарадæй цавæрдæр æнаккагтæн милунтæ кусгæйæ. Æппæтæй æвирхъаудæр уыдис уыдонæн сæ цæстытæм бакæсын æмæ сын дæ цæссыгтæ фенын кæнын...

Нæдæр «Хæрзбоны марш», нæдæр Огинскийы бæрæгбонон кафты

музыкæйы бон уыдис ныххуыдуг кæнын иу уынгæй иннæ уынгмæ ахизæнты хъæбæр уырыссаг æлгыст.

Зæрдæ фæрчытæ хауд, мæ раздæры царды кæуыл никуы сæмбæлдтæн, иуты ахæм хъызæмарæй, æндæрты узал зæрдæйы ахастæй, адæмы гуымиры æмæ æнæуынон цæстæнгасæй. Æмæ кавказæгты ныхмæ ныццаразгæ агрессивæ, кæцыйы фæсчъылдым кæмæндæрты та уыд æдыхст цард, æмæ дзы арæзтой сæ политика – æппæт уыдæттæм кæсын уыдис æнæуромгæ удæвдæрзт.

Фæлæ ныр абухгæ сахары фæстæ æз хъуамæ ногæй æрцахуыр уыдаин провинциалон уæззаугай цæуæг цардызмæлдыл.

Кæй зæгъын æй хъæуы, куыд хъуамæ аирвæзтаин, иу хатт, æмæ куыд рабæрæг, афтæмæй дæргъвæтин рæстæгмæ кæмæй фæлыгътæн, мæ уыцы рагон ивгъуыды чи уыд, уыцы адæмимæ æмбæлын æмæ уазæгуаты цæуынай.

Фæлæ ам дæр æцæгдзинад разынд ныггæлиртæгондæй. Уæрæсейæ фæхицæны тасæй ам, раздæры Цæдисы алы республикæтæ æмæ крайтæй ныххæррæтгæнæг ирон лигъдæттæй кæй байдзаг, уый ницæмæ даргæйæ, горæты арфы нырмадæр зынд уыцы провинциалон цъыфдзаст æгæр тыхæвдыст хæрзæгъдаудзинадимæ æмæ, дыууæ зæгъинагæй арæхдæр цауддæр æмæ зыгъуыммæгонддæр кæмæй радзурынц, ахæм хæлд телефонимæ.

Фæлæ ныр уый дæр баиу æнæхъæн бæстæйы мæлæтхæссæг цъыфдзастимæ, кæцыйы аныгъуылдысты æрмæст раздæры адæймагон сыгъдæгзæрдæдзинад æмæ хæларзæрдæдзинад нæ, фæлæ цард йæхæдæг дæр, адæмы ма – хатт цыфæнды аргъæй дæр – æрмæстдæр удæгасæй баззайыны фадатимæ ныуадзгæйæ.

Бирæ дзы нал баззад æргом цæстытæ æмæ зæрдæтæ, уымæй уæлдай, дæ ивгъуыды зонгæтæй искауыл амбæлдтæ æмæ йын йæ фарстатæн дзуапп радтай, дæ хуыз йæ уагыл кæй нæу, уый тыххæй дзы хатыр ракургæйæ дæр, уæд дын, гæнæн ис, дæ цæсгомыл ныххуырса исты æнæхсæст ныхас. Мæскуыйаг фæлмæн интеллигентондзинадимæ абаргæйæ, уый уыдис ядерон хæцæнгарзы хуызæн.

Амбæлдтæ, зæгъæм, Хуыцауæй курдиат раттын кæмæн ферох, фæлæ, йæхи ахæм æнхæлгæйæ, йе ‘ппæт арæхстдзинадтæ равдисын кæмæн нæ бантыст, ахæм адæймагыл, æмæ-иу рабæрæг, дæсгай азты сæхимидæг нæ, фæлæ иннæты ‘хсæн сæхи чи агуырда, ахæмтæ сæ

фырәнхызыт фыдәхзәрдаһйә тәссаг кәй уыдысты алкәмән дәр әмә алцәмән дәр.

Иутә әцәгәйдәр тынг бафәлладысты, иннатә та нырхәндәг сты йә иугәндзон әндыгъддзинад әмә кьуыхцытәй. Әз уыдтән, кәй рамбылдта, уыцы сабыр цардәй цәрынмә йә хәдзармә чи әрыздәхт, ахәм салдаты хуызән, фәлә афтә дәр сабырдзинад не ‘рләууыд.

Фәлә әддаг бакастәй мә хуымәтәг дарәсы бын әмбәхст уыдысты, зынаргъ чи уыд, ахәм хәрзиуджытә.

Әмә цалдәр ахәм әнкъард кәнә әнәзәрдамаәдзәугә фембәлды фәстә мә уды райхәл, йә уәвынадаһй йәхәдәг чи ницы уыны, фәлә дзы әндәртән чи хай кәны, ме ‘взонгады уыцы сыгъдәг уды хуызәг. Әмә дәм уәд әрмәстдәр кәсгә кәны афтә, уыцы адам әнәкурдиат кәй сты...

Уый уыдис мә «Ламинкәйы рәстәг»; мах, чи кәцы адамыхаттәй у, дунейыл цытә цәуы, уыдәттыл куынә хьуыды кодтам, әппәт дунейы әппәт рәстәджыты чи әвзәрд, уыцы цардәй цәргәйә, зәхх әмә арвыл рәсугъддзинад куы байтыгъдәуыд – нә алфамбылай әмә нәхи удты дәр.

Мә зәрдыл ләууыд, уәд мән әмә Ламинкәмә тыхәвдисгә хәрзәгъдаудзинад, әнә истыйә хи уәләмә кәнын, әхцондзинад кәм әнкъарай, ахәм провинциалон хәдзар хьуынасәфт кәмәй фәуа, әппәт уыцы әвәрццәг хьуыддәгтә нә хьуыдыы гуыргә дәр кәй никуы ракодтой.

Афон уыд уыцы гуырәнты арфмә нывналынән, цәмәй алцәмә дәр ногәй ныккәсәм әмә кәрәдзийы ныхмә сәвәрәм ивгъуыд әмә абоны, нә абоны цардән дзы ссарәм нысәнттә әмә әууәлтә. Әмә ныххьәцәм, царды нә чи фәхицән кодта, уыцы әнәрәстдзинадыл.

Әмә иурайсом райхәл дән ме ‘взонгад әмә мәхи Ламинкәйы мысгәйә.

6

Әз бадтән, ноджы ма нын цы иу әмбал уыди, уый әртәуәладзыгон расугъд арәзт хәдзары. Дзырдтам Ламинкәйы тыххәй, әмә не ‘мбал чызг загъта:

- Уый алы хатт дәр зынамбарән уыд. Ныр та рынчын у...
- О, фәлә кәм ис ныртәккә?

– Зонын уый, Мæскуыйы кæй цард æххуырст фатеры æмæ кæй æнхæлмæ каст Иугонд Штаттæм ацæуыны фæхуындмæ. Йæ чызг диссаджы царды бахауд, – бафтыдта ма йæ ныхасмæ йæхи цардæй æнæразыдзинадæй æви мæн фелхыскъ кæныны тыххæй, уымæн æмæ Иугонд Штатты æз никуы уыдтæн, стæй мæ хъуыддæгтæ дæр тæхудиаг нæ уыдысты.

Æз нæдæр Мæскуыйы куыстон, нæдæр Кавказы, нæ уагътон æмæ нæ уæй кодтон чингуытæ, нæ давтон, мæнæн чызг нæ уыд АИШ-ы, уымæйдæр, уырдам моймæдзыд чи уыдаид, ахæм.

Æз уыдтæн мæхи цард дарддæргæнæг – æнæфæивгæ, фæлæ рæстæджы фæлмы æрбайсæфæг, æнæфæцудгæ, фæлæ, нæ райгуыраен горæтмæ чи æрыздæхт нæ даргъдзыккуджын æвзонгад мысгæйæ, уымæн æмæ мæ ныййарджыты фæндыдис, цæмæй сæ цуры уыдаин, – æмæ уыцы рæстæг уый уыдис царды растдæр домæн. Æмæ уарзон адамы ‘хсæн æз ногæй байгом кодтон мæ зæрдæйы дуæрттæ алцæмæн дæр – новеллæты чингуытæ уадзыны фæнд кæм кодтон, уыцы фидæнæн, æмæ, уыцы новеллæтæ фонтанау кæцæй абухтой, уыцы ивгъуыдæн дæр.

7

Чи уыд уый æнхæл, æмæ Ламинкæйы мойæн йæ царды кæрон афтæ æвирхæу уызæн? Уый уыдис, уæрæсейаг цардæн мисхалы бæрц дæр аргъ куы нал уыд, уыцы ног дуджы характерон мæлæт. Уыцы мæлæт уыдис æнæгуырысхойаг мастисæн йе ‘наккаг миты тыххæй – йæ уæды базарадон æмбæлтты ‘хсæн, йæ удысконды миниуджытæ йын хынцгæйæ, гæнæн ис, уый уыдаид сæ бизнесы ног рацарæзт, æмæ, чи зоны, сусæг рекет дæр.

Уыцы æмтъерыы Ламинкæйы уавæр зындис, гæнæн куыд нæй, афтæ æвзæр. Уый йæ цард арвыста ахæм адаймагимæ, кæцы-йæн, махимæ абаргæйæ, йæ аргъæдты дуне уыдис бынтон æндæр. Уымæн йæ рæстæг æрцыд, дуне иннæрдæм куы æрзылд, уæд. Æмæ уыцы дугыл йæхи зыдæй ныздыхта, йæ удысконды æууæлтæ дзы фенгæйæ.

Фæлæ дын уый та царды парадокс – нæ кæрцвæлдæхт рæстæг æй аныхъуырдатæ æмæ йын стæй йæ буар мæскуыйаг къанауы бынæй рату кодта.

Æз бахызтæн дзæуджыхъæуккаг рагон кæртмæ. Токаты рæсугъд Розитæ æгас нал уыд, уый цардæй ахицæн йæ тæккæ дидинкалаг кары. Афтæ Андрик дæр æмæ Ирæйæн йæ мад дæр.

Сæйраг бахизæнтæ иууылдæр уыдысты рæсугъд фæлыст. Æрмæст, Ламинкæ кæм цард, уыцы бацæуæн баззад æнæ цырагъæй, афтид æмæ талынг фæлгæтгондæй. Уыдис дзы æфсæйнаг, сау ахорæнæй ахуырст æнгомæхгæд дуар. Æз мæхимæ нал цыдтæн – цыма ивгъуыд баппæрстæуыд мидаæмæ æмæ йыл дуар мæрдæхгæд ныккодтой.

Æз бахæцыдтæн, сæ ныхмæ цы фатер уыд, уый дзæнгæрæгыл.

– Ирæ? – афарста мæ нæлгоймаг, иу уысмы бæрц хъуыдыты ацæугæйæ. – Ирæ ам нæй. – Æмæ ма æнæнхъæлæджы йæ ныхасмæ бафтыдта: – О, тæригъæд у Ирæ,

Фæлæ йæм нæ уыд мæнæн исты бамбарын кæныны фæнд.

– Хатыр æмæ бузныг, – дзуапп ын радтон æз æмæ ахызтæн кæртæй.

Кæртмæ къæлæтау бахизæны къалиткæйыл гуыдыр нæ уыд, æниу ахæм æдзæллагмæ æрцæуæг хæлæддзæгтыл гуыдыр сæвæрын ноджы æнæхъоладæр уыдаид. Æз рахызтæн æддаæмæ, æмæ, уынджы фæзилгæйæ, араст дæн фасады рæзты.

Йæ мой куы нукуы ницы æвзæрдзинад скодтаид, уæд æй нæ амардтаиккой. Мах не ‘взонджы бонты фыдфынты дæр нæ ахъуыды кодтаиккам, хорз кæй зыдтам, уыцы адæймаджы ахæм мæлæтыл.

Уæд мах æнæуынон цæстæй кастыстæм, царды хæрзæгъдаудзинады закъæттæм гæсгæ чи нæ цард, уыдонмæ, æлгъ сыл кодтам. Ныр та схъæл царды фæзилæнты ма бахауыны тыххæй – маргæ. Куына йæ амардтаиккой, уæд, чи зоны, ныртæккæ Ирæ уаид ам.

Æз Ламинкæимæ хæлардзинадæй мæхи куына æиуварс кодтаин, уæд уыдтаин, йæ дзыккутæ куыд тардæр кодтой, æмæ йын уыцы адæймаг кæй бавзарын кодта, уыцы зæрдæрыстæй та удыхъæд тынгдæр хæлы.

Горæты куыд дзырдтой, уымæ гæсгæ Ирæ рафтыд йæ моймæ æппынадзух зæрдæхсайдай, азæронд афонæй раздæр, йæ гуырыконд фæцудыдта, фæсæвджынтæ, æрлæбырд йæ цæсгомы цъар, сæ хуыз фесафгæйæ, хаугай ныйисты йæ сæрыхъуынтæ, ныррыгъд йæхимидæг, ссис æнæбыхсгæ хъуырхъуыргæнаг.

Мән фәндыдис кәуын әрмәст Ламинкәйән нә, фәлә мәхицән тәригъәд кәнынәй дәр, уымән әмә ме ‘взонгады әмбалмә ахасты ме ‘ппәт – уадз идеалон дәр ма уыдаиккой – царды ныфсытә фәй-нәрләм фәтахтысты ногәй.

Не ‘ппәтәй фылдәр бантыст Хъысмәтән, кәцы нә алкәмән дәр радта йәхи роль: куыд мын радзырдтой, афтәмәй Ирәйы мойы мардәй ссардтой къанауы кәмдәр Мәскуыйы бәстастәу. Әз әрыздәхтән, Ламинкә йе ‘намонддзинадты азарәй кәдәмдәр кәцәй фәлыгъд, мә уыцы райгуырән горәтмә.

Хәдзары рәзты цәугәйә бахәццә дән Ламинкәйы фатеры рудзгуытәм. Әмә уалынмә! Рагон, дзәуджыхъәуккаг агуыридураёй амад, бәрзонд цар әмә уәрәх рудзгуытимә хәдзары къулаёй әддәмә ратыдта, мә цәстытә кәмәй акуырм сты, ахәм рухсы гуылфән!

Мәхимә куы әрцыдтән, уәд мәм, Ирәйы нарәг рудзгуытә кәм уыдысты, уырдыгәй разынд стыр әмә уәрәх рудзынджы фәлгәт. Йә фарсмә уыд, фатеры бәрзәндән чи уыдаид, ахәм гом авджын дуар. Асины къәпхәнтә мә бакодтой, цәстытә кәмәй тартә кодтой, ахәм цырагътә кәм сыгъд, уыцы уәрәх залмә.

Мә цәстәнгас нә аскъуынгәйә ләмбынәг кастән залмә. Йә бәстастәу, цырагътә әмә люстрәйы рухсытә кәдәм арәзт уыдысты, уым бәрзонд ләууәныл ләууыд... Ламинкә йе ‘взонджы бонты цәхәркалгә рәсугъддзинадимә!

Йә аив сәрыхуынтә хъазыдысты сә хәрз әрыгоны сыгъзәринхуыз әмә сә фәстәдәры бронзәхуыз тәмәнты әрттывдимә. Йә зырнаёйзылд зәнгтә аивәлвәст фадхултә әмә нарәг уәрджытимә, әмдымбыл синысәрты онг уыцы фидауцджынәй аивәзәг нарәг астау ын ләвәрдтой Боттичеллийы фыррәсугъд чызджы бакаст.

Йә уәлә уыд изәрыдаргә фәныкхуыз къаба, даргъхъус әрмкъухтә әмә рәсугъд сагдзармәй бәрзондзәвәтджын дзабыртә, афтәмәй йә алфамбылай дунейән әвдыста, абарән кәмән ницәимә ис, сылгоймаджы ахәм рәсугъддзинад!

Фыр диссагәй бандзыг дән, афтәмәй йәм кастән, мә цәстытә дзы нә исгәйә. Манекен та әцәгәйдәр Ламинкәйы хуызы бацәуәгау йә пластика, йә гуырыконды аивтәй ләууыд фатеры бәрәгастәу әмә мәм худт йә мидбылты:

*Кармел-Кармело,
О ды, ма хур,
Хур куынæ уыдаид, уæд,
Ды рухс кодтаис маен!*

Кæй зæгъын æй хъæуы, горæтæй куы цыд, уæд ауæй кодта йæ фатер, æмæ дзы чидæр ам, рагон хæдзæрттимæ централон уынгтæй иуы, бакодта рæсугъд, ног дуджы домæнтæм гæсгæ арæст, зынаргъ æмæ нырыккон модæйы дарæсы салон.

Æз лæууыдтæн, нæ ивгъуыд царды арфмæ кæсгæйæ, æмæ куыдтон, фæстæмæ дзы хæрз гыццыл хай раздахæн дæр кæй нал ис, ууыл.

Æмæ мæнæн æнæзонгæ Ламинкæ та уыцы рæстæг фурды сарты тахт йæ чызгмæ Америкамæ. Цæрæнбонтæм!

ЭПИЛОДЖЫ БÆСТЫ

Ламинкæйæн йæ царды истори ууыл нæ фæцис. Цасдæр рæстæджы фæстæ рабæрæг бынтон æндæр цыдæр. Штат Флоридаейы, Маямийы, йæ хысмæт зæрдæйы фæндиаг кæй рауад, уымæй райгæйæ, йæ хи-уæттæ алцæмæ дæр æндæрхуызон цæстæй кæсын райдыдтой æви се ‘ппæты сæрмæ дæр уыцы хысмæттæй æндæр тæрхон æрцауындзæг...

Йæ чызджы мойы, йе ‘мкурсон дзæуджыхъæуккаг дзуттаджы æмæ йæ мады, æппæт хъуыддæгты дæр сæйраг архайæджы къухы бафтыд Майамийы хорз цардыл фæхæст уæвын. Се ‘ппæт дæр цæрынц иумæ сæхи дыууæуæладзыгон хæдзары.

Уырдам ныццыд Ламинкæ дæр, дæс азы дæргъы Иугонд Штаттæм ацæуынмæ æнхæлмæ касты фæстæ бар райсгæйæ, мæскуыйаг æнæ-кæрон фæразондзинадæй фæлмæцыдæй.

Куыд рабæрæг, афтæмæй йæ мой къанауы нæ амард, уæдгас у. Чи зоны йын йе ‘мхуызон фыдгæнджытæй аирвæзын бантыст, йæхи стыр сахары баауон кæнгæйæ.

Мæн никуы æндæвта уыцы адæймаджы хысмæт. Уый къанауы ныххауд, нæ хорз æмбал, фæсномыгæй Писо кæй хуыдтой, уый къух-тæм куы бахаудис, уæд – уыцы фæсномыг суанг сабибонтæй фæстæмæ фидыдта йæ хæлар зæрдæйыл, – йæ царды дæргъы æххуысы охыл бирæтæм бадардта йе уæхск.

Уый ме ‘фсымæрæй уыцы къамисæны хабар куы базыдта, уæд

рафыхт, куыд йæ сабибонты æмбæлтты авторитет, раздæры цæсгом-джын хулиган æмæ лæппуты ‘хсæн нымад футболист, æрдомдта, цæмæй йæм æрбакæной уыцы базаргæнæджы. Уыдон, ныр куыд дзурынц, афтæмæй уыдысты хицæн къордты минавæрттæ: сæ иу – хулиганты районæй, иннæ та – сомихæгты сыхæй.

Фæлæ йæ Писо ауагъта. Уый фæстæ нын бамбарын кодта, йæ зæрдæ йæ кæй нал тардта ахæм адæймаджы нæмын, уымæн æмæ уый разы уыдис цыфæнды дæлдзиныгыл дæр. Æмæ нæ бахъуыд не ‘мбалæй хатыр ракурын, уымæн æмæ уымæ æз æмæ ме ‘фсымæр дæр ахæм æлгъгæнæджы цæстæй кастыстæм.

Уæд ууыл фæугæ дæр фæкодта уыцы истори.

Ацы хабар мæ хъуыдыйы сног æрмæст уый тыххæй, æмæ ныртæккæ йæ нысаниуæг баст уыд Ламинкæйы историйы кæронбæттæнимæ.

Сомихагæн йæ мæскуыйаг усы мад карзæй куы загъта, фаг ын кæй у йæ раздæры усæн æххуыс кæнын, ома иугæр йæ чызг Америкайы хорз цардыл фæхæст æмæ тагъд йæхæдæг дæр ацæудзæн дидинкалæг Флоридамæ, уæд ын уый, ацæуыны бармæ æмæ англисаг æвзаджы урокты фæудмæ æнхъæлмæ кæсæг Ламинкæйæн фатеры аргъ чи фыста, ахæм дзуапп радта: «Уый кой ма кæн! Уый табуйаг у. Ирæ мадоннæ у!»

Ламинкæ, Флоридайы цыппар къулы ‘хсæн бадгæйæ, æрвылрайсом кувы йæ раздæры цардæмбалы цæрæнбоны тыххæй, уымæн æмæ йæ царды уый йеддæмæ иу нæлгоймаджы дæр нæ уарзта.

Дзурынц, зæгъгæ, йæ ныры ус бакастæй цæрмыстыгъд бакодта Ламинкæйы...

Уырыссаг æвзагæй ГÆБÆРАТЫ Юрийы тæлмац

ХЪАБУЛЫ ЛАГГАД БАКОДТАЙ ДÆ ИРÆН...

Нæ республикайы Сæргъаууаг Сергей Меняйло ацы аз Ирыстоны расидт Архитектурæйы аз. Фыццагтимæ кæй ном æрымысын хъæуы, уыдонæй цу у зындгонд архитектор, Хетагкаты Къостайы номыл паддзахадон премийы лауреат, Цæгат Кавказы Хæххон металлургон институты архитектурæйы кафедрæйы профессор, 300 архитектурон проектæй фылдæр йæ къухы царды рауадзын кæмæн бантыст, æппæтæвæрсон æмæ республикон конкурсты лауреат, Ирыстон æмæ йæ адæмы йæхицæй фылдæр чи уарзта, удæвдайæ сын лæггад кæнынæй чи нæ бафсæст, уый – Гуыбаты Хазбийы фырт Зауырбег.

Райгуырд 1941 азы Алагыры. Астæуккаг ахуырад райста 1-æм скъолайы. 1959 азы ахуыр кæнынмæ бафылд Цæгат Ирыстоны педагогон училищемæ. 1963 азы кусын райдыдта Дзæуджыхъæуы Сывæллæтты нывгæнынад скъолайы. Уый фæстæ йæ хæс бафыста Фыдыбæстæйы раз æвфсады службæ кæнгæйæ Свердловкы областы. 1973 азы каст фæцис Ленинграды Илья Ретины номыл нывкæнынад, скульптурæ æмæ архитектурæйы институты архитектурон факультет. Уый уыд йæ царды стырдæр фæлварæн, æмæ йæ сæрты æнтыстджынæй ахызт. Йæ курдиат æмæ адæймаджы хуыздæр минутджыты руаджы ссис хæлæрттæн уарзон, йæ ахуыргæнджытæн та фæзмæнæг студент. Ахуыр кодта зындгонд архитектор Игорь Фомины æрмадзы. Æртыккаг курсы ахуыр кæнгæйæ Зауырбег хорзæхджынгонд æрцыд æппæтцæдисон конкурс цыртдзæвæн саразынæй «Партизанам трех областей – Ленинградской, Новгородской и Псковской». Йæ дипломон куыст та нымæд æрцыд æппæты хуыздæр проектыл. Сарæзта, фидæны йæ Ирыстоны цы бирæуæладзыгон фысым-уат уыдта Терчы был, уый проект. Фæлæ царды уагъд не 'рцыд.

Ахуыры фæстæ кусынмæ æрвыст æрцыд Дзæуджыхъæуы «Севосгитрогорсельстрой»-мæ æмæ дзы 1982 азмæ бакуыста сæйраг архитекторæй. 1977 – 1982 æмæ 1988 – 2002 азты уыд нæ республикайы Архитекторты цæдисы правленийы сæрдар. 1982 азæй уыд Дзæуджыхъæуы сæйраг архитектор. 1980 азы æвзæрст æрцыд Дзæуджыхъæуы сахары адæмон депутатты Советы депутатæй.

Зауырбег уыд стыр курдиаты хицау. Хорз æнкъардта архитектурæйы сусæгдзинæдтæ æмæ домæнтæ. Уый йын æрдзæй лæвæрд уыд. Уынымæ

йын æмхуызон хорз сентыст куыд арæзтады æддаг аивдзинадыл кусын, афтæ йæ мидæг царынсен, кусынсен, фæллад уадзынсен хъæугæ уавæртæ аразын хи ахорæнтæ дзы ссаргæйæ æмæ сæ царды афтæмæй рауадзгæйæ. Уый руаджы йæ алы куыст дæр уыд хигъæдон. Уымæ æмдзу кодта рæстæгимæ, æмæ йæ проектæ дæр дзуапп лæвæрдтой дуджы домæнтæн.

Зауырбег хъомыл кодта кæстæрты, йæ дæсныйадыл сæ ахуыр кæнгæйæ. Куыста Дзæуджыхъæуы нывкæнынады училищейы 1974 – 1986 азты. Фæстæдæр зындгонд архитекторы фæхуыдтой Цæгат Кавказы Хæххон-металлургон институты архитектурон-арæзтадон факультетмæ.

2021 азы Гуыбаты Зауырбег йæ бирæ лæггæдты тыххæй хорзæхджынгонд æрцыд майдан «За преданность содружеству зодчих»-æй.

Йæ цардæй ахицæн 2022 азы. Ис ын фырт Сослан, дыууæ чызджы Ингæ æмæ Ирæ, цыппар та хъæбулы хъæбултæ.

ЗАУЫРЫ ТЫХХÆЙ ЗÆГЪЫНЦ:

УЫДИС НÆ РАЗДЗÆУÆГ АХУЫРЫ ÆМÆ ЦАРДЫ ДÆР...

Ивгъуыд æнусы 60-æм азты кæрон Ленинграды Аивæдты академийы ахуыр кодта Ирыстонæй стыр къорд. Æппæтæй хистæр не ‘хсæн уыдис Хетæгкаты Хъазыбег, æз та уæд уыдтæн æппæты кæстæр. Фыццаг курсмæ куы бацыдтæн, уæд ма дзы баййæфтон, фæстаг аз чи ахуыр кодта, уыдоны – Сагкаты Эльбрусы, Бедойты Шалвайы æмæ Къæбулты Мураты. Цыппæрæм курсы уыдис Хъазыбег, дыккагæмы – Асаты Радик. Фондзæй дæр уыдысты нывкæнынады факультеты. Архитекторы дæсныйадыл дыккагæм курсы ахуыр кодта Гуыбаты Зауырбег.

1968 азы Ирыстоны къорд зынгæ фæфылдæр. Нывкæнынады факультетмæ уыцы аз бацыдысты Челахсаты Магрæз æмæ Къалаты Костя, скульптурæмæ – Хадыхъаты Костя, Юрæ Евдокимов æмæ æз та – архитектурамæ. Фæлварæнтæ ма немæ лæвæрдта Æлборты Эдик, фæлæ уыцы аз конкурсы нæ ацыд. Афæдзы фæстæ уый æмæ ма Сагкаты Аслан æнтыстджынаæй радтой фæлварæнтæ æмæ бафтыдысты нæ къордыл. Афтæмæй, Академийы ирыстойнаг студентты нымæц схызти иуæндæсмæ.

Кæрæдзийыл æнувыд уыдыстæм, фæлæ уæлдай хæлардæрæй цардтæн Зауырбегимæ. Мæнæй бирæ хистæр уыд, уымæн æмæ Академийы

размæ Аивадон училище фæуыны фæстæ службæ кодта æфсады, уый фæстæ та цалдæр азы фæлварæнтæ лæвардта аивадон институттæм куы Мæскуыйы, куы Ленинграды. Ахæм фæндагтыл чи ацæуы, уый фенджын ваййы, æмæ Зауырбег махæн, кæстæртæн, уыдис нæ раздæуæг ахуыры æмæ царды дæр. Спорты дæр – раззагдæртæй: хъазыдис Академийы волейболы иугонд командæйы.

Уæлдæр кæй ранымадтон, уыдонæн сæ фылдæр не ‘хсæн нал сты: Хетæгкаты Хъазыбег, Сагкаты Эльбрус, Къæбулты Мурат, Асаты Радик, Æлборты Эдик, Сагкаты Аслан. Фæстагмæ та ковиды рæстæг адзалы фæндагыл ацыд Гуыбаты Зауырбег. Се ‘ппæт дæр куыстой Ирыстоны æмæ сæ райгуырæн бæстæйы аивады ныуагътой арф фæд – чи нывкæнынады, чи архитектурайы.

Зауырбегы кæддæриддæр фæндыди йæ адæмæн хæрзтæ раканын, æмæ уымæ гæсгæ, нырма студенттæ уæвгæйæ, йе ‘рдхорд Дзбойты Михалимæ архайдтой Ирыстоны аив цыртдзæвæнтæ саразыныл. Уыдонæй иу – ‘Фсатийы фæлгонц. Ирыстоны цæрджытæ æмæ республикайы уазджытæ йæ уынынц Цъæйы фæндагыл. Йæ дарддæры куысты Зауырбег арæх архайдта скульптортимæ, йæхимæ дæр скульпторы курдиат кæй уыдис, уымæ гæсгæ. Фылдæр хæттыты йæ æмавортæ уыдысты Дзбойты Михал æмæ Тотиты Барис. Михалимæ Ногхъæуы, Фыдыбæстæйы Стыр хæстæй чи нал сыздæхт, уыдоны номыл цы цыртдзæвæн сарæзтой, уымæн нысангонд æрцыдис Хетæгкаты Къостайы номыл паддзахадон преми.

Æхсæзæм курсмæ куы схызти, уæд дипломы темæйæн равзæрста 24-уæладзыгон фысымуат Теркмæ æввахс Дзæуджыхъæуы. Тынг лæмбынæг ыл бакуыста æмæ райста иттæг хорз бæрæггæнæн. Ирыстонмæ куы сыздæхт, уæд уыцы проект бавдыста Дзæуджыхъæуы хицауадмæ. Æхсызгонæй йæ сфидар кодтой. Уыцы бæстыхай хорз сфидыдтаид Дзæуджыхъæуы астæу, фæлæ, хыгагæн, баззад гæххæттыл, ахордта бирæ хъæугæ проектты хал...

1980-æм азты уыд Дзæуджыхъæуы сæйраг архитектор æмæ уыцы бæрнон бынаты ахадгæ архайд равдыста. Мæскуыйы «Гипрогор»-ы стыр авторты къорд цæттæ кодта Дзæуджыхъæуы генералон план, æмæ сси уыцы къорды уæнг.

*АЛЫККАТЫ Руслан,
Уæрæсейы Архитекторты цæдисы
цæгатирыстойнаг организацийы сæрдар*

АЕНÆ ЗАУЫРБЕГÆЙ АРХИТЕКТУРÆ ТЫНГ АЕНКЪАРД КÆНЫ...

Ехх, уый цыма знон уыд... 1985 азы мах, Ростовы Инженерон-арæстадон институты архитектурон факультеты студенттæ, Дзæуджыхъæуыл нæ фæндаг ракодтам, Ирыстоны Дыгургомы альпинистты лагерь «Ростсельмаш»-æй здæхгæйæ. Сфæнд кодтам, не ‘мбæлттæй уæдмæ институт каст чи фæци æмæ кусынмæ ацы горæтмæ кæй рарвыстой, уый абæрæг кæнын. Зыдтам æрмæстдæр, цæргæ Беслæны кæй кæны, Дзæуджыхъæуы архитекторæй кæй кусы, йæ фыццаг мыздæй нын ростоваг æмдзæрæнмæ йæхи кбухфыстимæ фондз сомы кæй рарвыста, уый. Агурын æй байдыдтам æмæ горæты æххæстгæнæн комитетмæ бафтыдыстæм. Ам нæ размæ фæци сæйраг архитектор Гуыбаты Зауырбег. Отпусчы уыд, фæлæ цыдæр хъуыддаджы тыххæй

ЦКХМИ паддзахадон фæлварæнты къамисы уæнгтæ:
Гуыбаты Зауырбег, Владимир Одинцов, къамисы сæрдар Ростовæй,
Алыккаты Руслан

«МАХ ДУГ»-Ы РАВДЫСТ

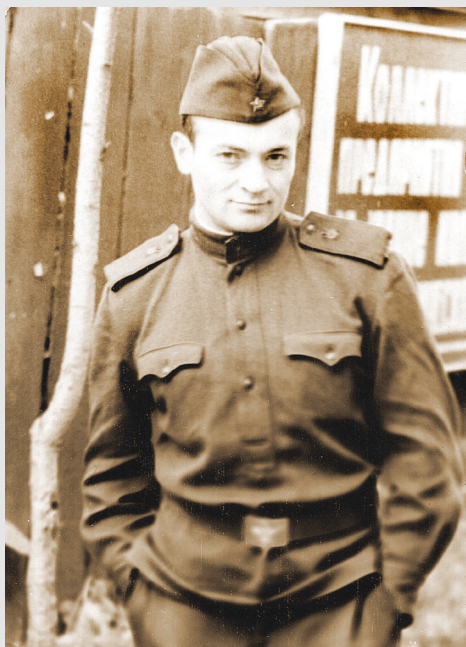
ГУЫБАТЫ ЗАУЫРБЕГ: 85 АЗЫ

Йæ ныййарджытæ Хазби, Наталья æмæ сæ хæстæджыты
чызг Тимæимæ. 1953 аз

Сабибонты

Æфсады

Студенты бонты

Нывгәнәг Хетәгкаты Хъазыбегимә студенты бонты

Нывгәнәг Гәгойты Таймуразимә

Бадынц: Зауырбег, Гæбæраты Феликс,
Гæгойты Таймураз, Ерчъегкаты Аслан æмæ Дзбойты Михал

Балеты артист Гиоты Эльбрус æмæ
нывгæнæг Хетæгкаты Хъазыбегимæ.
Студенты бонты

Цæллагты Сосланимæ. Сæ фæстæ –
Ногхъæуы мемориалон комплекс, Фыды-
бæстæйы Стыр хæстæй чи нал сыздæхт,
уыдони номыл. Комплексы тыххæй Зауыр
æмæ Дзбойты Михалæн лæвæрд æрцыд
Къостайы преми

ГАЕ «Севоспроект»-ы сайраг
конструктор Фардинты Григориимæ

Конференцийы раныхас ЦКХМИ-йы

Аллыккаты Руслан æмæ Зауырбег, йе 'мкурсонтæ Олег Харченко,
Берсиров Абдулахимæ Кавказы æмæ Республика Адыгейы нывгæнджыты
сфæлдыстадон куыстыты равдысты. 2009 аз

Санкт-Петербурджы Илья Репины
номыл Аивæдты академийы
рауагъдонты фембæлд

Ларисæ Одинцоваимæ
Архитекторты цæдисы. 1995 аз

Мемориалон комплекс монтажгæнджытимæ Хуссар Ирыстоны

Дэрыгон архітэктар Екаіеринаэ Арутыонаімаэ

Кусян уаты

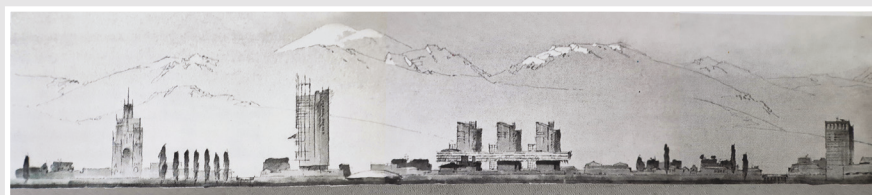
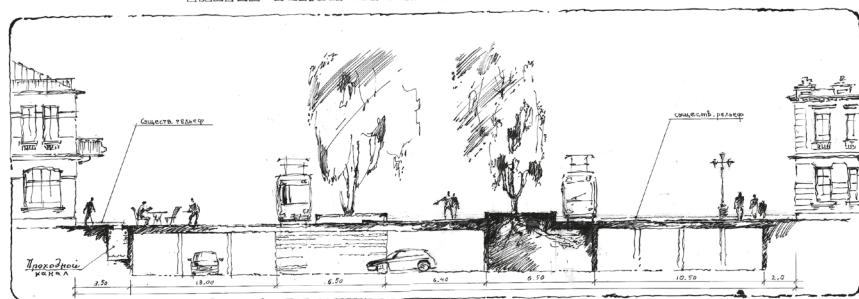

Куысты рæстæг ростоваг экономист Вячеслав Зинченкоимæ

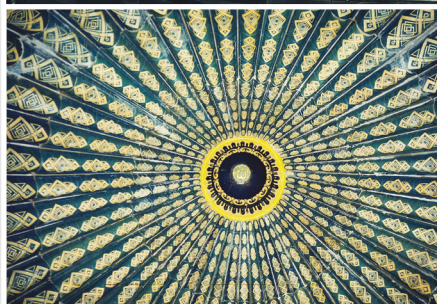

БАШТА-ТЭЖИЖИТЭЖИМЭ ДЭ ЖИД

Зауырбеджы проекты эскизтә

Дагестаны монументалон комплекс-мавзолейы куполы монтаж

Базарадон-центр «Глобус»-ы офисты бирәуәладзыгон арәзтад

Зауырбеджы проекмә гәсгә арәзт
хәдзар Плиты Иссәйи уынджы

Базарадон центр
«Глобус»-ы бәстыхай

Фысымуат «Хъæдгæрон»

Дзауджыхъæуы цæнгæт хиды эскиз скульптурон декоримæ

Пушкины номыл сквер мемориалон стелæимæ Дзауджыхъæуы

Йæ бинонтимæ

Æнæмæлгæ полчты архайгæйæ йæ хæбулы хæбултимæ

Йæ чызг Иринаимæ

Йæ фырт Сосланимæ

Йæ чызг Ингæимæ

куыстмæ бауад. Уый сси уайтагъд нæ зондамонæг æмæ хорз хæлар. Олег Припутнев кæм куыста, уырдаæм нæ йæхæдæг бакодта Проектон институт «Севосгипрогорсельстрой»-мæ. Уæд нæ хъуыдыйы кæрон дæр нæ уыд, нæхæдæг дæр ам кæй кусдзыстæм...

Горæт нын равдыстой, изæры та хуынд æрцыдыстæм Гуыбаты Зауырбеджы æрмадзмæ Ленины уынджы хæдзары цары арæзт уæладзыгмæ. Арыгон архитектортæн æй сфæлдыстадон фатерæн радта, æмæ дзы базонгæ стæм Кодзырты Олег, Болиаты Руслан, Саухалты Аланимæ. Мæскуыйаг уæлдæр ахуыргæнæндæттæ каст фесты æмæ сæ райгуырæн бæстæмæ кусынмæ æрыздæхтысты.

Ацы фембæлдтытæ махæн, студенттæн, бирæ æхсызгон æнкъарæнтæ æрхастой. Дыууæ азы фæстæ та æртæ арыгон бинонтæй – фондз архитекторы æмæ иу инженер – систы Дзæуджыхъæуы цæрджытæ. «Севосгипрогорсельстрой»-ы фæлтæрддзинад райсгæйæ, 1990-æм азты бацыдыстæм архитектор Гуыбаты Зауырбеджы сфæлдыстадон æрмадзы скондмæ. Ууыл цыдаид 50 азмæ æввахс, махыл – æмбис къаддæртæ. Зæрдæскъæфт нæ кодта йæ дæсныйадыл æнувыд уæвынæй, профессионализм, курдиат æмæ арæхстдзинадæй. Нæ нæ уагъта йæхи-мæ ном æмæ фыды номæй дзурын дæр, куыд æмгæрттæ, афтæ нæ нымæдта алы хъуыддаджы дæр, æууæндыд ныл. Дызæрдыггаг ын нæ уыд, цыфæнды проект дæр æмбæлгæ хуызы кæй сæххæст кæндзыстæм. Æмæ мах дæр йæ зæрдæхудты нæ цыдыстæм – æрмадзы цыма иудадзыгон цæрджытæ уыдыстæм, афтæ дæр нæм-иу каст. Æниу йæхицæн дæр йе ‘рмадз йæ дыккаг хæдзары хуызæн уыд. Кæнæ йæ фыццаджы, æмзондæй-иу исты архитектурон конкурсæ нæхи куы цæттæ кодтам, уæд.

Дисы нæ æфтыдта, горæт аразыны хъуыддаджы хъæнтæ куыд лæмбынæг уыдта, уый. Фистæгæй йыл зылд, æмæ та-иу эскиз кæнæ проектон хъæппæрис сарæзта, арæзтад цавæр хъуамæ уа, уымæн. Æцæг архитекторы зæрдæйы фæндæй, уый тыххæй æхца нæ агургæйæ. Æмæ та-иу йæ куыстимæ бацыд горæтаразджыты советмæ кæнæ уæлдæр хицæуттæм. Хуымæтæг æмæ раст уынаффæтæ, фæлæ сæ-иу махæй никæй сæр æрцахста.

Уæдæ, цæттæ проект фидæны горæты арæзтадæн исты зиан æрхæсдзæн, уый уыны, зæгъгæ, уæд-иу, æфтиагыл нæ хъуыды кæнгæйæ, уыцы проект царды ма рауадзыныл бацархайдтаид. Иуафон

заказгәнәгимә проектыл бакуыста, йә сәххәст кәнынән ма хуыд әрмәст чысыл җыдәртә. Фәлә дын әвиппайды, бадзырд нал әххәст кәнын, зәгъгә, загъта әмә заказгәнәгән әхца фәстәмә радта. Тынг хорз проект уыд, әмә, цәмән афтә бакодта, уымәй йә бафарстон. Әмә, дам, абон мах нә инвесторимә куы ницәмә бавналәм, уәд фидәны уыцы зәххыл бирә уәрәхдәр әмә паракатдәр арәзтад райрәздән... Иу әмә ма дыууә хатты нә дзырдтам уый фәстә ацы хуыддагыл. Зәххы хайыл, зәгъын, әндәр цауд проекты автор куы әрхәца, уәд та куыд уыдзән? Цы хуыздәр у – дә принциптыл дә къух ауигъ әви ләмәгъдәр исты проектмә гәсгә арәзтадән әвдисән суәвын? Зауырбег загъта: «Мәнән мә къух нә тасы». Уыцы бынаты әцәгдәр арәзт әрцыд әндәр, ләмәгъдәр проектмә гәсгә бәстыхай...

Гуыбаты Зауырбег әрмәст архитектурайы дәсны нә уыд, фәлә ма хорз зыдта нывкәнынад, скульптура әмә графикайы сусәгдзинәдтә дәр. Әмә уәдә куыд – әнтыстджынай каст фәци ССР Цәдисы Аивәдты академийы Илья Репины номыл Нывкәнынад, скульптура әмә архитектурайы институт. Архитектурайы йә профессионалон къухәвәрд диссаджы зәрдәмәдзәугә уыд. Йә «зырызргәнаг хахх» ын абон дәр тынг бирә уарзын! Бафәзмын дәр әй афәлвәрдтон, фәлә – никуы әмә ницы. Уәвгә та мә рох нау, әмә, куыд архитектурайы кафедрайы профессор, афтә йын йә кой ракәнын, Зауырбеджы хәәппәристә әмә куыстытыл куы фәдзурын, уәд.

Мә хистәр хәлары бон уыд мебель, әндәр ран кәй нә фендзынә, ахәм дуар саразын, керамикайы әрмадз расидын әмә әлыгәй архитектурон элементтә нывәндын. Бетонәй цы стыр мигәнән-тә арәзта, уыдоны сагъта кактустә әмә лимонтә. Узәлыд сыл Архитекторты хәдзары цырагъты рухс. Дагестаны арәзта мавзолей, бирәуәладзыгон хәдзары сәр йә бон уыд херыгәнән әрәмбырд кәнын. Бакуыста аивгәнән арәзтадон системәйыл, эксперименттә кодта ног арәзтадон змәнтәнтә әмә хәцәнтимә, иста сын патенттә. Уыцы иу рәстәг әвәллайгәйә архайдта ног проекттыл.

Диссаг рауад йә организаторы курдиат дәр. Сразәнгард-иу кодта, бахъуаджы сахат бадомын дәр йә бон уыд. Зәгъәм, йә разамындәй цалцәггонд цыд Архитекторты хәдзар Дзәуджыхәуы Черноглазы

уынджы (абон – Баллаты Валоджы уынг). Мах «арæстадон фæзы» уавæрты нæ проектæ дæр æххæст кодтам, куыстытæм аккаг бавæрæн дæр хастам.

Йæ бон уыд сфæлдыстадон конкурсты, равдыстыты, фестивалты бацархайынæн уавæртæ саразын. Архайдта Алагирмæ, Мæздæгмæ, Цъайгоммæ архитектурон «десантты». Ахæм балцыты бæлвырд бынаты æхсыста архитектурон хъæппæристæ.

Йæ бæллиц уыд архитектортæн Хъазыбеджы хохы цъупмæ экспедици саразын, æмæ уый дæр дзураг у хи бæрзæндтæм тырнынмæ разæнгæрддзинадыл.

ССР Цæдисы – Уæрæсейы Архитекторты цæдисы цæгатирыстойнаг организацийы сæргъы лæугæйæ, фæсивæдæй æрдомдта, цæмæй нæхи бацæттæ кæнæм æмæ Цæдисмæ бацæуæм. Бацыдыстæм 1989 азы æмæ, зæгъæн ис, систæм республикон организацийы архитекторты фæлтæры дыккаг уылæны минæвæрттæ. Фæстæдæры уылæнтæ дæр хъомылгонд цыдысты уый архайдæй.

Гуыбаты Зауырбег Цæдисы иннæ уæнгтимæ сси Ирыстоны архитектурон ахуырадæн бындуравæрæг. 1994 азы Цæгат Кавказы Хæххон-металлургон институты байгом кафедрæ, фæстæдæр – факультет. Дзæвгар рæстæг дзы амьдта проектæ аразыны дæсныйад, разамынд лæвæрдта дипломон куыстытæн, уыд аттестацион къамисы уæнг.

Ныридæгæн архитектурайы факультет рауагъта 400 специалистæй фылдæр. 2024 азы августы факультет рацарæзтой, æмæ сси институты сæрмагонд дæлхайад – Архитектурæ æмæ дизайны академи.

Рауагъдонтæй бирæтæ кусынц Уæрæсейы æмæ фæсарæнты, уымæ – хицауады оргæнты дæр.

Гуыбаты Зауырбеджы «архитекторты æрмадзмæ» та мах фæстæ дæр бирæ фæсивæд цыд, æмæ та-иу уыдонæн дæр загъта, номæй мæм дзурут, æндæра уæм æз дæр ном æмæ фыды номæй дзурдзынæн, зæгъгæ.

Нæ фæцард мæ хистæр хæлар йæ 85 азы юбилеймæ. Бæлвырд зонан: архитектурæ æнæ уымæй тынг æнкъард кæны...

*Владимир ОДИНЦОВ,
архитектор, Уæрæсейы аивæдты сгуыхт архайæг*

*Ахсызгонай уа зонга каанам нэ
ног автор ХУЫБИАТЫ Иосифы фырт
Георгишма. Райгуыр д 2002 азы Хуссар
Ирыстоны Цхинвалы. Схъомыл
Медзыдагомы, Вилдэйы хъауы.
Астæуккаг ахуырад райста
Гуырдыстоны. 2024 азы ба-
цыд ЦИПУ-йы ирон филологийы
факультетмæ. У æртыккаг курсы
студент.*

*Фыссы прозаикон уацмыстæ,
йæ удæн æхцон сты зонадон куыс-
тытæ дæр этимологи æмæ диа-
лектологийæ.*

*Уымæй уæлдай Георги у æгъдауджын кæстæр канд йæ бинонтæн
нæ, фæлæ мыгаггæн дæр. Ныридаггæн активонæй архайы мыгагджы
советы, у дæнцæг иннæтæн дæр. Нæ зæрдæ йын зæгъы æнтыст-
дзинæдтæ йæ равзæрст сфæлдыстадон фæндагыл.*

ХУЫБИАТЫ Георги

НОГЪА

Радзырд

Уалдзæджы цæххæлысты сæхи тухын райдыдтой Ирыстоны
хъæдтæ. Æрдз нырма ныр райхъал йæ зымæгон фынайна æмæ хъавыд
уыцы урс хъæццул сындаггай сисынмæ. Уæдмæ мæргътæ дæр фæс-
тæмæ здæхын райдыдтой хъарм бæстæй: гутондартæ-дзывылдартæ,
зæрватыччтæ...

Не здæхтысты сæ фыды уæзæгмæ æрмæстдæр зæронд Сосейы
хъæбултæ æмæ хъæбулы хъæбултæ. Уыдон кæмдæр горæты царды-
сты. Сæ хъæу та æдзæрæг фæцис хæхты. Баззад ма дзы Сосе иунæ-
гæй – хъæуы ном дарддæр хæссина. Фæлæ бынтон иунæг нæ уыд.
Уыдис æм йæхи хуызæн зæронд гал Ногъа – сау, уæнгджын æмæ
хæрзахст.

Æмæ цардысты кæрæдзийы ныфсæй. Уæд ма хъæубæсты чидæр-
тæ цард, Сосе сыхæгтæй нæл род куы балхæдта... Сыстыр уыцы

род, суажыг, сгал. Ныр уый у Сосейы иунэг ныфс ацы аэдзэрэг хъауы.

Змæст рæстæг ныллæууыд, æмæ гуырдиæг æнæформалтæ тых-хæссæг цыдысты ирон хъæутæм. Фæлæ Сосе уæддæр йæ къух нæ иста йæ фыдæлты уæзæгыл. Изæрыгæтты-иу цырагъы рухсмæ бадгæйæ хъуыдыты аныгъуылд. Иунæг лæг йæхиимæ фæныхæстæ кæны; уый диссаг нæу – Сосе дæр бон Ногъайæн фæдзур цыдæртæ, изæр та – йæхицæн. Иунæг лæгæн дзуринæгтæ бирæ ваййы, фæлæ сæ кæмæн радзура, уый йын нæ фæвæййы, хъыгагæн.

«Нæ, – загъта-иу карзæй йæхицæн, – мæ Ногъайы мын куы аскъæрой, уæддæр сын фæстæмæ ралидздзæн, иунæгæй мæ нæ ныуадздзæн!» Родæй йæ схъомыл кодта афтæ æрмахуыр, æмæ-иу æм дардæй куы фæсидт, уæддæр-иу уайтагъд футтытæ кæнгæ йæ уæлхъус алæууыд.

Хатт æгомьг, æнæзонд цæрагой адæймагæй æмбаргæдæр, уымæй иузæрдиондæр æмæ æнувыддæр куыд ваййы?..

Сау мæйдар æхсæв. Нæдæр мæй, нæдæр стъалытæ зынынц. Гуырдиæгтæ хъæумæ æрбафсæрстой. Афтид хæдзæртты къуымбилæй-æндæрæй цыдæриддæр ссардтой, уыдон ракалдтой æмæ сæ машинæтæ байдзаг кодтой. Сосейы хæдзары дæр фæмидæг сты. Мæгуыр зæронды сынтæгæй раппæрстой. Æхца æмæ зынаргъ дзауматæ йæм агуырджой. Фæлæ кæцæй уыдис мæгуыр лæгмæ зынаргъ дзауматæ? Æмæ йæ мæлæтдзаг над фæкодтой. Сæ иу скъæтмæ бакастис æмæ, уыцы стыр галы куы ауыдта, уæд фыр цинай йæ ‘мбæлттæм фæхъæр кодта, æмæ фондзæй Ногъайы раканынмæ балыгъдысты. Гал сын нæ куымдта, богъ кодта, сыкбайæ сæ цавта, фæлæ йæ уæддæр акодтой – галы хъуырыл баст бæндæн галæй тыхджындæр разынд. Машинæйы фæстæ йæ бабастой æмæ йæ æнæхъæн фæндаг богъбогъгæнгæ фæластой. Йæ уасынмæ хæхтæ дæр нæрыдысты, зæхх æнкъуысти. Хъуыста йæ зæронд лæг дæр – кæрты зæххыл хаудæй лæууыди, йæ бон сыстын нал уыдис. Судзгæ масты хъуырдухæн кодта, йæ бон улафын дæр нал уыд. Афтæмæй Сосе кæрты хуысгæйæ баззад райсоммæ.

Аскъуыдта уæддæр Ногъа йæ бæндæн æмæ ралыгъди фæстæмæ. Æвæцæгæн, фехъуыста Сосейы фæстаг ныхæстæ æмæ та раздæрау йæ зæронд æмбалмæ тындзыдта.

ЗÆРОНД ЛÆДЖЫ ФЫН

Радзырд

Куыдзи мадзура уыд. Стæй-иу ыл, магуыр, йæ бинойнаг дæр йæ пырх акалдта, искуы-иу зæронд Куыдзийæ иу уæлдай дзырд куы сирвæзт, уæд дæр:

– Зæронд лæг дæ æмæ-иу дæ дзых ма ныххæлиу кæн! – схъартæ-иу ыл кодта, æмæ-иу Куыдзи дæр ницыуал сдзырдта.

Куыдзи-иу йæ кусинагтæ иууылдæр куы бакодта, æмæ-иу, гыццыл уæддæр аулафон, зæгъгæ, куы загъта, уæд та-иу ын Дзебысон хъуамæ уайтагъд исты куыст раардтаид:

– Ацу æмæ стуртæм ахъæр кæн, мацы сæм фæлæбура! Рабадти мын бегау!..

Дзебысон фыдсыл нæ уыди. Сыхæгтимæ дæр хæларæй царди, хиуæтты-хæстæджыты дæр бирæ уарзта. Фæлæ иу ран бадын йæхицæн дæр нæ барста æмæ-иу Куыдзийы ницы кусгæйæ куы ауыдта, уæд-иу фыр знæтæй йæ сæрыхъуынтæ кæлмæрзæны кæрæттæй рабырыдысты.

Куыдзи та... Æнæхъæн Чысангомы уымæй сабырдæр лæг нæ уыди. Иннæтæ-иу сæ устыты, фæстæмæ акæсгæйæ, æлгъитгæ уæддæр ракодтой, фæлæ Куыдзи ахæмтæ дæр нæ хаста йæ сæрмæ:

– Сылгоймаг у. Бафæллайдзæн æмæ банцайдзæни, – афтæ-иу дзырдта Куыдзи, сæ сыхаг зæронд лæг Дзодзе-иу ын йæ сабырдзинад йæ цæстмæ куы бадардта, уæд æмæ-иу йæ къух мæсты уыгъд акодта.

– Ныззæронд дæ æмæ ницыуал æмбарыс! – смæсты-иу æм Дзодзе æмæ-иу йе ‘ргом иннæрдæм азылдта. – Сылгоймаджы сылгоймаг цæмæн хонынц? Цæмæй йæ дзыхыл хæца!..

Куыдзи сабыр, кусаг лæг уыди. Стæй ма уыцы кары йæ усимæ хылтæ кодтаид, уый йæм худинаг касти, æмæ-иу Дзодзейы ныхæстæ йæ иу хъусы бауагъта æмæ-иу сæ иннæмæй рауагъта.

Афтæ æрвыстой сæ царды бонтæ, хъæу ма хъæуы ном кæй фæрцы хаста, уыцы дыууæ хæдзары бинонтæ.

Иурайсом, куыддæр Куыдзи йæ адджын фынайæ райхъал, афтæ райдыдта Дзебысонимæ ныхæстæ кæнын: цал азы фæцардысты иумæ, цал хъæбулы схъомыл кодтой. Фæлæ æхсæвыцъæхæй Куыдзи йæхæдæг райдайа дзурын, уый никуыма уыди...

– Дзебысон! Уæ Дзебысон!

– Цы кæныс? – цæхгæр æй афарста сылгоймаг, йæ ми кæнын нæ ныууагъта, афтæмæй. Дзебысон-иу алы райсом дæр фыццаг йæхæдæг райхъал, зымæджы-иу пецы сарт кодта, цайданы-иу дон сæвæрдта, стæй та-иу йæ хъуццйтæ дуцынмæ ацыд.

– Цы дзæбæх фын федтон, – хуысгæйæ райдыдта дзурын Куыдзи.

Уыцы ныхæстæм Дзебысон иу каст фæкодта Куыдзимæ йæ кæсæнцæстыты сæрты:

– Цы федтай уагæры, ацы лæг, уæлæмæ стын дæр куы нал фæ-разыс?..

– Цыма мæ райгуырæн бон бæрæг кодтам, æмæ сывæллæттæ дæр æрбацыдысты. Хъусыс, Дзебысон, фондз боны фæстæ мæ райгуырæн бон у, цæй, сбæрæг æй кæнæм.

Сывæллæтты коймæ Дзебысонæн йæ цæстытæ барухс сты.

– Сæ нана сын цард фестæд мæ хъæбултæн! Фæлæ дæу зæронд-æрдæм цæй райгуырæн бон бахъуыд? – фæивта йæ хъæлæсыуаг Дзебысон. – Уæлæмæ сыст æмæ хуытæн хæринаг бахæсс, афонмæ сæ бæлæгъ бахсыдтой! – схъуыр-хъуыр кодта ус.

Сыстади Куыдзи, йæ дзаумæттæ скодта æмæ æддæмæ ахызти. Дзебысон та ногæй йæ мидбылты бахудт:

– Цы дзæбæх фын федта, æцæг, ацы зæронд!

Куыдзи хуытæн хæринаг ахаста. Уæдмæ Дзебысон дæр кæртмæ рахызти æмæ æд ведра араст хъуццйтæ дуцынмæ. Ногуард миты зæронд ус цæуын нал фæрæзта:

– Дæ бын басудзæд, цы зымæг дæ! Кæд ардыгæй куадзæнмæ нæ хъавыс уарынмæ!

Се скъæт хæдзарæй дæрддзæф ран уыди, æмæ, цалынмæ уыр-дæм хæццæ кодта, уæдмæ йæ хъуыр-хъуырæй нæ банцад. Хъуц-цыты куы радигъта, уæд фæстæмæ хæдзармæ цæугæйæ дæр – афтæ.

Цыма дысон Куыдзийы фыдæнæн æруарыд ацы мит дæр. Абон Дзебысонимæ ницæуылуал баныхас кæндзæни... Иугæр райсомæй йæ чемы нæй, уæд æнæхъæн бон афтæ хъуыр-хъуыр кæндзæн.

Дзебысон йæ урссаджы хабæрттæ куы бабæстон кодта, уæд пецыл хæринаг сæвæрдта æмæ Куыдзимæ ахъæр кодта:

– Рацу!

Куыдзи скъæт бафснайдта, стуртæн холлаг нывæрдта, сагой скъæты цармæ сæппæрста æмæ араст хæдзармæ.

Уæдмæ Дзебысон зноны хæринаг схъарм кодта, дыууæ къусы йæ ‘ркодта, дзул æмæ арахъхъы дурын дæр авæрдта фынгыл, æмæ æрбадтысты. Куыдзи иу арахъхъ æркодта йæхицæн æмæ райсомы зæдты хорзæхæн ануæзта. Цас фæбадтаиккой афтæ, чи зоны, фæлæ иуафон Дзебысон уыцы сабыр бадт фехæлдта:

– Иууылдæр ам уыдысты дæ фыны?..

– О, – хæргæ-хæрын ын дзуапп радта Куыдзи.

– Кетойы зæнæг дæр?

– О.

– Нана сын цард фестæд! – йæ мидбылты та бахудти Дзебысон. Уыйадыл та Куыдзийы дæр ныфс бацыди æмæ фæрæвдз:

– Дзебысон, нæ фыстæй иу аргæвдæм. Дзодзе сæм фæдзурдзæни абон, æмæ ссæудзысты. Мæ фынтæ мæ никуыма фæсайдтой.

Иу аз рацыдаид, Куыдзи æмæ Дзебысон сæ хъæбулты фæстаг хатт куы федтой, уæдæй. Дыууæ лæппуйы æмæ сын иу чызг уыди. Æртæ дæр Калачы цардысты сæ бинонтимæ, æмæ хохмæ ацæуын сæ къухы афтæ арæх нал æфтыди. Сæ зæронд ныййарджытæ та иугæндзон кæрæдзийы сусæгæй комы фæндагмæ кастысты – мæнæ ныр фæзындзæни машина, мæнæ ныр, зæгъгæ, фæлæ сæм афæдзы бæрц никуыуал ницы æрбазынди. Куыдфæстагмæ фæндагмæ кæсгæ дæр нал кодтой... Дзодзетæм телефон уыди, æмæ-иу уымæй адзырдтой, фæлæ-иу сын стæмхатт йеддæмæ дзуапп дæр не скодтой, куы-иу ахуыры уыдысты, куы та – куысты. «Уадз кусой æмæ ахуыр кæной. Куы сæ равдæла, уæд сæхæдæг æрбадзурдзысты. Уæдæ ардæм æрбацæуой æмæ ам бадой? Чи цы федта цардæй ацы æнæрайы хъæуы?» – дзырдта сын-иу Дзодзе.

Сывæллæтты коймæ та Дзебысонæн йæ хъæбæр зæрдæ фæсасты æмæ Куыдзийы ныхасыл сразы ис.

– Хорз, дæ дзырд фæуæд! Ацу Дзодземæ æмæ сæм фæдзур, кæд та сæ исчи сиса йæ телефон, уæд...

Зæронд лæг сабийау рог стад фæкодта, йæ къандзол æрбакодта æмæ тагъд-тагъд ауади йæ сыхагмæ. Дзебысон йæ фæдыл касти æмæ, йæ мидбылты худгæ, дзырдта йæхицæн: «Уæ, дæ сæры хъæбæртæ бахæрай, кæд цы силлæг дæ ацы зæрондæй!»

Цас рæстæг рацыдаид, чи зоны, фæлæ Куыдзи кæрты дуарæй хæргæнгæ æрбацæйлыгъди:

– О Дзебысон! Дзебысон!

– О, о, ам дæн, ам!

– Систой телефон, Дзебысон! – хæрзæггурæггагау тагъд бауади мидæмæ зæронд лæг.

Дзебысон дæр куыд нæ бацин кодтаид, фæлæ уæлдай цинавдисæн митæ никуы уарзта.

– Гъа-ма, цæй, цы дын загътой? Кæимæ сæ дзырдтай?

– Резо йæ систа, Резо, дадайы гыццыл хъæбул! Мæнæ, дам, Кетомæ фæдзурдзынæн, æмæ, дам ын зæгъдзынæн. Каникултæ, дам, райдайдзысты райсомæй, æнæуи дæр, дам, хъавыдыстæм ацæуынмæ. Фехъуыстай, Дзеби?

– Æй, мае уд сæ фæхъхъау фæуа мае хъæбултæн, мае бæлæттæн! – Дзебысоны цинæн кæрон нал уыди. Уыцы бон суанг изæрмае æрулæфт нал зыдта: «Мæнæ уый æддæмæ ахæсс! Уæртæ уый мидæмæ бахæсс!» – æнæхъæн бон цыдæртæ кусын кодта Куыдзийæн дæр. Æхсæвы сæ хуыссæг дæр нал ахста...

– Ныр фынай дæр цы кæнæм?.. Цæй, систæм æмæ истытæ ацæттæ кæнæм. Райсом раджы куы ссæуой, мыййаг, уæд цы бахæрдзысты? – дзырдта хуыссæнуатæй Дзебысон.

– Банцай-ма, Дзебысон, райсом раджы уыдон стгæ куы никуы скодтой, уæд ам сæумæцъæхæй куыд февзæрдзысты? – æрсабыр æй кодта Куыдзи, æмæ куыддæрты бафынай сты.

Уасæг нæма ныууасыд, афтæ Дзебысон йæ сынтагæй цæрдæг фестада æмæ Куыдзийы дæр райхъал кодта.

– Сист-ма, нæ куыстытæ акæнæм æмæ стæй сывæллæттæм адзур – кæм сты, рацыдысты æви нæма?..

Сыстад Куыдзи дæр, сæ уæлæ хъарм дзаумæттæ скодтой, æмæ, æддæмæ куыд рацæйхызтысты, афтæ комы дымагæй машинæйы хъæр æрбайхъуысти.

– Гъе, мае зынгылæй, гъе! – фæхъæр кодта Дзебысон. – Æрбацæуынц сывæллæттæ, æмæ сын куы ницы ацæттæ кодтон!..

Тагъд-тагъд къæбицмæ бауади, ссад алуæрста, хыссæ скодта æмæ йæ æнхъызынмæ сæвæрдта пецы цур. «Хорз у, æмæ дысон цыхт баудæстон», – дзырдта йæхинымæр.

Уалынмæ машинæ хъæумæ схæццæ æмæ Куыдзиты кæрты дуары раз баурæдта. Иу лæппу дзы рахызт æмæ дуар байгом кодта. Сывæллæттæ машинæйæ радгай гæппытæ кодтой ногуард митмæ.

Куыдзи цины хъæр фæкодта:

– Гъе-е, дадайы зæрватыччытæ æрбатахтысты!

Дзебысон дæр хæдзарæй рауади хыссæкъухæй æмæ фыр цинæй хъæр кодта:

– Нана уæ нывонд фæуæд, мæ зæрдæдарæн хъæбултæ!

Иу уысммæ митæмбæрзт кæрты цард базмæлыди, æмæ æгæрыс-тæмæй мадзура Куыдзи дæр дзурынæй нал æфсæсти.

КÆДДÆРЫ РАЙСОМ

Миниатюрæ

Уыцы райсом баззад мæ хъуыдыйы, уыцы райсоммæ тырнын ныр дæр...

Нæ сахат къулыл цъыкк-цъыкк кæны, нæ хъæуы бынмæ Медзыдайы дон сыр-сыр кæны... Хуры тын мæм рудзынгæй худы, æмæ алцы дæр у урс: мæ хъæццул, мæ хæдон, мæ баз дæр... Нана йæ хуыссæнуаты рабадт æмæ сусæгæй кувы: «Сабырдзинадхæссæг райсом фæу мæ адæмæн, Хуыцау, мæ уд дæ фæхъхъау!»

Ныр хохы нæ ныллæг хæдзар æнкъардæй лæууы, мæ авдæн æр-лæууыд йæ узынæй æмæ йæхæдæг бафынæй уæлхæдзар, сывæллон аузынмæ æнхъæлмæ кæсгæйæ.

Мæнæн та уыцы райсом баззад мæ хъуыдыты, æмæ уыцы райсом-мæ бæллын ныр дæр...

ЦАРДÆЙ ИСТ ÆЛВÆСТ ХЪУЫДЫТÆ

* * *

Куысты мызд хъуамæ ахæм уа, цæмæй дзы цæрын фæразай: цæмæй дзы фæцæрай, æфстау дæр дзы раттай, сомбонмæ дæр дзы фæстауæрц скæнай. Фæлæ дæ къухтæм æфтауæнтæ ма кæнай, æххормагæй ма амæлон, зæгъгæ.

* * *

Цы ацардтæ, уыцы бонтæй иуыл дæр фæсмон ма фæкæн: хорз бонтæ амонд лæвар кæнынц, æвзæр бонтæ – фæлтæрддинад.

* * *

Æвзæр æмæ дын зын куы уа, уæд æрдзы улæфтмæ æрыхъус. Дунейы-æрдзы сабырддинад тыхст адæймаджы мин æнæхъæугæ ныхæстæй хуыздæр æрсабыр кæндзæн. Æрдзимæ хъæбыс-хъæбыс цæрын хъæуы.

* * *

Стыр хъыгагæн, ивгъуыдæн дуар нæй... Хатт ахæм тынг бафæнды адæймаджы ивгъуыдмæ раздæхын, рох дзаумæттыл уырзæй андæвын, уым чи цард, уыдоны та ногæй фенын.

* * *

Куыд цæрын хъæуы, уый амонджытæ куыд бирæ ваййынц, афтæмæй та амонджын цæрæг – гыццыл.

* * *

Адæм аввахс зонгæтæ сваййынц дæргъвæтин рæстæгмæ, æцæгæлон та сваййынц цæсты фæныкълдмæ.

* * *

Ивгъуыд бон – æппæты дарддæр, сомбон – æппæты æввахсдæр.

* * *

Йæ царды аууоныл нæ, фæлæ дæ йæ царды мидисыл чи нымайы, уыдонæн фылдæр аргъ кæн.

* * *

Зонджын адæм дæр хаттæй-хатт æдылы митæ акæнынц. Æдылытæ та æппынæдзых зонджын митæ кæныныл архайынц.

ПЛИТЫ ГРИС

Мысинагтаæ

Грис бираæ чингуытæ бакасти. Фысджытæн сæ сәйраг куыст фыссын у, фәлә Грисән цыма кәсын уыд йә сәйраг куыст – касти ама касти. Фәстагмаæ, йә царды кәроны 'рдæм, глаукома йыл куы стых и ама дамгәтæ дзәбәх куынауал әвзәрста, уәд Алан, йә кәстәр фырт, философийы доктор, Мәскуыйы йә куыст ныууагъта ама әрцыд, ам райдыдта кусын. Ама-ну изәрыгәтты Грисән чингуытæ касти, журналтæ йын касти, газеттæ дәр. «Сослан Цәразон» фыссыны хуыды йәм куы 'рцыди, уәд Калачы архивты бабадт, ама дзы Сослан ама Тамары тыххәй иу рухсы цыртт кәцәй цыд, уыцы чингуытәй иу нал ныууагъта ама бакастә. Йәхәдаг-иу кодта уыцы хабәрттә, удыхәдәй йәм әввахсдәр чи уыди, уыдонән: «Цыппарфондзыссәдз чиныгәй фылдәр бакастән, ама ма цастытә бафәлладысты бынтондәр».

«Бынтондәр» арәх дзырдта Грис. Хаттәй-хатт-иу әй, манә-манә дзәбәх кәм нә бадт йә ныхасы, уым дәр авәрдта.

Зәггәм, исчи йә афарста:

– Куыдтә стут хәдзары, Грис?

Грис ын дзуапп радтаид:

– Дзәбәх стәм бынтондәр.

Сомихы дәр агуырдта, Сослан ама Тамары тыххәй исты фыст кәм әрцыди, ахәм чингуытә. Цыдәртә дзы аргә дәр скодта цыма. Сә сәйраг аргәуан «Эчмиадзин»-ы дәр уыди. Йә кой-иу кодта. Стыр чиныгдон, дам дзы ис, ама, дам, рагон чингуытәй йә тәккәдзаг у. Камал ын йә ныхәстә аивта, бынтондәр сә аивта, Грисы ныхәстәй дзы ницыуал баззад, ама-иу сә афтәмәй дзырдта – Грисы хәләс, Грисы интонаци, Грисы ныххәц ама схәц – иу ныхасәй, Грисмә дәр байхъус ама Камалмә дәр! Хорз әй фәзмыдта, тынг хорз.

Нә фысджыты хистәртәй нунмә зулдзых рахастой. Дам-думтәй куыд хуысти, афтәмәй, уымаән йә пьесәйы тыххәй ләвәрдтой Сталины преми. Хуыддаг, дам, бынтондәр лыг уыд, стәй, дам, Грис ныффыста премидәттәг комитетмә, ма, дам ын раттут, ама, дам ын

нал радтой. Гэр, æмæ кæд цæттæ уыди уынаффæ, уæд ын цæуылнæ лæвардтой?! Грис ма сæм цы ныффысдзæн, уымæ кастысты? Науæд Грис Грисы йеддæмæ куы ницы уыди, Сталин йæхæдæг куына уыди, мыййаг. Фæлæ адæмы ‘хсæн дам-думтæ цыди. Æмæ дам-думтæн сæ дзæбæхтæ дæр се ‘взæртæй бирæ хуыздæр не сты. Гъе æмæ сæ доны бын нал сур кодта дыууæ лæгæн. Æмæ иуафон ахæм хабар ракодта Грис – уыцы пьесæйæн йæ кой дæр куы никуыма уыди, исчи йæ ныффысдзæн æви йæ ничи ныффысдзæн, уыдæттæ дæр бæрæг куына уыдысты, уæд Грис уыцы лæджы цыма сæхимæ бакодта. Кæддæр цыдæр स्कôлайы ахуыр кодтой иумæ.

Абадтысты фынгыл, ануæзтой, ахордтой. Уæдмæ изæрмилтæ дæр иу ран кæм лæууыдаиккой! Æддæмæ куы рацыдысты Грис æмæ йæ уазæг, уæдмæ лыстæг уарын байдыдта. Уазæг, æвæц-цæгæн, бæгæны ануæзта, цы уыди, куыд уыди, фæлæ, уæлхæ-дзарæй донуадзæн хæтæл кæуылты æрдаргъ и, уыцырдæм бауад. Хæтæлы къæвдайы дон лыстæг цыхцырæгæй рамызт. Уазæгмæ, куыд мызти, уый дзæбæх хъуысти, æмæ афтæ æнхæлдта – уый уалæ кæцæйдæр арвæй нæ цæуы, уый уымæй цæуы, уыцы лыстæг цыхцырæг. Æмæ æнхæлмæ касти, кæд банцайдзæн, уымæ. Фæлæ къæвда уарыд æмæ уарыд – нæдæр тыхджындæр кодта, нæдæр – сабырдæр. Цыхцырæг дæр йæ цыды кой кодта. Афтæмæй бонмæ фæлæууыди уазæг уыцы ран, цалынмæ, цыхцыр кæцæй цæуы, уый федта рухсмæ, уæдмæ.

Æз мæхи ныхæстæй ракодтон хабар, фæлæ йæ Грис куыд ракодта, стæй йæ Камал куыд афæзмьдта, афтæмæй йæм байхъус, уæд, цалын-мæ ныхас фæуыдаид, уæдмæ дæр худтаис æмæ, куы фæуыдаид ныхас, уæд дæр нæ банцадаис дæ худынæй.

Уый фæстæ кæддæр-кæддæр Мæскуыйы Гаджиты Барисы фатеры бадын. Йæхæдæг куысты уыди Барис, йæ бинойнаг – далæ хъæуы йæ цæгаты уыди. Мæн фæссихор кæдæмдæр цæуын хъуыди, рæстæг мын уыди, æмæ чингуытæ рафæлдах-бафæлдах кодтон. Афтæмæй дзы иу чиныгыл бамбæлдтæн: «Старые немецкие анекдоты». Рафæлдæхтон æй, æмæ мæнæ уыцы хабар. Грис æй куыддæриддæр радзырдта, афтæмæй. Æмæ æдзæмæй баззадтæн: бакасти уыцы чиныг дæр Грис! Уыцы немыцаг гъæлагонды бæсты дзы йæ ирон æмбалы авæрдта, æмæ сфидыдта уыцы донтæдзæн хæтæлы раз лæугæйæ йе ‘мбал. Æмæ йæ

зыдта, сфидAUDзән дзы, әндәра йә нә бафтыдтаид уыцы немьцаджы ролы хъазыныл.

Әмә-иу кәм әрләууыди фьсджыты ‘хсән, уым хицән кодта, цыма ам немә нә цәры, цыма нәм әндәр кәцәйдәр әрәфтыд, кәсын әмә фыссын махәй бирә раздәр кәм базьдтой, ахәм кәцәйдәр. Хицән кодта йә ныхасән йә аппәй дәр әмә, дзургә куьд кодта уыцы ныхас, уымәй дәр.

Советон рәстәджы-иу, Пушкины бонтә кәй хуьдтой, уьдон ардыгәй райьдтой, Ирыстонәй. Мәскуьйә-иу әрцыди әнәхән фьсджыты бригад. Фьццаг әмбырд-иу уьди, Пушкины цәхәрадон кәй хоньц, уым. Пушкины цьртдзәвәны раз-иу әрәмбырд стәм хионәй-әддагонәй, студенттә әмә-иу скьоладзәутәй байдзаг и цәхәрадон. Цины бәрәгбон цы вәййы, уьй-иу уьди. Чи хуьздәр зәгъа Пушкины тыххәй, чи хуьздәр бакәса Пушкины әмдзәвгә кәнә йәхи әмдзәвгә Пушкины тыххәй. Гье әмә иу ахәм әмбырды фьццаг ныхасы бар әрхауди Грисмә. Ахәм әмбырды раныхас кәньнмә чи бахәл-хәл кәна, ахәм ләг нә уьди, әз әй никуы федтон рацәугә әмә радзургә. Ныр уымә бакәсын стьр диссаг уьд. Зьдтам әй, театралон студийы ахуыр кодта, артист уьди, цы дәснйадыл ахуыр кодта, уымә гәсгә. 1935 азы Ирон

театр чи байгом кодта, уыцы фæлтæрæй уыд. Æмæ исдуг актерæй куыста, кæимæ ахуыр кодта, уыдон куыд куыстой, афтæ. Фæлæ, Грис цы дзырдта æмæ куыд дзырдта, уымæн артисты дæсныйад фæг нæ уыд. Уымæн хъуыди Пушкины зонын æмæ Пушкины уарзын, Грис æй куыд зыдта æмæ куыд уарзта, афтæ. Æрмæстдæр афтæ. Уыцы сыгъдæг уырыссаг æвзаг уыцы сыгъдæг азæлдæй зæлыд, дзырдæй дзырды ‘хсæн иу базмæлыдысты Пушкины æмдзæвгæтæ. Æмæ йæм уазджыты цæстытæ сæ тыбар-тыбурæй нал æнцадысты – афтæ зынд, цыма сæ алкæуыл дæр гуырысхо бафтыд: дзура ма исты Грисы фæстæ? Сахаддзæни ма йæ ныхас исты Грисы ныхасы фæстæ?

Йæ иннæ раныхасмæ та йын раздæр хъуыстон, уымæй бирæ раздæр. Уæд ма æз пединституты ахуыр кодтон. Дзургæ дæр уым кодта, пединститутæн Маркусы уынджы цы клуб уыдис, уым. Уæд дæр фысджыты къорд æрцыди Мæскуыйæ. Цæмæйдæр зылын кодтой Грисы, йæ хæстон æмдзæвгæты æмбырдгонд «Салдат»-ы, дам, буржуазон национализмы тæваг ис. Советон салдат, дам, сæрибаргæнагæй æвдыст нæ цæуы, фæлæ мастисæгæй, лæбурæгæй. Æгæр карз æмæ, дам, æгæр тугмондагæй æвдыст цæуы. Æмæ ноджы ахæм цыдæртæ. Кодтой Грисæн йæ пьесæ «Чермен»-ы кой дæр. Уыди уæд дæр, уыди, хорзмæ хæлæггæнджытæ. Æндæр «Салдат» æмæ «Чермен»-æй куы сфидыдтой нæ уæды литературæ æмæ нæ театр! Сæ иуæй се ‘ннæ диссагдæр куы уыди! Уыцы къаннаг чиныг куыд равдыста хæсты дывыд, афтæ йæ иннæ чингуытæ се ‘ппæт иумæ райсгæйæ куынаæ равдыстой. Уым цы ахорæнтæ ссард и, уым цы æнкъарæнтæ æвдыст и. Хæсты æмбу уырдыгæй куыд райхъуысти...

Æмæ ныттар и хæцаен мигъы.

Ныссабыр рох ингæнау раст.

Æрмæст ма сыгъд бæласы хихыл

Фæцæуы тарст сынты цъæхахст.

Уый хæстон туглæсæн фæлæууыд, удæгас ма чи баззад, уыдон æр-калдысты зæххыл, цæмæй сулæфой, стæй, сæ къæхтыл лæууынхъом куы фæуой, уæд та растой кæрæдзийы цæгъдынмæ. Æмæ уыцы сыгъд

бэласы хих æмæ тарст сынты цъæхахст!.. Уыдон хуымæтæг лæджы зонд не 'рцахсдзæн.

Иннæ ахæм «Чермен»!

Институты нын курс уыди ирон драматургийы тыххæй. Йæ ном ын нал хъуыды кæнын курсæн, не 'мбæлттæй иу хъуамæ æвзæрстаид «Чермен»-ы монологты арæзты хиæдтæ. Æмæ уыдоны койæ райдыдта йæ ныхас, уыцы хиæдты койæ, фæлæ, пьесæйæн йæ хуылфмæ куы бахызт æмæ йын йæ фидар нуарыл куы фæхæст и, уæд ма цæй монологты арæзт æмæ цæй цыдæр! Айста дзурынтæ уыцы цæхæркалгæ урс æмдзæвгæ, æмæ ма йæ уромæг урæдта! Кæрæй-кæронмæ фæдзырдта пьесæ наизустъ. Мах æм, куыд фæзæгъынц, къæпдзыхтæй фæхъуыстам ахуыргæнæгæй, студентæй. Йæ дзуринаг æндæр цыдæр кæй уыди, уый йæм исчи бадзура, уый никæй бон баци – уыдæттæ-йедты мæт ма кæй уыди! Стæй, тæригъæд нæ уыдаид уый баурмын?! Æниу ма йын уыди бауромæнц!

Уынгты дæр æндæр ницы фехъуыстаид лæг уыцы бонты – кæм-иу Чермены монологтæ дзырдтой лæппутæ, кæм – йæ фыд Бестолы. Ноджы Тæбæхсæуты Балойы хъæлæс дæр фæзмьдтой æмæ Цæрукъаты Алыксандры хъæлæс дæр – уыцы æхсызгон нæргæ хъæлæстæ! Стæй йæ, æппын театры къæсарæй чи нукуы бакаст, уыдон дæр зыдтой – дзырдтой æмæ дзы дзырдтой хицæн бынæттæ.

Иу ныхасæй, æз афтæ зæгъын: нæ театр куы байгом и, уæдæй абоны онг «Чермен»-æй ахъызгадæр спектакль нæ равдыста.

Æмæ тыхсти уым дзургæ-дзурын нæ институты клубы Грис – уысмæн асæрф-асæрф кодта йæ ныхы хид. Æз бадтæн далæ фæстаг бандæттыл кæмдæр æмæ мæсты кодтон – афтæ мæм зынд, цыма йæхи раст кодта, уым, сценæйы, даргъ стъолы фæстæ чи бадти, уыдоны раз. Æз дзы Мамсыраты Дæбейы йеддæмæ никæй зыдтон, иннæтæй, æвæццæгæн, чи Мæскуыйæ уыд, чи нæ хицауады кусджытæй уыди. Æмæ ууыл мæсты кодтон: цы растгæнинаг фæци Грис?! Æмæ ацы адæмыл иугай куы фæзилай, уæддæр сæ Грисæй растдæр куы ничи разындзæн.

Йæ фыстæджытæ йын Нафи æрæмбырд кодта, хæстæй кæй фæфыста Нигермæ, Дæбемæ, иннæтæм, стæй, хæсты фæстæ кæй фыста, уыдон дæр – уыдон искуы-иуæй фæстæмæ хуссайраг фысджытæм фыст уыдысты. Æз редактор уыдтæн уыцы чиныгæн, æмæ-иу

мæ сæрыхъуын арц сбадти Грисы зæрдæбын хъуыдытæй. Уыдон хуымæтæг фыстæджытæ не сты – уыдон сты нæ литературæйы рæзты азфыст. Куыд æнувыдæй касти, йæ зæрдæ-иу истæмæй кæуыл фæдардта, уыдоны рæзмæ, куыд раст æмæ сын куыд аивæй амыдта, сæ уацмысты сын цы къахыскъурæнтæ ардта, уыдон. Уыцы цæстæй касти хистæртæм дæр – Гафезмæ, Дзугаты Георгимæ, Нафимæ. Йæ зæрдæ-иу истæмæй барухс сæ фыстытæй – йæ цинæн-иу кæрон нал уыди. Нæ сын барста сæ хъуæгтæ, сæ цæстмæ-иу сын сæ бадардта. Уый нæ, фæлæ ма-иу раст дæр бакодта уыцы зæрдæхсаинаг рæттæ, афтæ-иу сæ бараст кодта, æмæ-иу сæ хуыз скалдтой. Сæ фылдæр фыстæджытæн Нафимæ фыст сты – адджын уыдысты кæрæдзийæн. Фыр буцæй-иу æй куы «ориол» схуыдта Грис, куы «уыцы къуыдайраг», куы – цы! Стæй та-иу фыстæджы кæрон балæгъстæ кодтаид: «Тагъддæр-ма рацу ацырдæм, æмæ азарæм». Бирæ уарзтой зарын сæ дыууæ дæр. Стæй сæ зард хорз бадти иумæ.

Уыцы иунæг чиныг рацыди нæ литературæйы фыстæджыты чиныг – æмæ иунæгæй баззади. Нафи ма бæргæ фæнд кодта, Грисæн йæхи-мæ цы фыстæджытæ фæцыд, уыдон рауадзын дæр. Æмбырд дæр сæ æркодта, куыд-иу дзырдта, афтæмæй, фæлæ уæдмæ чиныг рауадзыны хъуыддаг фæзын. Цард фæфæлдæхти.

Фæстаг рæстæг фылдæр пьесæтыл куыста, æвæццæгæн, артист кæй уыди йæ тæккæ цардуалдзæджы, уый йын йæ уд театрыл бастæй дардта. Цас фæтæлмац кодта дунейы адæмты хуыздæр пьесæтæ ирон æвзагмæ! Шекспирæй кæй ратæлмац кодта, уыдон дыууæ томæй рацыдысты. Мæ зæрдæ мæм куыд дзуры, афтæмæй гонорар не ‘рцагуырда чиныгуадзæнæй. Уæд æз чиныгуадзæны куыстон. Æнæуи сæ рауагъта. Æмæ ма дзы цас баззади рауадзинаг!

О, æмæ йæ афтæ бафарстон иухатт:

– Цымæ пьесæтæм æгæр нæ аздæхтæ?

Уæдæ Грисы хуызæн поэт уай æмæ æмдзæвгæтæ ма фыссай, фæлæ пьесæтæ!

Æмæ мын афтæ загъта:

– Æмдзæвгæтæ фыссынæн энерги хъæуы, энерги, æмæ мæнмæ энерги нал и.

Æмæ мæм фæсмон æрцыди, кæй йæ бафарстон, уый тыххæй, иннæ-

мæй та мæ хъуыдыйыл бафтыдта уыцы ныхас: цымæ, æцæг хъæуы æмдзæвгæтæ фыссынæн энерги? Хъæудзæни, уæдæ Грис цæмæн загъта?! Фæлæ уый, æвæццæгæн, æндæр энерги у, мах цы энерги зонæм, ахæм энерги нæу, æвæццæгæн, уый:

*Сæнтсырхæй ссыгъд сæуæхсид хæхтыл,
Æнусон урсхудджын къæдзæхтæй
Уырдыгмæ бахудти дзæбæх,
Йæ хъулон царм скодта зæхх.*

Уыцы æрттивгæ рæнхытæ афтæ æрттивгæ æмæ зыланггæнгæ цы энерги бафтыдтой уæд Грисыл, уыцы энергийы кой кодта ныр Грис. Фæлæ мæ цыдæр тыхсын кодта уæддæр Грисы ныхасы: энерги, дам мæм нал и...

Грис цы нæ зыдта, дзуапп цы фарстæн нæ радтаид, ахæмæй ницы уыди цыма. Цæмæйфæнды йæ бафæрс, уайтагъд-иу дзуапп дæттынмæ бавнæлдта. Камалы сæрдарæй куы равзæрстам, уымæн йæ дыккаг кæнæ æртыккаг бон лæууыдыстæм бульвары, кусгæ кæм кодтам, уыцы хæдзары раз. Уым нæ бафарста Грис:

– Хæдивæгæй та кæй равзæрстат мæ хæрæфыртæн? (Камалæн йæ фыды мад Плион уыд, æмæ-иу Камалы йæ хæрæфырт хуыдта).

– Сафары, – дзуапп ын радта махæй чидæр.

– Хæблиаты? – бафарста та Грис.

Æмæ та йын уый дæр загъта:

– О.

Грис, цыма цæуылдæр разы нæ уыди, уый худт бакодта.

– Нæ, фæлæ йе ‘мпысылмоны йæхимæ куыд æрбахæстæг кодта!

Мах æм æнæмбаргæ кæстытæ бакодтам фæйнæрдыгæй.

– Æмæ Камал пысылмон куынæ у!

Æмæ йæ сæр ныттылдта Грис:

– Нæ, фæлæ куыд ницы зонын байдайт, ахуыргонд уæвгæйæ! Бæтæхъойыхъæуæй пысылмондæр хъæу иу дæр нæй, кæд мæ фæрсут, уæд.

Æмæ раст уыди Грис. Хъайттаты Сергейы «Ирон хабæртæ» куы редакци кодтон, уæд дзы разынд архивæй ист гæххæтт. Уым фыст уыди: 1960 азы Бæтæхъойыхъæумæ Заманхъулæй ба-

лыгъд дæс æмæ ссæдз пысылмон хæдзары, æмæ хъæу æгасæй дæр спысылмон и. Хъæу пысылмон кæй уыд, ууыл дзурæг у Къубалты Алыксандры радзырд дæр. Цæвиттон, хъæды кусджытæн се ‘мбал цæмæйдæр фæтарст æмæ амард. Йе ‘мбæлттæ йæм дыккаг бон куы ныццыдысты, уæд æй уæлæуыл нал ныййæфтой – бавæрдтой йæ. Афтæ пысылмон адæм кæнынц, ома, лæг цы бон амæлы, уыцы бон æй бавæрынц.

Æмæ-иу радзырдтаид, афтæ исты дзырдæй æнæ дзырды ‘хсæн-иу æй загътаид, стæй-иу æм афтæ зынын байдыдта, цыма, цы радзырдта, уый æцæг æрцыди йæ царды æмæ-иу æй дзурын байдыдта, æцæг хабар куыд фæдзурынц, афтæ:

– Ныр мæ хæсты иу танк йæ разæй айста. Уый мæ суры, æз лидзын. Æхсгæ мæ цæуылнæ кодта, уый мæм стыр дис кæсы. Мæ сæрæн куы ницыуал зыдтон, уæд мæ разы, сармадзаны нæмыг кæм сæмбæлд æмæ зæхх фæйнæрдæм кæцæй фæхаста, иу ахæм дзыхъхъ фæци, æмæ уырдаг нысхуыстон мæхи. Танк мæ сæрты агæпп ласта. Гыццыл куы ‘рсабыр дæн, уæд кæсын, æмæ цыдæр мæ быны базмæл-базмæл кæны. Ракъахтон сыджыт, æмæ мæнæ Ходы Дзаххот (Камалы фыдыфсымæр, хæсты размæ журналист уыди, фельетонист). – Уым Грис йæ къух атымбыл кодта æмæ йæ равдыста: – Ай ставдæн цæссыгæй фæкуыдтам нæ дыууæ дæр не ‘вæрæзыл уыцы ран.

Æмæ-иу кæмæн кодта уыцы хабар Грис, уыдон-иу æм къулбæрзæйæ хъуыстой. Фæлæ йæ Камал Дзаххотæн куы радзырдта, уæд, дам, йæ цæстытæ ахъазаджы хъулаæттæ скодта Дзаххот:

– Мæ фыны дæр никуы федтон хæсты быдыры Грисы!

Грисмæ та афтæ каст – федта йæ. Йæхи цы уæрммæ фехста, уым разынд Дзаххот. Афтæ йæ радзырдта æмæ йæ афтæ федта, æмæ йæ иугæр федта, уæд куыд нæ уыд?! Йæхи дунейы-иу цы фæзынд, уый дæр æм æддаг дунейæ æрбайсæггаджы хуызæн зынд. Æддаг-мидæг-иу ауадысты йæхи дунейы æнкъарæнтæ, æддаг дунейæ цы æнкъарæнтæ æрбайста, уыдонимæ – уыцы хиад æрмæст Грисы удыбæсты нæй, уый бирæ сфæлдыстадон кусджыты царды æмбæлы. Уый, æдзух уæлтæмæны бæрзондæй чи кæсы, уыдоны хиад у.

Уæд Стыр уынджы лæууыдыстæм иуцалдæрæй – Грис, Нафи, уартæ Хуссарæй Хъороты Сослан. Ноджыдæр ма дзы уыди чидæр-

тæ. Сосланæн йæ фырт ам æрцард, Цæгаты, æмæ горæты сæрмæ цæхæрадатты куывд кодта йе ‘мбæлттæн. Æмæ нæ Сослан уырдаæм хуыдта. Ныр араст уæм, куыд фæндтæ кодтам, афтæ Грис цыдæр тыхст змæлдтытæ куы бакæнид:

– Мæ рудзынг гомæй ныууагътон, мæ рудзынг, æмæ уал уый сæхгæнæм, кæннод мын исчи мæ къуымтæ куы фæхæсса!

Æмæ хъуыды кодтон æз, цыма æргомæй хъуыды кæнын нæ фæрæзтон æмæ цыма сусæгæй хъуыды кодтон: кæд ма исты зонын, уæд Грисы фатер æртыккаг уæладзыджы ис, æмæ кæм фæдта ахæм лæг, æмæ æртыккаг уæладзыгмæ чи сæвнала æмæ, гомæй цы рудзынг ныууагъта Грис, ууылты мидæмæ чи бахиза! Фæлæ æддæмæ зæгъын чи фæразы ахæмæй исты! Грис ахæм змæлды бацыд, æмæ йын а дунейы бакъуылымпыйы хос нал уыд: тигъыл уайгæнæг чызгæй пьамидорты дзæкъул алхæдта. Дзæкъул æз райстон – Грисы æгæр хъыгдардта. Дæлдæр дуканийы фæмидæг æмæ дзы иу дымст сау дзæкъулимæ фездæхт. Уæдмæ ныххæццæ стæм – «Красивая» хуынд уæд уыцы уынг. Уый фæстæ йын йæ ном аивтой, цыдæр хæстон лæджды мыггагæй йæ раивтой, æмæ-иу тынг мæсты кодта ууыл Грис.

Мидæгæй йæ цæнгтæ афистæг кодта æмæ фынг аразыныл бафтыдта йæхи. Иннæтæ дæр æм куыд нæ бакæс-бакæс кодтой, фæлæ йæм мæнæн, куыд фæзæгъынц, мæ дзых къæппæй баззад – уæдæ нæ рудзгуытæ æхгæнынмæ куы ракодта, уæд нын цæмæн бахъуыд фынг æвæрын?! Сосланæн та бынтон æркалдысты йæ цæнгтæ – уæдæ уый цин кодта, йæ лæппуйы куывдмæ Грис æмæ Нафийы куы схона! Æмæ дын ай йæ пайда!

Æз-иу сæм уыдтæн Гристæм. Камалимæ-иу æй искуыцæй æрбалас-таиккам Камалы машинæйы, æмæ дæ Грис уынгæй здæхын уагъта! Хуынды дæр-иу сæм бахаудтæн, æмæ-иу уæд хъуамæ Лео – Грисы хистæр фырт – Кировы уынгмæ нема рацыдаид, уым машинæ урæд-таид нæ алкæмæн, шофырæн æхца лæвæрдтаид æмæ нæ афтæмæй æрвыстаид нæ хæдзæрттæм.

Ахæм æгъдау æндæр никуы фæдтон.

Æмæ та нæ иухатт куы бакодта Грис мидæмæ, фынг нын куы ацарæзтой, Грис куы ракуывта æмæ куы ануæзта йæ сыкъа, уæд ахъызаджы æхсызгон улæфтытæ ма ныккæна!

– Гъа-гъа-гъа, мыд у, мыд, æмæ йын йæ технологи Алан далаæ Йеменæй схаста!

Алан, йæ кæстæр фырт Грисæн, Африкæйы бæстæтæй кæцыдæры куыста, æмæ уый кой кодта Грис. Ануæзтам мах дæр, æмæ цæй Африкæ æмæ Америкæ! Йæ дыууæ хойы мах чындзытæ уыдысты, Хуыгаты чындзытæ, дæлæ Ногиры цардысты. Æмæ-иу сæ номдзыд æфсымæрæн куыд не сдæвтаиккой дзæбæх ирон арахъхъ, балты мурабайы донæй дæр-иу æй куыд нæ бахуызджын кодтаиккой!

Иунæгæй царди ныр Грис: Афассæ нал уыд, цотæй алчи хицæнæй цард.

Уæдмæ фынг йæхи равдыста: стыр къуырф тæбæгъы дзаг, мæнæ фрикаделькæтæ кæй хонынц, уыдон фынджы астæу æрæвæрдта. Йæхи конд кæй уыдысты, уый сыл бæрæг дардта – æгæр стыртæ уыдысты, стæй тигъджынтæ-йедтæ. Джитъритæ æмæ пьамидортæ ахсадта. Махæй архайын никæй уагъта, æмæ нæ чи лæууыди, чи бадти. Æз лæууыдтæн æмæ йын йæ къухтæм кастæн. Стыр къухтæ уыди Грисæн, стыр æмæ хъæбæр, зæхкусæг лæгæн цыхуызæн къухтæ вæййы, ахæмтæ. Æмæ мæм афтæ зынд, цыма нæ фидыдтой тæбæгътæ æмæ кæрдтæ-йедтимæ.

Цæй хуынд æмæ цæй цыдæр! Суанг изæрдалынгтæм фæбадтыстæм нæ дзæбæх фынгыл.

Æмæ ма йæ кой кодтон уæлдæр – цы-иу радзырдта, ууыл-иу йæхæдæг тынгдæр баууæндыд, кæмæн-иу æй дзырдта, уыдонæй. Афтæмæй-иу, цы радзырдта, уымæн йæ кой дæр никуы ‘рцыдаид а дунейы. Фæлæ-иу афтæ дæр рауадаид, афтæ, æмæ йæ дзургæ нæма ракодтаид, афтæмæй баууæндыдаид исты хъуыддагыл, тынг ыл баууæндыдаид, афтæ тынг ыл баууæндыдаид, æмæ йын æнæ радзургæ нал уыдаид.

Уый, чи зоны, диссаг у, фæлæ, чи зоны, нæу диссаг, чи зоны, адæй-маджы дуне диссагдæр у алцæмæй дæр, æмæ уæд уым ахæм диссагтæ цас диссаг сты?!

Калоты Георги пединституты куыста. Уыди филологон зонадты кандидат. Мæнæн ахуыргæнæг уыди, æмæ йæ хорз зыдтон. Дзæбæх сабыр лæг уыди, фæлмæн лæг. Йæ фыд Зауырбег номдзыд лæг уыди – ЦИК-ы уæнг. Дыууынаæн азты Джызæлдонæй ГЭС куы арæзтой, уæд

Зауырбеджы руаджы алыг и ГЭС аразынаен æхца рауадзыны хъуыд-даг. Æмæ Георгийы уыцы номæй ничи зыдта хиуæттæй: «Додик» æй хуыдтой. Суанг æй йæ мад дæр нæ зыдта. Уый тыххæй йæхæдæг ахæм хабар ракодта кæддæр Георги.

Цæвиттон сæм чидæр телефоны бадзырдта. Мад систа хæтæл æмæ йæ уайтагъд авардта фæстæмæ йæ бынаты. Георги фæгуырысхо – куыд тагъд æй авардта! Бафарста мады:

– Чи уыди?

– Нæ йæ базыдтон, – загъта мад.

– Æмæ йæ цы хъуыди?

– Ницы. Георгийы агуырда.

– Æмæ йын цы загътай?

– Цы йын хъуамæ загътаин?.. Махмæ ахæм ничи ис ын загътон.

Уым Георги хъæрæй ныххудти, æмæ-иу куыд хъæрæй худти Георги!

– Омæ уый æз дæн, æз!

Тынг хæлар царди Георгиимæ Грис. Джиоты Хазбийы та нæ уарзта. Цæмæн æм ахæм цæстæй касти, уый нæ зонын, фæлæ йæм хорз цæстæй нæ касти. Афтамæй дын уыцы рæстæг Хазби уартæ Калачы докторы диссертаци куы бахъахъхъæнид æмæ филологон докторы номимæ куы æрфардæг уайд Калакæй. Грис фæтарст: ныр доктор Хазбийы куы райсой кандидат Додикы бынатмæ, æмæ Додик æгуыстæй куы аззайа! Æвæццæгæн, афтæ тынг фæтарст, афтæ тынг фæхъызæмар кодта йæхимидæг, æмæ йæ зæрдæйы байгас уыцы хъуыды, лæгыл йæ цæф куыд байгас вæййы, афтæ. Стæй дын иу бонрæфты, фысджыты хицауад дæр кæм бадти, газетæ æмæ журналты редакцитæ дæр кæм уыдысты, уыцы стыр хæдзары раз тæфæрфæсгæнæджы лæуд куы ‘ркæнид Грис. Йæ сæр æруагъта, йæ цæсгомы нуæрттæ уыцы ивæзтæй баззадысты, йæ боцъо ахъазаджы хæмпæл ныцци, йæ уæз цыдæриддæр уыди, йæ лæдзæгыл æй ауагъта. Чи йæ зыдта, – æмæ зонгæ та чи нæ кодта Грисы?! – уыдон дзы цыма тæрсгæ кодтой цæмæйдæр, уыйау фæстæмæ фæкæсфæкæсгæнгæ хызтысты йæ рæзты. Уæддæр æм чидæртæ сæ ных батардтой, йæ разы æрлæууыдысты, бафарстой йæ – хъуызгæ фарст – цы йыл æрцыд, уымæй. Æмæ сын йæ хъæс-тытæ кæныныл фæци Грис: «Дæлæ, дам, уыцы æнаккаг бавдæлди

æмæ Додикы куыст байста, афтæмæй Додик ахуыргонд лæг у, стыр ахуыргонд лæг у Додик.

Йæ цуры чи лæууыд, уыдон зыдтой, æнаккаг кæй хуыдта, уый, фæлæ, Додикы куыст куыд хъуамæ байстаид, уымæн ницы зыдтой – куыст лæдзæг нæу кæнæ ехс нæу, æмæ йæ куыд хъуамæ байса иу иннæмæй?! Фæлæ йын уыдæттæ дзурыныл ничи схæцыд, æнæуи дæр æй ничи сабыр кодта. Афтæ лæууыдысты йæ цуры, æндæр ныхæстыл æй ирхæфстой.

Иннæ хабар та афтæ ракодта – иу хатт æй нæ ракодта, бирæ хæттыты йæ ракодта:

– Ныр дын Ногиры уыдтæн, æмæ дын иу дзæбæх фынгыл бадæм сыхы лæгтимæ. Æмæ мын афтæ зæгъынц уыцы лæгтæ, афтæ, Гырис, дам, – дзургæйæ йæ номы «Г»-йы фæстæ «ы» дзырдта, æвæццагæн æм афтæмæй уæззаудæр каст йæ ном – ныр, дам, заргæ куыд хорз кæныс, фысгæ дæр ма, дам, афтæ хорз куы кæнис, гъеуæд, дам, уайд, гъе! Æвæццагæн, афтæ æнхæлдтой, афтæ, æмæ нæ зарæггæнæг Грис чи у, уый дæр æз дæн.

Уый дæр хъуыды æркодта, æндæр Ногиры куы схъомыл и, уæд Ногиры лæгтæ нæ зыдтой, цы Грис у, уый! Фæлæ йын гæнæн уыди дыууæ Грисы баиу кæнынæн, æниу сæ иу Грис нæ уыди, Гриш уыди, фæлæ йæ уый ницы хъыгдардта, цæмæй афтæ радзура, уымæн. Йæхæдæг дæр-иу уыцы дзæбæх худти йæ ныхæстыл, – тынг зæрдиагæй-иу худти, цыма сæ æндæр исчи радзырдта, æмæ сæ цыма фыццаг хатт хъуыста. Худти-иу æмæ-иу хонгæ кафт кæнæгау йе ‘ргом куы иуæрдæм азылдта, куы иннæрдæм, æмæ йыл тынг фидыдта – куыд худт, уый дæр ыл хорз фидыдта æмæ, йе ‘ргом куыд разил-базил кодта, уый дæр.

Иннæ хабар та, дам, афтæ уыди:

– Уæд дын Куыдзæгæн, ома Дзесты Куыдзæгæн, усгур ацыдыстæм Ногирмæ. Ныр ма сылгоймагыл уым дæр, æвæццагæн, уыди дзурджытæ. Æмæ ныл ма æрхъула уой уыцы ран! Сæ иу иуæрдæм згъоры нæ рæзты, сæ иннæ иннæрдæм згъоры, æвæццагæн нæ тæрсын кæнынмæ хъавыдысты. Афтæмæй мæнæн – Грис йæ къух йæ риуыл цæхгæрмæ æрбауагъта – амыты-йедты – дамбацатæ-йедтæ.

Уыдон Грисы ныхасыхъæдæй ист уыдысты. Афтæ Грис дзырдта æрмæст, æмæ афтæ хорз æндæр никауыл сфидыдтаиккой, уымæн æмæ сæ Грис куыд дзырдта, афтæ дзурын æндæр ничи базыдтаид.

Æнæуи дæр æнахуыр уыди йæ ныхасыхъæд – хæдбындур. Бынтон хæдбындур. Зæгъæм, райдыдтаид дзурын:

– Ныр дын нæхицæй рацыдтæн, æмæ дын мыл иу лæг амбæлди, иу лæг. Ныр, лæг кæм федтай, ахæм лæг, æмæ мæм дзуры уыцы лæг: Гырис, дам, Григори Дзамболатович, дам, ды, дам, уый зоныс, æмæ, дам, Мæскуыйæ иу лæг æрцауы æмæ, дам, куыддæр æрхæццæ уа, – уым Грис йæ тъæпæн æрмттæй иуæй иннæйы фæдисы сæрфт акодта – афтæ, дам, обкомы кусджытæ тæхынц сæ бынæттæй иууылдæр Тотраты Абхазæй фæстæмæ.

Артист кæй уыди, уый йыл зынди. Хатт-иу афтæ дæр зынд, цыма йын цыдæр роль бахæс кодтой, æмæ уый репетици кæны.

Советон рæстæджы-иу афæдз иу хатт-дыууæ хатты хъуамæ æркастаиккой фысджытæ сæ иумæйаг æмбырды журнал «Мах дуг»-ы куыстмæ, æвзæрстой, цы уацмыстæ дзы рацыд, уыдон. Иу ахæм æмбырды, журналы цы поэтикон уацмыстæ рацыд, уыдоныл æрныхас кæнын хæсгонд уыди поэт Мыртазты Барисæн. Барис фыргуыст кодта йæ ‘мдзæвгæтыл, бирæ сыл бадти, бирæ сыл хъызæмар кодта. Æз ын цалдæр чыныгæн уыдтæн редактор æмæ хорз рахатыдтон уыцы хъуыддаг. Цæргæ та хорз кодта, мæнæ, гуыбыны хæлц кæй хонынц иронау, уыцы царды кой кæнын. Стурæ сæр балхæдтаид, ныссыгъдæг æй кодтаид, мæнæ йæ цыма музейы æвæрынмæ хъавыд, афтæ, хæрзфых æй скодтаид. Нуæзтæй та зæронд уырыссаг арахъхъ дардта, йæ авджы фарсыл «Старка» фыст кæмæн уыди, ахæм. Æмæ-иу кусгæ куы нал кодта, æмæ-иу æй исты æмбырдмæ цауын куы хъуыди, уæд уыцы нуæзтæй иу дзæбæх сыкъа ануаз, уыцы сæры дзидзатæй скомдзаг кæн æмæ зæрдæрухсæй ацу, кæдæм цауыс, уырдам.

Ныр дзырдта Барис, растдæр зæгъгæйæ та, касти, кæй æмдзæвгæтæ-иу æвзæрста, уыдоны тыххæй уым æмдзæвгæты фарсмæ кæй ныффыста, уыцы фыстытæ. Ноджы, цы уыдысты фыстытæ, уымæй – æппæлынараэзт, мæнæ, мæнг пафос кæй хонынц, уый дæр сæм хæццæ кодта фыстытæм. Уæдæ дзы афтæмæй ихсыд хъуыдытæ ‘мæ хъуыдыйæдтæ дæр куыд нæ фæзындаид!

Барис касти, мах бадтыстæм, хъусгæ дæр кодтам æмæ хъусгæ дæр нæ кодтам. Грис йæ рæмбыныкъæдз стъолмæ ныццарæзта, йæ сæр йæ армытъæпæныл æрфæлдæхта, йæ цæстытæ тынг балхъывта. Загътам:

афынэй фэллад лэг! Эвæццагæн та дысон æгæр ахæцыд йе стьолы уæлхъус бадыныл. Æмæ тынг ныссабыр и æмбырд, æрмæст ма Барис дзырдта æмæ дзырдта. Æмæ дын уыцы сабыры Грис йæ сæр æнахуыр сонт хыл куы фæкæнид, йæ цонг куы фесхъиуид Барисы ‘рдæм æмæ йæ хъæр куы фæцæуид:

– Ну что ты делаешь? Ты же не маленький!

Æмæ фехæлди æмбырды сабыр, ныккалди, нызгъæлæнтæ. Æмæ уыцы изæры фæстæ, фысджытæй кæстæртæй иу иннæмæ фæмæсты, уæд-иу ыл фæхъæр кодта: «Ну что ты делаешь? Ты же не маленький!»

Уæд та Тедеты Ефимы курдиат æвзæрстам правленийы. Ефимæн йæ фатер Советы уынджы уыди зæронд кæрты зæронд хæдзары, æмæ йæм хурæн бакæсæн ничердыгæй уыди. Ефим агуырда, хуры рухс æм кæдæм кæса, ахæм фатер. Мах, правленийы уæнгтæ, рафæнд-бафæнд кодтам – куыд фæхуыздæр кæнæм Ефимы фатеры уавæр, æмæ уæд базмæлыд Грис.

– Ныр афтæ куы бакæнид, æмæ царæй куы саразид Ефим йæ фатермæ рудзгуытæ, уæд куыд уайд? Хæхбæсты уыцы практикæйæ пайда кодтой, æмæ-иу сæм рухс дæр уыд æмæ алцы дæр.

Æмæ фесхъиудта Ефим.

– Куыд мын æм аразын кæныс царæй рудзгуытæ, мæ сæрмæ ма дыууæ уæладзæджы куы ис, уæд?!

Хъуыддаг куыд уыд, афтæмæй Ефимы фатер дыккаг уæладзæджы уыд, хæдзар та цыппаруæладзыгон уыди.

Уым Грисы фæстæмæ фæлæууын бахъуыди.

– Кæд афтæ у, уæд нæ бон ницы у, æппындæр ницы у уæд нæ бон – куыд ныккъæхдзынæ искæй фатерæй дæхи фатермæ рудзгуытæ?! Нæ, уый гæнæн нæй.

Æвдай азы юбилей йын Ирон театры кодтой. Сценæйы галиу кæрон стыр къуырф къæлæтджыны бадт, æндæр сценæ уыд афтид æмæ йæм йæ арфæгæнджытæ иугай цыдысты – уый изæраразджыты æрхъуыды уыд. Грис бадти æмæ бадти, цалынмæ уыйæппæт дзурджытæ дзырдтой, цалынмæ уыйæппæт адристæ кастысты, уæдмæ. Йæ сæр йе уæхскыл æркъул кодта, æмæ афтæ зынд, цыма йæ тыххæй сбадын кодтой уым, нæ сын куымдта, афтæмæй, æмæ йын мæ зæрдæйы кæрон кæмдæр тæригъæд дæр кодтон.

Уæдмæ йæм ныхасы бар æрхауд, æмæ цыбырæй загъта: зæгъæм æй ногæй цæрын бахъуыд, уæд, ныр цы фæндагыл цæуы, уыцы фæндаджы райдианы кæй ныллæууид æмæ та уыцы фæндагыл кæй фæцæуид, иунæг къахдзæф дæр дзы кæй никадæм аздæхид уыцы фæндагæй. Стæй бакасти йæ ног æмдзæвгæ, гæххæттыл фыстæй йæ систа йæ пинджачы мидæггаг дзыппæй. Æз ын йæ фæстаг строфа бахъуыды кодтон, уым æй куыд бакаст, афтæ йæ бахъуыды кодтон:

*Æз та уын мæ фæстаг фæндагыл
Куы ныллæууон искæдбон, уæд,
Фарн баззайæд уемæ мыггагмæ,
Фарн уемæ мыггагмæ цæрæд!*

Енкъард уды улафтытæ хъуысти æмдзæвгæйы, фæлæ йын хъæлдзæг æмдзæгъд кодтой адæм – театр байдзаг и уыцы хъæлдзæг æмдзæгъдæй.

Фынгтæ дæр уым æвæрд уыдысты – сценæйы сæрмæ уæлиау бæрзонд кæмдæр, æз дзы уæды йеддæмæ никуы уыдтæн. Мидæмæ куы бахызтæн, уæд мæ цæстытæ æрхæцыдысты саны боцкъатыл – уыцы стыр боцкъатæ, дыууæ уыдысты æви æртæ, уым фæрсæй-фæрстæм лæууыдысты фæлдæхтæй бахизæны. Ласгæ сæ, фалейæ чи æрцыд, уыдон æркодтаиккой, Хуссарæй, уæдæ кæцæй! Фæлæ сæ уыцы бæрзонд ранмæ куыд схастаиккой?! Кæд театры ахæм хæрдмæисæн техника ис? Фæлæ уæд ууыл нæ ахъуыды кодтон. Фынджы хистæрæн бадт Дзусты хъæбатыр инæлар, гъæйтт-мардзæ æгъдау амыдта фынгæн. Æз бадт фæдæн театры сылыстæгимæ – уым бадт цæмæн фæдæн, ницы йын зонын. Фæлæ уый зонын, æмæ мæм мæнæ-мæнæ хатæг нæ уыд нуазынай, æмæ æрвонгæй баззадтæн.

Зымæгон уыд, æмæ мит ахъаззаг ныууарыд – уæрагмæ йæ бирæ нал хъуыд. Трамвайтæ нæ цыдысты, чи зоны, сæ цæуыны афон фæци, чи зоны та, мит æгæр бирæ кæй æруарыд, уый тыххæй нал цыдысты. Турбазæ кæй хонæм, уый тигъмæ куы схæццæ дæн, уæд уым сæййæфтон Дзуццаты Хадзы-Мураты: цыдæр тыхст змæлд кодта, æмæ йын размæ цæуынай ницы æнтыст. Куыд æй бамбæрс-

тон, афтæмæй уалæ Редантмæ цыд, фысджыты Сфæлдыстадон хæдзар чи уыд, уырдаæм. Æмæ батыхстæн – ардыгæй уырдаæм ацы арф миты кæд фæхæццæ уыздæн? Уымæйдæр бынтон æрвонг нæ уыди Хадзы-Мурат. Раст уыцы рæстæг уынджы фаллаг фарсæй, турбазæйы бæстыхай кæм и, уыцырдыгæй уынджы цæхгæрмæ æрбадугъ кодта иу чидæр – миты рухсмæ йæ дзæбæх уыдтон. Мах кæм лæууыдыстæм, уыцы фарсмæ æрбахæццæ æмæ уым уæлæмæ фæцæуæг и йæ тагъд цыдæй. «Ай Грис куы у! – ме уæнгты агæпп кодта мæ дис. – Уæд кæдæм фæцæуы, цæмæн фæцæуы, куыд фæцæуы?!» Хадзы-Мурат æй нæ федта, æз та йын æй зæгъгæ нæ кодтон – цæмæн ын æй дзырдтаин?! Мах дæр бацагайдтам Хадзы-Муратимæ. Æз ын йæ пълтойы дысыл хæцыдтæн, хатыдтон æй – йæ зæрдæмæ нæ цыди, кæй йыл хæцыдтæн, уый. Æнæуи къаннæг лæг уыди, фæлæ уæззау уыди, тынг уæззау уыди – гыццылдæр-иу куы фæцудæгау кодта, уæд-иу йемæ ахаста мæн дæр. Æз дæр уæд ОЗАТЭ-йы ныхмæ цардтæн, æмæ Хадзийæн, Фысджыты хæдзармæ цæуæм, дзырдтон, афтæмæй йæ нæхимæ бакодтон. Редантмæ не ссыдыстæм, уый куы базыдта, уæд мæм тынг смæсты. Мидæмæ дæр мын нал куымдта.

Райсом раджы ацыдыстæм. Доны станцæ кæй хуыдтой, уым æхсæв-бонмæ хас фыхтой, райсом-иу дзы машинæтæй бацæуæн нал уыди. Уым фæйнæ сыкъайы бануæзтам, стæй нæ хасы тæбæгътыл багуыбыр стæм. Æмæ Хадзийæн хæргæ-хæрын радзырдтон, дысон Грис Редантмæ куыд фæцæйцыди, уый.

Фæсхæрд ахæрд кодтам уым уæлæмæ Сфæлдыстадон хæдзармæ. Грис-иу уым куы уыд, уæд-иу, дыккаг уæладзыджы цы дыууæ уаты уыд, уыдонæй раззаджы царди. Уырдаæм нæ ных сарæзтам. Дуар уæгъдæхгæд уыд. Мидæмæ бацыдыстæм. Грис хуыссиди диваныл, – сынтæг дзы нæ уыд. Йæ уæлæ хъæццулы бæсты æмбæрзт уыди кæрц – урс-урсид фысдзарм кæрц. Кæрц ыл дзæбæх не ‘ххæссыд æмæ тынг ныттымбыл и йæ быны. Уайтагъд рабадт, аныхæстæ кодтам æмæ йæ хъæстытæ кæнынмæ фæци Грис:

– Театры уыцы æппæлæн ныхæстæ, фынгыл уыцы дзолгъо-молгъо, мæ уд рагъæнмæ хизинаг фæци. Нæхимæ куы аирвæзин, загътон, уæд æрулæфин. Телефоны бадзырдтон, æмæ мæм уыйæппæт адæмы хор-хор ма райхъуыса, ма! Театрмæ чи нæ рацыд, уыдон хионæй-хæстæ-

гәй уым базадысты. Җәндәр ниңиуал зыдтон мә сәрәән әмә ардәм раппәрстон мәхи.

Грис йә гәрстә кәнынмә әрәвнәлдта. Йә дзабыртә әмә йә цындатә йә разы донластәй ләууыдысты. Грис-иу газеты скыуд-дзаг стыхта кяхылтухәнау йә кяхыл. Стәй-иу ыл цында скодта, афтәмәй-иу әй арәхстгай әртгыста дзабыры хуылфы.

– Гьеныр цауәм нәхимә әмә уым истәмәйты бахъярм кәнәм нәхи, – загъта Грис, йә гәрстә конд куы фәци, уәд.

Әмә рацыдыстәм. Уыдон Хадзы-Муратимә ацыдысты Гристәм. Җез сын не сразы дән – мән мә куыстмә цауын хьуыди.

Хадзы-Мурат Грисән стыр аргъ кодта, әмә йын әниу чи нә кодта стыр аргъ! Суанг ма йәм хәләг чи кодта, әмә йә фәсаууонмә йә фауынай чи не ‘фсәст, уыдон дәр әмбәрстой, йә курдиаты авналәнтә дардыл кәй уыдысты, уый.

Әмә уыцы цардивәнты Цәгатмә лидзинаг куы фәци Хадзы (нәхимидәг әй афтә хуыдтам) әмә йә «Мах дуг»-мә куы айстой кусынмә, уәд куы фәрынчын уайд. Рынчындонмә бахауд, операци кәнын ын бахъуыд. Операци дзәбәх ацыди, уый нын куы загътой, уәд рацыдыстәм – әз әмә Грис иумә, иннә фысджытәй ма дзы чидәртә уыд, фәлә сә мә зәрдыл нә бадардтон. Грис мыл йәхи бафәдзәхста:

– Суанг мә нәхи фәзиләнмә бахәццә кән, кәннәд әвзәр уынын, әмә мә искәй машина куы сцәва!

Әмә цыдыстәм дыууәйә. Җез ын йә рәмбыныкъядзыл рәуәг хәцыдтән. Цәмәндәр нәм Барахъты Гинойы кой әрхаудта. Әмә мын ахәм хабар ракодта Грис: Гинойы куы әрцахстой, уәд әм йә хъисфәндыр әрбахәссын бауагътой. Гино хорз цагъта хъисфәндырыл, уый нә, фәлә зарджытә дәр фыста – сә ныхәстә дәр, сә мелодитә дәр әмә-иу сә цагъта хъисфәндырыл әмә-иу зарыд хъисфәндыримә. Уәд Гино кәм уыди, уыцы камерәмә ПÆК-ы кусджытә кәйдәр куы баппариккой, цыма уый дәр ахст у, ахәм хуызы. Уымән әй баппәрстой, цәмәй Гинойы ракъаха, исты къухбакәнән әм ссарой искәуылты.

Гино ләгмә ниңи йә хъус әрдардта. Йә зәрдәйы цы маст ныттымбыл, уый-иу фәрогдәр кодта хъисфәндыры цагъдәй, йә зарынай. Ләг әм хъуыстайд, куыд нә йәм хъуыстайд! Әмә бонәй-бонмә

рæзыд Гино йæ цæстыты раз. Æмæ ныссагъæс кодта лæг: «Ай цы у?! Цæмæн æрцахстой уый хуызæн лæджы?! Сафыны фæнд ын цæмæн скодтой?! Ай цытæ цæуы ацы бæстæйы?!» Систа дамбаца æмæ йæ йæ сæрыл фæкодта.

Мæнмæ тынг бахъардта уыцы хабар. Грисмæ кæсгæйæ баззадтæн.

– Æмæ уый диссаджы сюжет куы у, Грис!

Æмæ иунæг ныхас загъта Грис:

– Изумительно.

Æз афтæ бамбæрстон Грисы: кусын ыл, æмæ мын тынг æхцон у, кæй йыл кусын, уый.

Æрæджы мæ рагон гæххæттытæ æвзæрстон, æмæ се ‘хсæнæй рахауд иу цыппæрдигъон гæххæтты гæбаз. Кæсын æм, æмæ мæнæ Грисы къухæй фыст уырыссагау: «Дорогой Сергей! К чему это разорение? По сто грамм бы выпили, и достаточно».

Æмæ æрлæууыд мæ зæрдыл. Уæд нæ фысджытæм райстой – цалдæр уыдыстæм. Уый уыдаид 1974 азы. Уæд дæ фысджытæм райсæнт, уый стыр хъуыддаг уыд, æмæ, æмбырды чи уыд, уыдоны ресторанмæ ахуыдтам. Цалынмæ официантимæ раныхас-баныхас кодтам, фынгыл цы æрæварой, уыдæттыл, уæдмæ мæм æрбарвыста уыцы гæххæтты гæбаз Грис.

Æз æм бирæ фæкастæн, цин кодтон Грисы къухæй фыст дамгъæтыл, цыма мæм ме ‘хцон, мæ рагон хæлæрттæ уазæгуаты æрбацыдысты. Стæй йæ фæстæмæ нывæрдтон, мæ удмæ æввахсдæр чи уыди, уыцы гæххæттыты ‘хсæн.

Сентябрь, 2014 аз

ДЗЫРД-ХУЫЦАУ ДУГӘЙ ДУГМӘ*

ИСПАЙНАГ ЛИТЕРАТУРӘ

... Кусыс, рагзаманты амәй-ай номдзыддәр фысджыты сфәлдыстад әмә цардвәндагыл җыдәртә хәрз җыбырәй зәгъын фәлварыс, әмә дә уыцы иу рәстәг та дә мидсагъәстә әвдәрзың: дунә — тугамәст, рәзинәгәтә, җардхъуәгәтә, җардбарәгәй сә тәккә хъуыддагхуызәй, сәйрагдәр та, бынтон әнахъомтә дәр җагъды кәның, адәмты хъысмәтән йәхи барджыныл чи банымадта, уыдоны азар әмә аzymaгәй, ды та... Литературә әмә, дам, аивад, культурә әмә, дам, Хуыцауы комытәфәй хъулон хайджын Дзырд, афтәмәй та ногәй-ногмә иу хорз ләг иннәйы фәг хорз нә, фәлә фыдвәнд әмә фыдгәндыл банымайы, сә кәрәдзимә топты хъавәнәй ныхъхъавың, карды җыргәй сдзурың әмә ерысы баҗәуың, чи нә кәмәй фылдәр ныҗцәгъдид, зәгъгә.

Кәй җот сты, кәй хотә әмә әфсымәртә, кәй ныййарджытә дәр ма, уыдон та сәндәтты бадың, бәрәг рәтты зарың әмә кафың, уарзың әмә сә кәрәдзийә сә сәфт уының — нәдәр сын Библи фәахъаз сә зондахаст әмә удыскондән мингай азты дәргъы, нәдәр дунейы развәлгәуы чиныг Хъуыран мин азәй дзәвгар фылдәр дугты, ды та сын зондамонәнтә әмә удсыгъдәггәнәнтә, зәрдәтәвәрәнтә әмә ныфсы фидәрттә ләхурыныл сдә, мәгуыр дә бон! Фәлә...

Фәлә иугәр алы әхсәндзарды уавәрты дәр фыдуаг, фыдбылызы гуырән адәймаг не стайы-фәллайы йә хәрәмттәй, не 'рхуды йәхиуыл, нә фәсмойнаг кәны, уәд хәрззонд, хәрзуаг, хәрзтәм бәлләг әмә тындзәг адәймаг дәр хъуамә әнәбасәттон уа фыдәй-фыртмә, нәрәмон, хуыздәр, нывылдәр фидәныл әнә гуырысхойә әууәндәг, науәд җарды кәрон әрҗыд, науәд әҗәгдәр фәсмойнаг кәны Хуыцау, адәймаджы кәй сфәлдыста әмә йә 'птәт җәрәгойтә әмә зәххон хъуыддәгты сәргъы кәй сәвәрдта, «венец творения» йә кәй рахуындәуыд, уыдәттыл...

Царды хъыджы җәугәйә, әрмәст йәхи гуылы бын әндзарыны

* Дарддәр. Райдайән 2025 азы 7, 8, 10-әм әмә 2026 азы 1 – 6-әм номырты

*мæт кæй ис, уыдон сæ кæрæдзийы уайсахат дæр бамбарың æмæ æм-
вæнд-æмвосæй сæ сау, сæ хæраймаг хабæрттæм дысвæлдæхтæй ба-
вдæлың, хæрзахаст, хæрзвæнд æмæ хæрзгæнд адæм та гуырысхотыл
схæцың æмæ сæ кæрæдзимæ æнæнхæлæджы фемхæццагонд фыстау
ракæс-бакæс фæкæның, цу сем сын сем никæд свæййы, афтæмæй.*

*Литературон æвзыгъд Дзырд та тæрхонгонд у йæхи адæймаджы
хæрзæбонæн нывондæн хæссын, æмæ, цыфæнды куы фæуа, куыдфæн-
ды куы фæуа, уæддæр йæхи хъардта, хъары æмæ хъардзæн, цæмæй
адæймаг ма рох кæна, Хуыцау æй йæхи нывтæ-фисынтыл амадæй кæй
сфæлдыста, уый. Цалынмæ йæ мидæг бæллиццаг фидæныл æууæнк
нæ байсыса, нæ бахуыскъ уа, уæдмæ. Ныфсытæвæрæн та йын уыцы
уавæр кодта, кæны æмæ кæндзæн, тæхудиаг сомбонь цæджындзтæн
уæддæр æмæ уæддæр Хуыцауы уарзон адæм кæй ис, уыцы фæтк!*

*Ууыл уал фæуæд не ‘нæбары, фæлæ зæрдæйы рухс гуырæнтæй
сивылгæ разыхас ацы сæргондæн...*

Испайнаг иумæйаг литературæ – кастильты ‘взагыл – йæ рæзыны
куыст кодта цалдæр адæмыхатты литературæйæ пайда кæнгæйæ:
баскты, кастилягты, галисиæгты, каталийнагты... Æмткæй та сæхи
хоның эспальонтæ.

Æллæх, æллæх, æмæ ацы рæсугъд бæстæ рæстæгæй-рæстæгмæ
кæцы тыхгæнджытæ-иу нæ фæкодтой сæ дæлбар: ромæгтæ, гермай-
нæгтæ, араббæгтæ... Æмæ дзы алчи дæр йæ бæрæг фæд ныууагъта
сæ дзырдаивады. Сæйрагдæр гуырæн та литературæйæн уыд адæмон
сфæлдыстад.

Диссæгтæй цы кæныс: кастильты литературæйы срæзтæн, уæлдай-
дæр прозæйæн, стыр ахъазгæнæг кæд æмæ рауадис къарол Альфонс
Дæсæм – уый баиу кодта хицæн хроникæтæ æмæ сæ сарæзта «Фыц-
цаг иумæйаг хроникæ» сæ патриотон хъуыдытæ æмæ мидисимæ.
Уæдæ комкоммæ йæхи æмдзæвгæты чиныг дæр – «Сыгъæг Марийы
зарджытæ» – рыцарон лирикайы ссис фæзминаг иннæ поэттæн.
Уæдмæ фæзындысты романтæ дæр – XII – XIII æнусты. Сæ иу бæрæг-
бæлвырдæй дзырдта мæчъыдойнаг Александры хæстон уæлахизты
тыххæй...

Бон цыдис æмæ фарн хаста испайнаг литературæ алы жанртæ æмæ
хуызтæй хъæздыг кæнынæн, сæ иуæй иннæ дæсныдæр фысджыты
фæзындæн: Педро Альфонс, Хуан Мануэль, Минго Ревульго, Хиль

Аррибат, испайнаг стырдар лирикон поэт Хорхе Манрике – йæ поэма «Мах фыды мæлæты фæдыл рæнхъытæ» (1476).

Испайнаг аив дзырды цæхгæр уæлæмæцыд та æнгом баст рауад Сервантесы сфæлдыстадимæ, фæлæ уый тыххæй бæлвырддæр ныхас – фæстæдæр... Уæдæ драматургийы уæлдæр æнтыстытæ та разы сты Лопе де Вегайы æрмдзæфæй, о, уый сфæлдыстадыл дæр чысыл дæлдæр афæстиат уыдзыстæм. Иуахæмы фæзынд декадентты къорд фыссæджы, се ‘хсæнад та схуыдтой «1898 азы фæлтæр», ома, уыцы аз сæ монархи састы бынаты баззад испайнаг-америкаг хæсты. Æмæ фысджыты мæт тынгдæр уыд сæ райгуырæн бæстæйы хъысмæтыл, йæ ногæй срæзты фæндæгтæ æмæ мадзæлттыл. Сæ сæргълаууæг сси фыссæг æмæ философ Мигель де Унамуно. О, æмæ та уый тыххæй дæр дæлдæр зæгъдзыстæм. Стæй XX æнусы испайнаг стырдар поэт Федерико Гарсия Лоркайы тыххæй дæр.

Испанийы дæр хицауиуæг райдыдта фашизм. Размæдзыд литературæ ссис æцæг адамон æмæ дзыллон, сæ баиу кæнынæн фæахъаз æхсæнад «Антифашистон интеллигенцийы альянс». Фæлæ, 1939 азы фашистон диктатурæ бынтондæр куы æрфидар, уæд фысджыты фылдæр хай фæлыгъд æндæр бæстæтæм, æмæ уымыты рапархат кодтой фашизмы ныхмæ арæзт сфæлдыстад. Сæхимæ чи баззад, уыдонæй кæцыдæртæ Франкойы фарс фесты – кæцы дуджы нæ разыны гæбæрæй сæйгæ фыстæ!..

Фашизмы ныддæрæны фæстæ испайнаг литературæйы райрæзт фысджыты ног фæлтæр. Сæ зынгæдæртæй уыдысты Хуан Гойтисоло æмæ сылгоймаг прозаиктæ Долорес Медио æмæ Аннæ Мария Матуте, философ æмæ публицист Хосе Ортега-и-Гасет...

О, иу хатт ма йæ нæ зæрдыл æрлæууын кæнæм: фашизмы ныхмæ хæсты азты Испанийы уыд Мамсыраты Хадзы-Умар æмæ, дам, фембæлд Хемингуэйимæ. Уый, дам ыл фыста, фæсномыгæй йæ Ксанти хонгæйæ, йæ роман «Кай тыххæй цæгъды дзæнгæрæг», зæгъгæ, уым... Цас раст у афтæ дзурын, уымæн та йæ бæлвырдыл гуырысхо кæны фыссæг Хуыгаты Сергей, стæй цыма æз дæр тынг не ‘ууæндын уыцы цауыл (дæлæ, дам, доны нæл уыры – уæддæр ма сæ нæ уырны...).

Мигель де Сервантес Сааведра (1547 – 1616) – йæ цард – иу бæллæхæй иннæмæ, уый фæстæ та – æнусты дæргъы кадмæ.

Мигель де Сервантес

Йæ фыд уыд хирург, чи смæгуыр, ахæм идальго (Испанийы астæуккаг æнусты уæздæттæй æмæ рыцарь). Сааведра ахуыр кодта иезуитты коллегийы (иезуит дыууæ хуызы æмбаргæ дзырд сси куыдфæстæмæ: фыццаг амыдта, Игнатий Лойола цы æхсæнад скодта 1537 азы – моладзан католикты орден, Ромы Папæйы фарсласджытæ, стæй та амонын райдыдта фыддзæсгом, мæнгард, хинæйдзаг; цæмæй йæ нысан йæ къухы бафта, уый охыл цыфæнды фыдгæнд дæр æмæ цæммар ми дæр чи бакæндзæн, уый дæр иезуит схуындæуыд). О, æмæ уыцы скъола-коллегийы фæстæ та Сервантес Мадриды адарддæр кодта йæ ахуыр. 1569 азы – Папæйы минæвар – легаты фæсдзæуинтимæ афтыд Италимæ; æцæг, афæдзы фæстæ – испайнаг æфсады хуымæтæг салдат. Йæхи хъæбатырæй равдыста туркæгтимæ хæсты, йæ риуыгуыдыр æмæ йæ галиу къух фæцæф сты, «мæ рахиз къухы цинаен», зæгъгæ, фыста, куы сдзæбæх æмæ фыссын куы райдыдта, уæд «Парнасмæ балц»-ы.

Хæстæй сæхимæ куыд здæхт йе ‘фсымæр Родригоимæ денджызыл, афтæ сæ пираттæ æрцахстой æмæ сæ алжираг пашайæн цагъайрæгтæй ауæй кодтой. Цыппар азы фæд-фæдыл уацарæй лыгъдис, фæлæ та-иу æй рацъипп ластой. 1580 азы сæ миссионертæ балхæдтой (адæмты ‘хсæн йæхи дин чи тауы, ахæм уырнаг адæм). Сервантес Мадриды сфæлдыста пасторалон роман «Галатейя» (уый фæрцы фæзындгонд), стæй къорд драмæйы, фæлæ дзы иу дæр нæ фесгуыхт, цыдæр капечытæ бакуыста мамæлайы къæбæры фаг æрмæст æмæ уæд йæхи Севильямæ айста, ам «Æнæбасæтгæ Армада»-йæн провиант æлхæдта, ома хойраг. Фæлæ та ныр дæр йæ амонд хæрæгыл нæ абадт: æртæ хатты ахсты фæцис.

1602 азы Севильяйы ахæстоны райдыдта йæ æнусты цæрæццæг роман «Дон Кихот» фыссын. Æмæ уæд испайнаг литературæйы уынджы дæр ралæууыд зæхх æмæ арвы дзаг цины бæрæгбон: Сервантесы сфæлдыстадæй рауад сæ Аив Дзырды цæхæркалгæ цъупп куыд идейон,

афтæ аивадон фæлгæты дæр – уый дын æмæ национ-хъæбатырон трагеди «Нумансийы пырх», «Аст комедийы æмæ аст интермеди-йы», йæ хъуыстгонддæр уацмыстæ прозæйæ фыстæй «Хæрзæджы зондамонæн новеллæтæ», стæй номдзыдты-номдзыддæр роман «Дон Кихот» – 1605 – 1615 зты фæллой.

Йæ ныффыссыны нысан та уыд рыцарон романтыл пародийæ фæхудын, æцæгæй та дзы рауад XVII æнусы райдианты испайнаг царды æнæхъæн энциклопеди, сæ гуманнон культурæйы синтез æмæ гениалон кæронбæттæн. Йæ ахадындзинад анхъæвзта æппæт европæйаг литературæйы арæнтыл, расайдта дуне фæзмыгой уацмысты фæзынд, рахъахта алыварсыг ныхæстæ æмæ хъуыдытæ, алчи дæр йæхи зонды бæрцбарæнтæм гæсгæ æмбарын кодта Дон Кихоты фæлгонц; уæдмæ ууыл сбæдт иумæйаг, дзыхырадавинаг сурæт, искæй миниуджытæ дæр уыимæ баринаг фесты уæдæй фæстæмæ, ног термин дæр сбынатон – донкихотство.

Ацы уацмысы мидис, йæ хъуыдытæ уæд та ма æрыхъусæггагæй чи зоны, – йæ бакæсыныл ма чи дзуры – уый йæхи культурон хуызы срæзæгыл хъуамæ хона...

Мигель де Сервантес та йæ царды кæронмæ хъуæгтæ æййæфта, фæлæ ма раст йæ адзалы бонты йæ сис йæ къухæй иуварс не ‘вæрдта: фæци фыст роман «Персилес æмæ Сихизмунды хæтæнтæ». Иннæ худинаг та ма дзы ахæм у нæхи Секъайы уавæрау: йæ ингæн æбæрæгæй баззад, ферох...

Дон Кихот кæддæриддæр цæттæ уыд æнæбонтæ æмæ дæлдæртæгæндты сæрыл тохы бацæуынмæ – уый у йæ рахæцæндæр идейæ ацы æнæмæлгæ уацмысæн. Æрмæстдæр дзы иу ныв æрымысæм. Дон Кихот сæрибар лæвар кæны (ома, дам, «Я пришел дать вам волю») цагъайрæгтæн, фæлæ уыдоны та, сæрибар уой, уый нæ фæнды. Уый та уын лæджды дунеон царды бæллæхты æлгыстагдæр уавæр. Æмæ ам йæ бынат у ирон рагон æмбисондæн дæр: цæвиттон, гал сфæлмæцыд æфсондзы бын цардæй, йæ цагъайраджды хъысмæтæй. Æмæ фæлыгъд йæ хицауы ахæстонау кæртæй. Цæуы хъæуи-хъæу, куы иу кæртмæ бакæсы, куы – иннæмæ. Æппынфæстагмæ иу кærты йæ фæллад цæст зæххыл æппæрст æфсондзыл андæгъд – бацыд уырдаæм æмæ йæхи æфсондзы фарсмæ æруагъта удæнцойæ...

Мах дæр уыйау мысæм нæ амондджын цагъайрæгты колхозон цард,

хъæуккаг лæгæн паспорт дæр куынæ лæвæрдтой хайуантæй – бæхтæ æмæ хæрджытæй – уæлдай, уæд. Ныры хæрæмттæ, фыдæхтæ дæр нæ уæдыккон сахсæнтæ æмæ хъадамантæ æвæрд зондахасты фæстиуджытæ сты, алы æдзæлгъæд хабæрттæ...

Иу ахæм зонаг ма Сервантесы сфæлдыстадæн сæрæвæрæн уацмысæй: йæ архайджыты нымæц хæццæ кæны 669-мæ!

«Дон Кихот»-ы цæстуынгæйæ, цыргъзондæй нывгонд æрцыд царды зæрдæсæттæн трагеди: иуæрдыгæй, – нæ зæрдæхъалгæнæг фынтæ, иннæрдыгæй, – æцæджы боначаст; иуæрдыгæй, – не ‘рттивгæ сæнттæ-бæллицтæ, аннæрдыгæй, – абоньккон боны æнæрай фæтк. Фæлæ уæддæр: æгас цу æнæбасæттæн лæг Дон Кихот!

Йæ мæлæты хæд размæ Мигель де Сервантес Сааведра фыста йæ фæстаг романы разыхасы: «Хатыр, хиирхæфсæнтæ! Хатыр, мæ зæрдæхъæлдзæг лымæнтæ! Æз мæлын ахæм ныфсæвæрдæй, æмæ тагъд рæстæджы уемæ цингæнгæйæ кæй сæмбæлдзыстæм Æцæг Дунейы».

Мæлæтæй, дам, нæ тæрсын, фæлæ мын мæ фæстæ чи мысдзæн хорзæй мæ ном... (Хатыр, Къоста, дæ сызгъæринвæлыст рæнхъытæм дын кæй фæныхылдтон, – аргъуыц кæнгæйæ дæр! – уый тыххæй).

Стæ-ма, цы зонды къусбæрттæ баззад Сервантесæй махæн – æдзухдæр зондæй къахыр фæстагæттæн? Мæнæ-иу алы хæрæндоньы къулыл дæр советон дуджы цы лозунг фидаргонд уыд, уымæй райдайæм:

Дæхи уæзданæй дарынаæй æнцондæр ницы ис, афтæмæй та уымæй кæддджындæрыл адæм ницы нымайынц (кæнæ та афтæ: Уæздандзинадæй къаддæр ницауыл хардз кæнæм, афтæмæй та адæмы цæсты уымæй зынаргъдæр ницы у).

Тæппуды уды амондæн бынат нæй.

* * *

Æнамонд, бæллæхы уавæры ма хъысмæт уæддæр фæрвæзыны охыл чысыл дуар ныууадзы гомæй.

* * *

Дзæнгæда цæгъдын æнæ хъавгæйæ æхсæгау у.

* * *

Æгъатыр уаг лæгдзинадæн æцæгæлон у.

* * *

Фыды хорзракендта фыртма ницы бар дарынц.

* * *

На алчи дaр йа хъуыддагты хъабул ваййы.

* * *

Фалтау да цаcгом фыр афсaрмaй сырх хъулаеттa афaлдaхaд да зaрдaйы худинаджы иу сау стъaлфы бaсты.

* * *

Хъуыддаг уый мидaг нaй, aмa кaмaй райгуырдтa, фaлa, aм-дзaхдон кaимa дa, aппaт дaр уымaй aрaзгa у.

* * *

Ахсарджын удыcкoндыл aппaт aнaрaй цаутa дaр нывпырх вaййынц, нывдaрaн.

* * *

Чи радтa, уый мaдзурaйa лaууыд; чи райстa, дзырды бар – aр-мaст уымaн.

* * *

Ромaг Пaпaйы мaрд ингaны фылдaр бынaт нa aхсы дзaнгaрaгaй цaгъдaджы буарaй.

* * *

Хорз лaг aмa уaн фaйнa зaрдaйы ис, aцaг иу зондыл хaст сты.

* * *

Цы 'фсaрм байсaфт, уый нaл рaздaхдзaн.

* * *

Амбaлы aхaм aдaймaгтa дaр, aмa сa лaтинaг aвзaг зoнын цыфaндыйa дaр нa хъыгдaры хaрджытa уaвынaй.

* * *

Алчи дaр нa, Хуыцaу aй куыдaй cфaлдыстa, aхaм вaййы, aрмaст нa чидaртa тa aрaхдaр aвзaрдaр сты.

* * *

*Йæ сæр йæ уæлæ кæмæн ис, уый æппæт æйчытæ иу чыргæды не
'вæры.*

* * *

*Хорз цыдæриддæр у, уымæн уæлдайджынтæй уæвæн нæй, ома
æгæр бирæ.*

*(О, о, ирон æмбисонд дæр та уый дзуры: Æгæргæнæг æгæр кæны;
Бæрцæй цы нæ уа, уым кад нæй).*

Лопе де Вега

Лопе Феликс де Вега Карпьо (1562 – 1635) – мæнæ мæ мæ магуыр сæрæй цы зонд бахъуыд, цы, ахæм лæгты тыххæй зæрдæмæдзæугæ, зæрдæагайæг ныхæстæ агурынæн!

Испайнаг драматурги дæр алы къæдз-мæдзытæ фæндæгтыл цæугæйæ рæзыд – уыдис дзы ахæм жанртæ дæр: ахуыргонд-классикон, дины темæтæ, æрымысæггаг комедитæ æмæ цардæй истытæ, сатирикон, гуманистон, æцæг адæмон... Гъемæ национ драмæйæн йæ формæтæн фидар бындур сæвæрдта Лопе де Вега. Уый къорд социалон-политикон-

историон, уарзондзинады-бинонты царды, дины фарстатыл фыст комедитæ æмæ драмæтæ систы уæды рæстæджы æнтыст, стæй уæды рæстæджы дæр нæ, фæлæ ма абон дæр нымæд сты, ахадынц – героикон драмæ «Фуенте Овехуна», комедитæ «Куыдз хосы сæрыл», «Валенсиаг идæдз», «Чызг æд дурын», «Кафынамонæг»... Рох не сты йæ романтик дæр: «Аркадия», «Доротей» æмæ «Æцæгæлон йæхи фыдыбæстæйы».

Фæлæ ма драматургийæ фалæмæ Вега Карпьо уыд хорз поэт дæр – йе сфæлдыстады бынты ис 20 поэмæйы, лирикон æмдзæвгæтæ, нывылгонд адæмон рагзаманты зарджытæ. Йæ поэтикон хæсыл нымæдта, цард куыддæриддæр у, ахæм реалон æууæлты йæ 'вдисын. Æхсæндзарды хуыздæр хуызыл нымæдта хæдхæцæг пæддзахад, монархи, æрмæст уый критикæ кæнынмæ дæр уæндыд – хатгай, дам, хуымæтæг адæймаджы бартæ ссæст æрцæуынц.

Уæддæр цыфæндыйæ дæр Лопе де Вега у дунейы стырдæр драматургтæй иу – алы жанрты пьесæтæ кæд æмæ сфæлдыста дыууæ минæй фылдæр! Мыхуыргонд дзы уыд мины æмбис, дыууæсæдайы та дзы æрмæст сæ сæргæндтæм гæсгæ сты зындгонд – сæхи сын нæ арынц... Сæ фылдæры æвдыст цæуы зæхкусджыты тох феодалтимæ сæ бартыл; чызг æмæ лæппу, кæрæдзи бауарзгæйæ, куыд сыстынц сæ амондæн цæлхдуртæ аразæг æгъдаутты ныхмæ, уымæн æмæ, дам, уарзондзинад æмæ ‘фсармы раз адæм æмхуызон хæсджын æмæ барджын сты. Ахæм комедитæн се ‘ппæтæй зындгонддæр сты «Чызг æд дурын» æмæ «Куыдз хосы сæрыл» – о, ацы сæргонд суанг фидис кæнынæн бæзгæ ссис, чидæр йæхи ахæм куыдзау куы фæдары, уæд: йæхæдæг дæр дзы нæ хæры хосæй æмæ искай дæр нæ уадзы...

Ахæм ныхмæлауды та, куыд хуымæтæг, æнæ ис-бис адаймаг æмæ бонджыны æхсæн, кæддæриддæр моралон, æгъдау-æфсармы арæнты уæлахиз разыны магуыры фарс – пьесæтæ «Зондджын йæхи хæдзары мидæг», «Кафынамонæг»...

Вега Карпыо сфæлдыста йæ заманы хуыздæр драмон уацмыстæ, уыйадыл йæ бирæтæ фæзмыдтой, фæлæ алы фæзмыгой-эпигонты сфæлдыстад байрох, амæн та сæ идейон æмæ аивадон тых æнусты дæргъы дæр нæ байсыст, сæ ахадындзинад нæ мынæг кæны...

Уæдæ уал пьесæйы чи сфæлдыста, уый дын куыд хъуамæ ма сарæхса дзырдтæй зæрдылдарæн, нæ зонд нын фæрæзджындæр кæнæн бæстытæ скæнынмæ:

Уарзондзинады ‘фхæрд Хуыцау нæ бары – йæ маст ын райсы алкæд-дæр.

* * *

Æмсæр чи нæу, уыдоны ‘хсæн уарзондзинады цæрæн дуг цыбыр рауайы.

* * *

Фæндагыл æмæ къалатийы ахст уавæрты кæддæриддæр хæлардзинад райгуыры, ноджы ма уæд лæджы миниуджытæ ирддæрæй разыныц.

* * *

*Магуыр кѣбѣркурѣг нау, фѣлѣ цагъар дѣр, гѣвзыкк дѣр ѣмѣ
зыбыты иунѣг дѣр ахѣм адѣймаг вѣййы, ѣмѣ фыдгѣнды хъысмѣт
чи равзары.*

* * *

Мах куырм уарзгѣ-уарзыны бавѣййѣм.

* * *

*Сылгоймаг бакастѣй – уынд ѣмѣ кондѣй – хаттѣн ѣмбисонды
рѣсугъд вѣййы, ѣцѣг удыскондѣй та – куысыфтѣг.*

* * *

*Зѣрдѣйы дуар чи нѣ бахоста, уый бынтон дзѣгъѣлы сѣтты
хѣдзары дуар.*

* * *

*Уарзондзинад дзѣнѣтѣй уѣлдай нау, фѣлѣ йѣ ѣнѣууѣнчы зѣр-
дѣхсайд уавѣр та зындон фѣкѣны.*

* * *

*Сылгоймаджы намыс хъахъхъѣныны зонд нѣ алчи дѣр хъуамѣ йѣ
мады гуыбынѣй рахѣсса.*

* * *

*Дыууѣ ѣмсѣр лѣджы ‘хѣн ѣнѣчетар уѣвын хорз нау, кѣрѣдзийы
нѣ нымайынц, фѣлѣ хицауы ‘рдыгѣй та йѣ дѣлдѣртимѣ хи афтѣ
дарын у ѣбуалгъы ѣфхѣрд, гуырымыхъдзинад.*

Мигель де Унамуно (1864 – 1936) – чи йыл аххѣсса ацы тѣссар-
мѣссар фѣндѣгтыл цѣуѣг стыр фыссѣгыл, уѣлдайдѣр цыбыр ѣлвды-
тытѣ ныхѣстѣй, чи, кѣд ма дзы хатыртѣ ракурѣм, ѣндѣр...

Мѣнѣ гуырды цыдѣр бѣрѣггѣнѣнтѣм гѣсгѣ сѣхицѣн раст
тугхѣстѣг цы адѣмыхатт хонынц Испанийы цѣрджытѣй, уыдонѣй
у Мигель дѣр – ома басктѣй.

Фѣцис Мадриды университеты философи ѣмѣ литературон
факультет, фѣлѣ дзы рауад грекѣг ѣвзаг ѣмѣ литературѣйы
ахуыргѣнѣг, ноджы ма профессор дѣр. Ссис горѣт Саламанкѣйы

Мигель де Унамуно

университеты ректор, аецэг, 1924 азы Испанийы куы æрфидар диктаторæй Примо де Риверо, уæд æй уый Канары сакъадæхтæм фæхаста, æмæ Мигель уырдыгæй Францмæ алыгъд, йæ райгуырæн зæхмæ та раздæхт 6 азы фæстæ. Фыццаг уал Франкойы фарсхæцæг уыд, уый анархийы бæсты фæтк æвæрæг у, зæгъгæ, стæй, куы федта, цы тугкалды фæрцы архайы, уый, уæд йæ ныхмæ сдзырдта. Хиконд генералиссимус æй бынтон æгуыст фæкодта, Унамуно дæр уæд йæхиуыл йæ хæдзары дуæрттæ æнгом бахгæдта, зæрдæскъуыдæй

аивгъуыдта удывæстæйæ хайгæнæг дунемæ...

Литературæйы йе ‘рмдзæф дардмæ дæр бæрæг дарын райдыдта йæ фыццаг уацмыстæй фæстæмæ: «Сабырдзинад хæсты заман» (Толстойы эпопея-роман ыл сахадыдта æнæмæнг), «Уарзондзинад æмæ педагогикæ», «Мигъвæлм», «Авель Санче» æмæ æндæртæ. Сæйрагдæр цы хуыдта сфæлдыстады, уый – адæймаджы миддуне сгарын æмæ йæ уырнинагæй иртасын, æвдисын, æндæр æм фабулæтæ æмæ бæлвырдæй нывгонд сюжеттæ уыйбæрц бæрзонд æвæрд нæ уыдысты.

Йæ геройтæ та, йæхицæн аргъ кæнын чи зоны, кæмæндæр æнæ уæлдай ныхасæй коммæгæстæ, уисæнгæнджытæ нæ, фæлæ ныхдæтджытæ, ирæттæ куыд фæзæгъынц, æз дæр мæ хæдзарæй мæ худы бын лæджы номимæ рацыдтæн, зæгъгæ, уыйау... Ноджы ма сты лæмбынæгæй сæхимæ мидæгмæ уынаг цæстытæй кæсæг дæр, быцæу ныхасы бацæуын уарзæг, сæ алы санчъех дæр рабар-бабар фæкæнджытæ – мæнæ раст Достоевскийы персонажтау.

Зæрдæбынæй уырындта Унамунойы, уый «испайнаг маразм» – тугмард, удæлхынцъытæ кæй æмæ цы хуыдта, уыдоныл æмæ уыцы фæзындыл фидæны фæлтæртæ кæй фæуæлахиз уыдзысты – æмæ йæ хъуыстгонд æмдзæвгæ, «Йæй, испайнагтæ!..», зæгъгæ, уым фыста:

*Эй, испанцы! Пробил час!
Солнце светит и для нас.*

*Настежь окна, души, двери:
тень былого – не потеря,
праха прошлого не жаль.
Только будущее суще,
сущи только смех грядущий
и грядущая печаль.
Здравствуй, завтрашнее утро!*

Аема дзы сидгæ та кæд æмæ кодта Федерико Гарсиа Лоркамæ, фæлæ дыууæ азы фæстæ – 1936 азы – уый йæхæдæг мæлгæ акодта, Лоркайы та фашисттæ амардтой. Аема уыцы фыдгæнды фæдыл поэт Антонио Мачадо, 1956 азы Нобелы премийы лауреат, фыста:

*Он уходил по улице длинной...
Постройте ему, живые,
надгробье из сна и камня
среди фонтанов Альгамбры.*

(О, фæлæ мын Мачадо йæхæдæг иуварс кæй аззайдзæн бар-æнæ-бары, уый мын йæ дзæнæты бынатæй бахатыр кæнæд – йе ‘фсымæр Мануэлимæ та кæсинаг сты гæнæн æмæ амалæй...).

Мигель де Унамуно та, зæгъæн куыд нæй, афтæ тынг сахадыдта испайнаг æхсæндзæрд, хъуыдыкæнынад, философи, аив литературæ, филологийы рæзтыл, зынгæ ивдзинæдтæ сæм бахæсгæйæ. Уæдæ сæ культурæйы кусджыты цалдæр фæлтæры дæр æнæрæнцой фæкодта, æрдæгфынæйæ сæ хызта, сидти сæм ног Дзырд агурынмæ, лæджы бынат афтидæй, зæрæстон зæххау нæ уадзынмæ!

Йæ афористон ныхæсты фæд ын не ссардтон... Кæмдæр мын фæхъыг цæмæндæр – уырны мæ, ахæмтæ йæм кæй разынид, уый: ау, зæфцы фыды азар уа ахæм æнæрай хъуыддаг дæр?! Интернет уын бафæрсиаг у – мæхæдæг æй бæргæ ‘рфæрсин, фæлæ ма талынг зонд дæн: ницæмæ дзы арахсын нырмæ...

Федерико Гарсиа Лорка (1898 – 1938) – диссæгты диссаг æмæ æмбисæндты æмбисонд: къорд азты йæ зонын, фæлæ йын йæ ном æрымысыдтæн, зæгъгæ, афтæ та мæ мæ зæрдæ срæхойы: ахæм поэтмæ дæр та батасæд тутсæртæн сæ марæн къух!..

Гарсиа Лорка

Æмæ æниу нæхимæ Гумилевмæ та, стæй... стæй... Ау, паддзахадтæ дæр Мартыновтæ æмæ стæй французик из Бордотæ сты æмæ сæ маст исыны фæндагыл генитæн хатыр кæнын дæр фæсте кæмдæр ферох кæнынц?!

Æллæх-бæллæх, цыдæр цæссыг-ызгъалæн æнæфенд ныхæстæ кæныс, мæнæйуый, æндæр уæдæ адамы рагъыл æфтыд саргъыл цы æгъатыр хицау бæстон бæхбадтæй æрбады, рохтæ хъæддых æлхъивгæйæ, уымæй дæр ма Хуыцауы сконд цæрæгойы миниуджытæ куыд агурыс, адæймагдзинад-

мæ йæм де ‘дылыдзæф сæрæй æнхъæлмæ куыд кæсыс?! О, о, æмæ ахæмты ардыд дзыллæ дæр хуыздæр ваййынц, хатырдæргæнаг – уæд суанг Йесо Чырыстийы – пехуымпар Иссæйы дæр разæнгардæй нæ байтындын кодтаиккой...

Æмæ Аив Дзырдæн та Хуыцауы раз йæ вазыгджындæр хæс у, æнæбасæттон уæвгæйæ, фæсмонæн нæ коммæ кæсгæйæ, йæ ахъаз æнæпайда нæ хонгæйæ, цыфæнды æмæ куыдфæндыйæ дæр адæймаджы мидæг адæймаджы уд тугдзых сырды уагæй хизын. Бонæй-бонмæ, мæйæ-мæймæ, æнусæй-æнустæм зæрдæсаст æмæ ма фæллад дæр нæ зонгæйæ æмæ нæ нымайгæйæ, суанг ма дæм тæригъæдгæнæджы цæстæй куы кæсой, мæгуыр æмæ домбай фыссæг, уæд дæр, уæд! Стæй афтæ дæр нæ суанг, нæ, фæлæ ма дыл былысчылтæ куы кæной, дæ дзырд – Дзырд-Хуыцау та ма кæй хъæуы, кæй æндавы, зæгъгæ, гъеуæд дæр, гъеуæд! Йæ сæрты ахизæн дæр æмæ йæ иувæрсты ацæуæн дæр кæмæн нæй, ахæм цæлхдур у адамы сæрсæфæнмæ хонæг галиу фæндагыл!

Раджы кæддæр – мыхуыры цыдæртæ зæгъынмæ мæ мæ хайрæджы хай æви мæ Хуыцауы хай куы самидин кодта, уæд мæм мæ зонгæ уырыссаг поэт фыста далæ Мæскуы-Москвæйæ: «Всегда верь в святость нашего дела!..»

Хæрз æвзонг лæппу ма уыд Гарсиа, афтæмæй фæбæлвырд сты йæ цалдæр курдиаты бæрджытæ – зæрдæргъæвд разынд нывкæнынад, музыкæ æмæ поэзимæ. Уый фæстæ ма сæм бафтыд драматурги дæр.

Йæ фыццаг æмбырдгæндты «Æмдзæвгæты чиныг», «Зарджытæ» æмæ пьесæ «Гæлæбуйы кæлæнтæ-тæмæссæгтæ»-йы, æз дæр мæнæ ам дæн, зæгъгæ, хъæрæй загъта романтизм: мæнæн, дам, мæ зæрдæмæ æппын-дæр нæ цæуы базырцагъд нырыккон цард.

Поэт тынг зæрдиагæй бавдæлд адæмон сфæлдыстад æмæ рагон испайнаг культурæ базонынмæ. Æмæ йын уый иттæг æххуыс фæ-цис, зæгъæм, йæ героикон-романтикон трагеди ныффыссынæн – «Марьянна Пинеда», стæй æмдзæвгæты æмбырдгæндтæн «Канте Хондо» æмæ дæрдтыл хъуыстгонд «Цигайнаг романсеро».

Марьянна уыд гранадайæг чызг, 1831 азы йын марыны тæрхон рахастæуыд, абсолютон хицаудзинады ныхмæ сусæгдзыды кæй ар-хайдта, уый фæдыл – сси бæрзонд æвæрд патриоткæ... Æмæ ныр та Лоркайы пьесæйы фат арæзт уыд Примо де Риверайы диктатурон хицауиуæггæнынады ныхмæ. «Цигайнаг романсеро»-йы æмдзæвгæтæ та стыр трагедион тыхæй сидынц Андалусийы магуыр адæмы барты сæраппонд тохмæ – мæнæ, дам-ма кæсут сæ хъизæмайраг цардмæ, зæгъгæ. Стихты архитектоникæ, сæ арæзт æмæ формæ та сты иттæг хæдхуыз, ног, аивадон ахорæнтæй хъæздэг, адæмон сфæлдыстады мæдзæлттæй дзы поэт æнæвгъау пайда кæны...

1929 – 1930 азты Федерико уыд Америкайы Иугонд Штаттæ æмæ Кубайы, фæлæ уым дæр ницы зæрдæрухс бавзæрста – æрмæстдæр йæ фæсмæлæт мыхуыргонд æмбырдгонд «Поэт Нью-Йорчы»-йы æвдисы егъау горæты æнæзæрдæзæгъгæ цард, зæрдæкъахæн æм фæ-каст доллæры культ, бынæттон адæмтæ дзы дæлдзинаггонд кæй цæуынц, уый фауы карзæй. Фæстæдæр цы цалдæр пьесæйы сфæл-дыста: «Тугæйдзаг чындзæхсæв», «Йермæ», «Дидинджыты æвзаг», «Бернарда Альбæйы хæдзар». Уыдон дæр сты новаторон, æлгыстаг сæ кæны мулчы æфсондз, уарзон зæрдæ сæ 'вдисы фæллойгæнæг хуымæтæг адæймагмæ, зынаргъ ын у, æрдзмæ хæстæг лæуд кæй сты, уыйау сыгъдæг æмæ æнæхин, уый.

Æмæ æргом фыста тæссаг, фашистон диктатурæйы уæлахизы 1936-æм аз: «Мæн нæ уырны, адæм политикон хуызы дихтæгонд рæстæй цæуынц, уыцы уавæр. Æз æфсымæр дæн æппæтæн дæр, æмæ уыйадыл мæ уæнгæл у ахæм чидæр, æмæ националистон идæйæйы сæрвæлтау йæ цард чи рауæлдай кæны». Франкисттæ Гранада уайтагъд ба-цахстой, æмæ сæ æнæмæнгæй æххæстгæнинаг лозунг та уыд «Мæлæт

интеллигенцийæн!» Æмæ топпы хъæлæсмæ æвæрдтой æмæ æхстой дохтырты, филологты, ахуыргæнджыты, журналистты, ахуыргæндтæ-арабистты. Фыццагтимæ æрцахстой æмæ фехстой Лоркайы хорз хæлар, горæты газеты редактор Карнеройы. Ноджы ма, кæй мардтой, уыдоны ныгæнын нæ уагътой сæ хионтæн.

Æмæ Федерико Гарсиа Лоркайы царды кæронмæ ма ‘рмæст нымæд цалдæр боны баззад – йæ хорз зонгæты, агуырд лæгты бон дæр ын нæ бацис феххуыс кæнын: егъау дуры фарсмæ, Айданамары суадоны былгæрон (Цæссыгты Суар), 1936 азы 19 августы фехстой цыппар лæджы иумæ – дыууæ тореройы, зæронд ахуыргæнæджы сыхаг хъæуæй æмæ... æмæ XX æнусы Испанийы номдзыддæр поэты, стыр драматурджы, намысджын адæймаджы. Адæм æмæ Хуыцауы æлгыст фашисттæ...

Дзæвгар поэттæ йын тæлмац кодтой йе ‘мдзæвгæтæ уырыссаг æвзагмæ, фæлæ дзы фæтчыгъæдæн уæд та ма иу-дыууæ æрхæссæм – Марина Цветаевайы æмбисонд дæсны куыст – уæдæ, уæдæ, курдиатæн алы хъуыддаджы дæр йæ хъомысæн æнæ разынгæ нæй:

Пейзаж

*Потухшие звезды
усыпали теплом холодное лоно
реки зеленой.*

*Ручей растрепал свои косы,
а тайные гнезда, как в час расплаты,
огнем объаты.*

*Лягушки превратили канаву в дудку,
которая фальшивит еще усердней
во мгле вечерней....*

*Из-за горы на просторы неба
окорок луны с лицом добродушным
выплыл послушно.*

*Из домика, который окрашен в индиго,
звезда луну добродушную дразнит,
как мальчик-проказник.*

*Розовая окраска в наряд свой хрупкий,
в наряд, пошитый рукой неумелой,
гору одела.*

*Лавр устал оттого, что надо
Казаться всезнающим и поэтичным,
как лавру прилично.*

*Вода течет, как текла и прежде,
на ходу в прозрачный сон погружаясь
и улыбаясь.*

*Все по привычке здесь горько плачет,
и вся округа, хотя и невольно,
судьбой недовольна.*

*Чтобы звучать в унисон с природой,
и я говорю – никуда не деться:
«О мое сердце!»*

*Но губы мои, мои грешные губы,
Окрашены соком глубокой печали
и лучше бы молчали.*

*И этот пейзаж не радует мне сердце,
в груди я чувствую холод могилы,
и все мне не мило.*

*О том, что скорбное солнце скрылось,
летучая мысль сказать не успела
и прочь улетела.*

*Отче наш! Помилуй любовь!
(Плачут рощи – не будет удачи,
и тополи плачут).*

*Я вижу, как в угольном мраке вечернем
мои глаза горят в отдаленье,
пугая тени.*

*И мертвую душу мою растрепал я,
призвав на помощь паучьи узоры
забытых взоров.*

*Настала ночь, зажигаются звезды,
вонзая кинжалы в холодное лоно
реки зеленой.*

Аема ма аеххаст дыккаг дær:

Гитара

*Начинается
плач гитары.
Разбивается
чаша утра.
Начинается
плач гитары.
О, не жди от нее
молчанья,
не проси у нее
молчанья!
Неустанно
гитара плачет,
как вода по каналам – плачет,
как ветра над снегами – плачет,
не моли ее о молчанье!
Так плачет закат о рассвете,
так плачет стрела без цели,
так песок раскаленный плачет
о прохладной красе камелий.
Так прощается с жизнью птица
под угрозой змеиного жала.
О гитара,
бедная жертва
пяти проворных кинжалов!*

(Ох-хына, цымæ, цавæр фондз цæрдæг хъамайыл цæуы ныхас?..).

Нæй, нæ та разындысты мæ цыппар сæрмагонд чиныджы Лоркайы æрхъуыды афоризмтæ дæр – мæхæдæг фæзылдтæн сæ фæдыл:

*Театр хуымæтæг бардзæй, дзолгъо-молгъо, æнаесæрфат къордæй
адæм рауайын кæны.*

* * *

Хъæлдзæг, цардхуыз уæвын – уый хæс у, æнаемæнгхъæугæ хъуыддаг.

* * *

*Дзырд, скульпторы кусæн кард, хъисой æмæ æмткæй аивад уымæ
тырнæг сты, цæмæй адæмы 'хсæн ахастдзинæдтæ уарзтыл æнцайой,
монон хуызы сæ хæстæг кæной сæ кæрæдзимæ.*

* * *

*Сабидуг мæнæн – хъæу æмæ быдыр. Фыййау, хъомгæс, арв æмæ
иугай цæуджытæ бонраæфты.*

* * *

*Адæмон поэзийæ æрмæстдæр исын уый æмбæлы, æмæ йæ æрфыты
цы ис, стæй ма, æвæццæгæн, дыууæ-æртæ колоритон мыргонды, йæ
хъæлæсыуаджы фæзмыгой сугæвын та цагъардзинадау уайы...*

* * *

*Дæхи фæндонæй нæдæр уарзгæ бакæндзынæ, нæдæр, кæй ба-
уарзтай, уый дын фенад уыдзæн – дæхицæй ноджы уæлдæр тыхæн
дæ коммæгæс.*

* * *

Лоркайы чингуытæн сæ нымæддæр у йæ «Романсеро» – дæргъæтин
рæстæг ыл фæкуыста, баиу дзы кодта фыдæлтыккон романсы жанр
æмæ лирика – рауад дзы æмбисондæн хæссинаг цыдæр, æнахуыр
эффект, æмæ ууыл йæ цæст фыццагдæр æрæвæрдта Сальвадор Дали:
«Агурыс дзы сюжет, мæнæ куы ис, зæгъгæ, фæлæ йыл нæ хæст кæ-
ныс!»

Ахæм аргъ уæлдай æхсызгондæр уыд Лоркайæн.

* * *

Эппатæй æрхæндæгдæр циндзинад, æрхуымдæр, æнкъарддæр, мастадгæнæгдæр у поэт уæвын.

Цæй, æххæст ын йæ ацы афоризм – парадоксалам! – уырыссагау дæр сфæлхатон, испайнагау та-иу æй уæхæдæг базонут:

Самая печальная радость – быть поэтом...

Мæнæ йын тæккæ абон та – 2024 азы 17 сентябры – йæ ныхæстæ, хатыр дзы ракургайæ, афтæ фæхъулон кæнин:

Самая печальная участь – быть осетинским писателем...

БЕЛЬГИАГ ЛИТЕРАТУРÆ

Бельгиаг литературæ дæр хъæздгуытæм хауы, кæд дзы дæрдтыл нæргæ нæмттæ æртæ йеддæмæ нæ разынд, уæддæр. Йæ райрæзты фæндагыл та лæуд фæцис дыууæ ‘взагыл – францаг æмæ фламандиагыл.

Йæ райдианты сæйрагдæр жанр – историон хроникæтæ, æмæ дзы – æвæрццаг къаролты культ, æппæрццаг та исты дæсныйæдтыл хæст адæмы сурæттæ. XIII æнусы æмбисыл францаг æвзагыл фæзынд «Юли Цезары истори» латинаг æвзагæй тæлмацгондæй. О, рæзыд алы жанрты, фæлæ мæм диссаг æркаст иу хъуыддаг: рагзаманты дæр-иу куыд бауæндыдысты фысджытæ дин æмæ ма суанг Хуыцауæн йæхи ныхмæ дæр истытæ ныффыссын.

Зæгъæм, Готье де Лёйы чиныг «Хуыцау æмæ кæсагахсæг»-ы сæйраг архайæг æргом дзуры Хуыцау æмæ апостолты ныхмæ, уымæн æмæ, дам, уыдон дæр хæрамгæнæг хъæздгуыты фарс сты. Æмæ уый дæр XIII æнусы! Фæлæ уæддæр дин тыхджындæргæнгæ цыд.

Царды уавæртæ ивтой, ивта йæ фæрæзтæ Аивадон Дзырд дæр. Æмæ фæзынд 1867 азы Шарль де Костеры «Уленшпигелы тыххæй кадаг», стæй та дунейы рухс уыдтой Эмиль Верхарны поэтикон, драмон æмæ критикон уацмыстæ, Морис Метерлинкы æмдзæвгæтæ æмæ драмæтæ, уæлдайдæр йæ хъуыстгонд драмæ «Æрвцъæх маргъ». 1911 азы Метерлинк сси Нобелы номыл литературон премийы лауреат.

Бельгиаг литературæйæн номгæнæг басгуыхтысты ацы æртæ фыссæджы, сæ уацмысты æвзаг кæд францаг уыд, уæддæр. Сæйрагдæрыл банымадæуыд сфæлдыстады «географи», ныхасы сæр, ома йæ темæ...

Фламандиаг æвзагыл чи фыста, уыдонæй æрмæст иуы ном æры-

мысæм – романы автор Виргиния Ловелинг. Йе ‘взаг – раппæлинаг хъæздэг, йæ цæст – цырды, йæ ахсджиагдæр ныхасæгтæ – сылгоймаджы бынат æхсæндзарды, рæзгæ фæлтæры хъомыладон фарстатæ...

Шарль де Костер

Шарль де Костер (1827 – 1879) – Алы адамыхатмæ дæр ис, æвæццагæн, йæхи Сырдон. Германы, Австрийы, Фландрийы æмæ Нидерландты цæрджытæ сæхи худæгæй рагæй хастой, Уленшпигелы хабæрттæ кæрæдзийæн ногæй-ногмæ дзургæйæ (йæ ном афтæ тæлмацгонд цæуы: улен – уыг, ололи; шпигель – айдæн; æнæхъæнæй та – «уыджы айдæн, уыджы кæсæн»).

Шарль ын йæ историтæ дзыхæй-дзургæ сфæлдыстадæй рахаста фыссыны литературæмæ уартæ XVI æнусы Фландрийы гёзты («гомгуыбынты») сыстады дугмæ.

Йæ ныффыссынмæ къорд азты бахъав-бахъав кодта, æмæ йын дзы рауад, иуæй, худæджы, хъæлдзæг чиныг, иннæмæй та уыцы иу рæстæг дзаг у тасæфтауæг, зæрдæсаугæнæг цаутæй: сырдонгонд хъайтары хъæлдзæг ныхæстæ ныр дыууæрдæм æмбаргæ уыдысты, инквизицийы æртытæ уынгæйæ æмæ æххуырт æфсæддонты æвирхъау архайдмæ кæсгæйæ, ома гёзты сыстад сæтгæйæ...

Де Костер йæ фыццаг чингуыты – «Брабантийы цаутæ» æмæ «Фламандиаг таурæгътæ» – фæхæст йæ курдиаты сæйраг темæйыл: бельгиаг национ удысконд историон уавæрты куыд бахсыст, ууыл. Æмæ йæ уый тыххæй бахъуыд францаг литературон æвзаг чысыл раздæрмæ раздахын, Раблейы рæстæджытæм, науæд, дам, ныр æгæр слæгъз, ныфсæрмыдзаст, цæхх æмæ цывзы хъуаг æййафы, æнæ уыдон та Уленшпигель æнæдæндагау у. Æмæ уый, æвзалыкхæдджы фырт, цæй ныхмæлæууæг уыдзæн испайнаг къаролæн?..

Хъуыддаг та афтæ райдайы, зæгъгæ, дам, иу афон райгуырдысты æвзалыы куыстгæнæг Клаасы фырт Тиль Уленшпигель æмæ Испанийы фидæны къароль Филипп Дыккæгæм. Куыд рæзынц, цы уавæрты, уыдæттæ фыссæг ныхæй-ныхмæ æвæры æмæ Тилæй рауайын кæны

фламандиæгты сæрыстыр минæвар, сæ национ характеры æвдисæндар.

Йæ фыд Клаасыл кæцыдæр нымудзæг дзырд бахаста, æрцахстой йæ, æмæ йæ испайнаг инквизици фæзы астау арты хай бакодта. «Йæ зæрдæ кæм уыд Клаасæн, уым арт арф мæрайау хуынкъ басыгъта, æмæ Уленшпигель уырдыгæй армьдзаг æртхутæг систа».

Уый дæр куыд нæу нæ царды иу диссæгтæй: æвзонджы бонты цыдæр ахæм бакæсыс, æмæ дæ царæнбонтæм нал ферох вæййы! Зæгъæм, мæнæ ацы ныхæстæ – Тиль уыцы фæнык дзæкъулгонды йæ риуыгуыдырыл хæссын байдыдта, йæ цардыуаг дæр æмæ йе ‘ддаг бакаст дæр ивгæ цыдысты, цыргъзонд хъазаг лæппуйæ рантыст карз мастисæг, йæ цард Фландрийы сæрибары сæрвæлтау тохæн снывонд-гæнæг – æмæ та иудадзыг дæр уыцы ныхæстæ ардбахæрдау фæзæгъы: «Мæ зæрдæйы дуар мын Клаасы фæнык хойы».

Тилы схуындæуыд Фландрийы уд, йæ хæлар Ламме Гудзакы (йæ ном амонь «уæрыкк», йæ мыггаг та «хæлардзинады голлаг») та у йæ «буар». Уленшпигель адæмон хъæбатыр куы сси фæстагмæ, уæд ын йæ сырдондзинады миниуджытæ Ламме райста йæхимæ. О, адоньы ‘хсæн бæрæг бынат ахсы Нелейы символикон фæлгонц-сурæт, æмæ у Тилы уарзон чызг, йæ нысаниуæг та – Фландрийы зæрдæ.

Фыццаг хатт цыдæртæ дзурæм уацмысы мидисæй, фæлæ дзы дарддæр ноджы цымыдисагдæр цаутæ ‘рцæудзæн, æмæ уыйадыл дæр бакæсынаг у карджынты цардыуагыл къæсæрыл лæуджытæн. Лæппынфæстагмæ та дзы ахæм хатдзæг сæвзæры: фæлмаензæрдæдзинад – уый дын Неле, æнæхинæй фæлитой, Фландрийы «хыттын» – Ламме, сæрæн æмæ æдæрс хъæбатырдзинад – Тиль Уленшпигель, иумæ та Бельгийы адæм, сæ бæстæйы ахаст дунейы мидæг.

Йæ сæйрагдæр уацмыс Шарль де Костерæн æххæстæй хуыйны мæнæ афтæ: «Кадаг Уленшпигель æмæ Ламме Гудзакы, сæ лæгдзинæдтæ, хъазæнæмхасæн митæ æмæ зæрдылдаринаг архайды Фландрийы бæстæйы æмæ стæй æндæр рæтты тыххæй». Йæ жанр бæстон бæлвырд нæу – ис æй эпопея, поэмæ, «Бельгийы библи» дæр ма схонæн. Уæдæ-иу историон архайджытæй чи цы æхсæнадæн бындураæварæгæй басгуыхт, чи – цы, фæлæ дзы, æвæццæгæн, Шарлы цардуарзонæн æмбал нæ уыд – «Хъæлдзæгты æхсæнад!»

Ацы чиныджы фæрцы Де Костеры ном бахауд дунейы аивадон литературæйы хæзнадон-пантеонмæ.

Эмиль Верхарн

Эмиль Верхарн (1855 – 1916) – уар-
тæ дзы кæддæрты бадардтон мæ зæр-
дыл ахæм фæлгонц-метафорæ: бæлас
фæззæджы йæ сызгъæринвæлыст
сыфтæр згъалы цадаггай, иу бурдзæф
стыр сыф дзы лирикон геройы уæхскыл
æрбадт, æмæ йæм афтæ сдзырдта йæ
зæрдæ, цыма йæ бæлас, ныфсытæ йын
æвæргæйæ, рæвдауы...

Йæ мадæлон æвзаг кæд фламандиаг
уыд, уæддæр францаг æвзагыл афтæ
дæсны, иттæг хорз фыста, æмæ йын
бантыст францаг стыр поэты ном рай-
сын, стæй францаг стихамадæн дæр ма
реформатор суæвын, зынгæ ивдзинадтæ йæм бахæссын. Фламандиаг
литературæ афтæ размæдзыд нæма уыд, францагимæ абаргæйæ, уый-
хыгъд фламандиаг нывгæнджытæ нымад уыдысты дунейы мидæг
тæккæ номдзыддæртыл (фламандиаг æвзаг хæстæг уыд нидерландиаг-
мæ, æмæ уымæ гæсгæ бельгиæгтæ дæр голландиаг Рембрандт, Брей-
гель Хистæр-Мужуккаг, Рубенс æмæ иннæты сæхионтæ хуыдтой).

Æмæ Эмилы æмдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд «Фламандиаг
чызджытæ» параллелон хуызау у уыцы нывкæнынадимæ – комкоммæ
цардæй ист фæзындтæм, зæгъæм, Иоахим Бейкелары натюрмортмæ
кæсгæйæ цыма фыста «Рагон дæснытæ», уыйау уайы:

*...Сквозь дым ряды окороков,
Колбасы бурые, и медные селедки,
И гроздь рябчиков, и гроздь индюков,
И жирных каплунов чудовищные четки,
Алея, с жирного свисают потолка...*

О, хæрд æмæ нозт дæр хорз сты, бахъæуынц уæд та ма бæрæг цауты
фынджы æгъдауы, фæлæ уæддæр, Верхарнмæ гæсгæ, сæйрагдæр
адæймаг у. Æмæ уый уыд поэзийы ног дзырд, романтиктæ та ахæм
цæдисæй – адæймаг æмæ материалон царды – сæ уæнгæл уыдтой.

Æцæг Эмилы ном алырдæмты фæстæдæр айхъуыст, йæ трагедион

æртæ чиныджы фæд-фæдыл куы ныффыста, уæд – «Изæртæ» (1887), «Фыдæнхъæл» (1888), «Сау факелтæ» (1890). Сæ рахæцæн ныхасы мидис у, адæймаг хъысмæты раз куыд иунæг æмæ æвæрæз, æвадат у, уый – ома, францаг «æлгъыстаг» поэттæ, зæгъгæ, кæй хуыдтой, уыдоны темæ дарддæр ахæццæ кодта, поэतिकон ног мадзæлттæй пайда кæнгæйæ, дзырды æнахуыр азæлдмæ йæ хъус æрдаргæйæ:

*В опалах мертвых, что златит и жжет
Вулкан заката, в пурпуре и пемзе
Умерший мой разум плывет
По Темзе.*

Куыд дарддæр, афтæ ивы Верхарны хъæлæс, йæ поэзийы зынын райдайынц ног мотивтæ, уымæй размæ æппæт поэттæм дæр цы темæ нæ уыд дзырды аккаг, ахæм: уый та – ног индустриалон горæты цард. Æмæ та хъал у адæймагæй: «Мир состоит из звезд и из людей» («Дуне арæзт у стæлытæ æмæ адæмæй»).

Уалынды ралæууы адæмы зонд тæссармæгæнæг социалон-экономикон тых – мæнæ уырыс «бес попутал», зæгъгæ, цы фыдгæнд цауæй фæзæгъынц, уыцы хайрæг иуты хæрамæйдзаг хъæздэгдзинæдтæ кæнынмæ ардауы, иннæты та, дам, – змæнтынмæ, бунт кæнынмæ:

*Он присоветовал ростовщикам
Соки сосать из несчастного края,
Все разъедая, как опухоль злая,
Все прибирая к рукам...*

*Он хоть кого доведет до греха,
Часто случается под воскресенье –
Красного кто-то пустил петуха.*

О, о, ницы ис Хур æмæ Мæйы бын ногæй ацы дунейыл – нæдæр хæрзæбоньы рахæндæй, нæдæр фыдвæнд-фыдгæндæй. Æмæ хъуыддаг та уый мидæг разыны, æмæ алцы дæр цыррдзаст æмæ къæрцхъус поэт рагагъоммæ кæй раиртасы, банкъары, базоны: зæгъæм, Фыццаг дунеон хæст дур дурыл, хъæд хъæдыл нал ныууагъта адæймаджы

æууæнкæй, зæгъгæ, мах, царды арæзт бындуронæй сахуыр кæнгæйæ, дунейы фæндæгтæ рæстады ‘рдæм араздыстæм, æнæхæрам уагмæ. Фæлæ та, лæг цы сарæзта, цæмæй фæфæрæзджындæр йæ къух, уыдон йæхи ныхмæ æрзылдысты – æмæ æппæт уыдæттæн фидиуæгау фæдисгæнæг рауад Эмиль Верхарны дардмæуынæг зонд.

Ох-хына, цы размæрæзт, размæбырст цивилизацийы зарæггæнæг-хъарæггæнæг уыд поэт, уый амæттаг бацис: йæ адзал поезды цæлхыты бын ссардта... Куыдæй – мæгъа.

Мæнæ уыцы тæхудиаг æмæ бар-æнæбары дæр æлгъыстаг цардарæзты æвгъауаг амæттаг – уый дзы æгъатыр дунесконды саумызон ныв у, уый:

*А там, во мгле,
Там вихри бешеной ордой
Несутся, завывая, над землей,
Из-за крутых валов они летят и рыщут,
Бог весть какой в ночи зловещей жертвы ищут...*
... ..
*Что, кажется, что и мертвым нет спасенья
В гробах...*

Ис философийы ахæм дунесконды рагзамантæй æрбафтгæ æмбарынад: катарсис. Фæсарæйнаг дзырдты Дзырдуты куыд бæлвырдæй амынд цæуы йæ мидис, уый стæлмац кæнин, фæлæ йæ зынаæмбарæндæр куы фæкаæнон йæ къорд сæрмагонд терминтимæ, зæгъгæ, уыцы тасæй мидыхъиугæйæ, фæлтау æй рафыссон – зонын æй æмбæлы æнæмæнгæй, поэт уæззау, трагедион уацмыстæ цæмæн сфæлдисы, уыцы уавæр рæстмæ æмбарыны охыл уæд та ма:

Катартис – древне-греческое: «очищение»; у Аристотеля «духовное просветление и очищение зрителя трагедии, только что пережившего страх, гнев, сострадание и другие сильные чувства»; это же понятие имело многочисленные иные толкования в других философских системах; в психоанализе – это метод психотерапии, при котором у больного вызывают сильные переживания, глубокое, очищающее изумление, чем помогают избавиться от навязчивых страхов, вредных привычек.

Уæдæ Къостайы æрхæндæг, æнкъард, зæрдæхæлд рæнхъытæ дæр уыцы цытджын нысанмæ тырнæг сты, æмæ сæ хъуамæ искæй тыхст æмæ рис æнкъараг зæрдæ ма хъуырмаæ кæна, ма сæ дарæм нæ гениалон поэты цæстмæ, чидæртæ нæ куыд архайынц, афтæ.

Морис Метерлинк

Морис Метерлинк (1862 – 1949) – фыссæг дæр цæсты ахадгæ кармæ куы ацæры, уæд зæрдæйæн уадидагæн фехсызгон ваййы. Верхарн кæд зынгæ ивддзинадтæ бахаста европæйаг поэзийы рæзмæ, уæд Метерлинкы сфæлдыстад та бæрæг хуызы сахадыдта драмæ æмæ театрыл. Фæлæ уал раздæр йæхицæн номгæнæг фæцис æмдзæвгæтæй символизмы ахорæнты руаджы – адæймаджы уды бонахаст æвдисын рæсугъд фæлгонцтæй:

*Мерно взмахи серафимских крылий
Движут воду в озере мечты.*

Кæнæ та афтæ:

*И душа, как лебедь, раскрывает
Крылья белые усталых глаз.*

Ома, дам, адæймаджы æмæ дунейы хъысмæт дæр аразгæ у цавæрдæр сусæг тыхтæй, æмæ ды, адæймаг, сæ ныхмæ ма лæуу, цæлхдуртæ сын ма араз, цы сты æмæ куыд сты, уый базонынмæ ма тырн, æрмæст сæ банкъар, бамбар æмæ семæ сразы у... Æрмæст уыдæттæ лирикон уацмыстæм хауынц, драмæ та æргом ныхас домæ, æнусон цард цию, цы бындурон æгъдæуттыл æнцайы, уыдон уырнинагæй æвдисы.

Гъемæ уыцы домæн æххæст кæнынæн цы ‘взаг хъуыд удысконд æмæ царды æнусон фæткыл дзурынæн, уый самал кодта Морис. Æмæ йæ ном арфæйаг фæцис. Мистикайæ кæд пайда кæны, зæгъæм, йæ пьесæ «Куырмытæ»-йы, уæддæр, йе ‘нцой царды фæзындтыл кæй

у, ахæм хатдзæгмæ нæ æрхоны: адæмты цард куырмæджы цæрагау вæййы, фæлæ фидæнæй ныфсæвæрæн уынæр æрбайхъуысы: сабийы удаист хъæр. Уый уæ фервæзинаг у, адæм, æмæ уæд уæхæдæг дæр ирвæзты рагъмæ схæццæ уыдзыстут...

Метерлинк драмæйы архайд нæдæр бæрæг бынатимæ бæтты, нæдæр бæлвырд афонимæ, цы уавæрты фæцæуы, уыдон дæр фæливæнтæ сты. «Принцессæ Мален» æмæ «Пелеас æмæ Мелисандæ»-йы нывтæ амонынц астæуккаг æнусты цардыуагмæ, æндæр уацмысты та аргъæутты бæстæтæм. Афтæ арæзт у йæ тæккæ зындгонддæр пьесæ «Æрвцъæх Маргъ» (1908 аз). О, абон та Уæрæсейы ТВ-йы Фыццаг æви Дыккаг каналы цæуы сабиты 'хсæн конкурс-ерыс алы курдиæттæм гæсгæ «Синяя Птица»...

Аргъаугонд цаутæ дзы æвдыст цæуы: зæронд ус кæлæнтæгæнæг рæсугъд фесты, гæды æмæ куыдз, дзул æмæ сæкæр, дон æмæ артыл дзых базайы, алы характерты сурæтты бацæуынц, æрмæстдæр сæйраг архайджитæ – лæппу æмæ чызг – нæ ивынц, цы сты, уый сты уыцы иугæндзонæй – Тильтиль æмæ Митиль. Æмæ уыдон фæраст вæййынц алы æнахуыр бæстæты æмбисонды Æрвцъæх Маргъы агураг. Сæ къухы кæд бафта, уæд сомбон амондджын суыдзысты...

Къорд азы ма ацард Морис, фæлæ, кæд йæ сфæлдыстадон куыст нæ уагъта, уæддæр ын нал бантыст исты ахадгæ уацмысæн рухс фенын кæнын, æрмæст уыйхыгъд йе 'рмдзæф нымад у XIX æнусы литературæйы бæрзæндтæй иуыл. О, 1911 азы йын йе сфæлдыстадæн стыр аргъ скодтой: райста Нобелы номыл кадджын преми. Æмæ стæй у сывæллæтты аивадон литературæйы классик.

Стыр диссаг ма у уый дæр, æмæ йын бирæ пьесæтæй уæлдай æндæр жанрты дæр цас бантыст, цас! Суанг ма натуралистон уацтæ фысгæйæ дæр...

Иу хъуыддаг мæм хардзау æркаст: бельгиаг æртæ стыр фыссæгæй сæ никæмæн разынд сæрмагонд чингуыты афоризмтæ, раст сыл цыма никæй цæст æрхæцыд се сфæлдыстады-раныхæсты, уыйау.

Уыдзæн ма

ЦАРДЫ СÆРАППОНД УÆЛАХИЗ

Уац

Фыдыбæстæйы Стыр хæсты рæстæг Ленинграды блокадæйы даргъ хызæмайраг бонтæ æмæ æхсæвтæ чи арвыста, уыдоны 'хсæн уыдысты Тæхулы бинонтæ дæр.

Тæхулы Уырысхан райгуырд 1913 азы Чырыстонхæуы (Дигора). 1930 азы йæ райгуыраен хæуы скъола каст куы фæци, уæд ахуыр кæнынмæ бацъд Симферополы Медицинон институты рабфакмæ, фæлæ дзы бирæ нæ бафæстиат. Ивгъуыд æнусы 30-æм азты фæсивæдыл æндæвтой Германы, Италийы цаутæ, Испанийы хæст, æмæ лæппуйы бафæндыд тæхæг суæвын. Йæ гæххæттытæ Æфсæддон-уæлдæфон академимæ балæвардта. Йе 'нæниздзинады уавæрмæ гæсгæ йæ нæ райстой. Æрыздæхт йæ райгуыраен хæумæ, райдыдта колхоз «Партизан»-ы кусын. 1935 азы йæм æфсадмæ фæсидтысты, æмæ службæ кодта НКВД-йы рæнхъыты. Æфсады фидарæй сфæнд кодта дохтыр суæвын æмæ йæ разамонджытæм балæвардта рапорт, цæмæй йæ ахуырмæ арвитой Ленинградмæ С.М. Кировы номыл Æфсæддон-медицинон академимæ. Йæ курдиат ын сæххæст кодтой, æмæ, фæлварæнтæ æнтыстджынай ратгæйæ, лæппу сси Академийы ахуыргæнинаг.

Ахуыр кодта иттæг хорз, йе 'нтыстыты тыххæй иста Сталины стипенди, хорзæхджынгонд æрцыд риуылдаргæ нысан «Отличник РККА»-йæ. Кусджыты æмæ зæхкусджыты Сырх æфсады нысаны аккаг суæвæг лæппу Академийы райдыдта йæ зонадон куыст дæр.

Ам, Ленинграды, Уырысхан базонгæ Тоня Пучкинаимæ. Уый æрцыд Вологдайы областы Белозерскы районы Меграйы станцæйæ. Бакаст фелсырты-акушерты скъолайы, ахуыр кодта Коммуналон арæзтады институты. Æрыгон чызг æмæ лæппу бахæлар сты æмæ куыдфæстагмæ 1941 азы мартыйы сæ цард бану кодтой. Ахуыр, бæллицтæ, фидæнмæ нысантæ...

Фæлæ уæдмæ ныццарыдта Фыдыбæстæйы Стыр хæст. Академийы рауагъдон Тæхулы-фырт йе 'мгæрттæ æмæ ахуыргæнджытимæ нумæ митинджы рæстæг ард бахордта Райгуыраен бæстæ хъахъхъаныны тыххæй. Фæлварæнтæ фæстæдæрмæ аргъæвтой, æмæ

Тәхьулты Уырысхан

Тәхьулты-Пучкина Антонинаә

рауагъдон курс æрвыст æрцыд хæстмæ. Ирыстойнаг лæппу уайтагъд бахауд Цæгат-Ныгуылæн фронты штабмæ. Æфсæддон хæс: Кингисепп, Нарвæ æмæ Зæронд Руссæйы районы медицинон-санитарон хайтты куыст æмбæлгæ уагыл савæрын. Кингисеппмæ цæугæйæ, Тәхьулты Уырысхан уыдта бирæ лыгъд адæмы, æмæ йын уый йæ зæрдæ нынкъуысын кодта. Хъыгагæн, знаг хъаруджындæр разынд æмæ 1941 азы 16 августы горæт бацахста. Уæвгæ йæ къухты уæдмæ уыд Ленинграды облæсты фылдæр хай, æмæ Тәхьулы-фырты къорд сентябры райдайæны Ленинградмæ æрбаздæхт.

Горæты Выборджы районы æфсæддон комиссариат та æфсадмæ фæсидт Тәхьулты Антонинамæ, æмæ йæ барвыстой НКВД-йы 18-æм гвардейаг механизацигонд дивизийы 186-æм хицæн полкъмæ. 3-аг рангимæ æфсæддон дохтыр Тәхьулты Уырысхан æрвыст æрцыд 59-æм æфсады 92-æм æхсæг дивизийы 7-æм медицинон-санитарон батальонмæ. Уыцы батальонмæ раивтой йе 'мкъайы дæр, æмæ дарддæр иумæ службæ кодтой.

Мæлæтхæссæг 1941 азы 8 сентябры фашистæ райстой Шлиссельбурджы фидар, æмæ Ленинградмæ сур зæххыл бахауæн нал уыд. Блокадæ æххæстæй саразынæн ма знаг хъуамæ финнæгтимæ

баиу уыдаид Белоостровы районы, цæмæй Ладогæйы цад дæр йæхирдыгæй фæуыдаид. Ленинград хъахъхъæныны историмæ «Невский пятачок», зæгъгæ, уыцы номимæ цы цаутæ бацыдысты, уыдоны рæстæг Тæхьулты къайы батальон хъуамæ горæтæй рацыдаид. Фæлæ сыл нæмгуытæ æмæ рæмудзæнтæ ихуарæгау ныккалдысты, æмæ се ‘мтохгæнджытæй бирæтæ фæмард кæнæ фæдæлдон сты. Уырысхан æмæ Антонина цыдæр амондæй былмæ раленк кодтой. Лæппу дивизийы полкътæй иуы медицинон пункты хицауæй нысангонд æрцыд, йæ бинойнаг та йæ дæлбар службæ кодта.

Дохтыртæ уыдысты тугкалæн тохты тæмæны, æмæ сæм цафты æхсæвæй-бонæй ластой. Цалдæргай бонтæ æнæ хуыссæджы цъырттæй хæстонты мæлæты дзæмбытæй ирвæзын кодтой. Медицинон кусджытæй дæр иу æмæ дыууæ нæ фæмард – цафты тохы быдырæй хастой, уымæ – медпункты хицау йæхæдæг дæр.

Блокадæ ист куы ‘рцыд, Ленинград куы ссæрибар, уæд Тæхьулты Уырысхан йæ къаймæ дарддæр тох кодтой Украинæйы, Белоруссийы, Польшæйы, архайдтой зындгонд Вислæйы-Одеры размæбырсæн операцийы. Уæлахизыл сæмбæлдысты Берлинмæ бацæуæны...

1947 азы Тæхьулты Уырысхан йе ‘нæниздзинады уавæрмæ гæсгæ æфсадæй уæгъд æрцыд, æмæ бинонтæ Ирыстонмæ æрыздæхтысты. Æрцардысты Дзæуджыхъæуы. Дарддæры архайдæн Уырысхан равзæрс- та онкологион низтимæ тох, æмæ 1948 азы сентябры специализацимæ ацыд Ленинграды дохтырты дæсныдзинад уæлдæргæнæн институтмæ. 1949 азы æрцыд Цæгат Ирыстонмæ, æмæ йæ снысан кодтой Онкологион диспансеры сæйраг дохтырæй. Æвзæрст æрцыд иумæйаг хирургийы кафæдрæйы ассистентæй дæр. Зонадон иртасæнты æмæ монографиты автор 1954 азы бахъахъхæдта медицинон зонадты кандидаты, 1963 азы та – докторы диссертацитæ æмæ сси профессор.

1954 – 1957 азты Тæхьулты Тæтæрхъан уыд Цæгат Ирыстоны æнæниздзинадхъахъхъæнынады министр. Йæ разамынды рæстæг сарæзтæуыд Дзæуджыхъæуы æмæ республикæйы районы бирæ медицинон уагдæттæ, уымæ – «Электроцинк»-ы рынчындон æмæ Сывæллæтты рынчындоны хæцгæ низты бæстыхæйттæ.

Уый фæстæ адарддæр кодта зонадон куыст, æмæ сси 78 иртасæны автор. Мыхуыргонд æрцыдысты дунеон зонадон медицинон куыс-

ты журналты. Ёмгуыст кодта Чехословакийы, Венгрийы, Англисы ахуыргæндтимæ. Йæ зонадон æмæ педагогон куысты тыххæй йын лæвард æрцыд Цæгат Ирыстоны АССР-ы зонадты сгуйхт архайæджы кадджын ном. Ёвзæрст æрцыд ЦИ АССР-ы Сæйраг Советы депутатай, уый фæстæ – ССР Цæдисы Сæйраг Советы депутатай.

Медицинон службæйы майор йæ хъазуатон куысты тыххæй хорзæхджынгонд æрцыд Сырх Стъалыйы дыууæ орденæй, Ёфсæддон сгуйхтыты тыххæй дыууæ майданæй, Ленинград хъахъхъæныны тыххæй майданæй, орден «Кады Нысан»-æй, бирæ æндæр хæрзиуджытæй. Тæхъулты Антонинае хорзæхджынгонд æрцыд Сырх Стъалыйы орденæй, Фыдыбæстæйы Стыр хæсты II къæпхæны орденæй, майдантæй.

Тæхъулты Уырысхан æмæ Антонинаейы хъæбултæ Михал æмæ Алыксандр дæр систы дохтыртæ. Дохтырты династи адарддæр кодта сæ хъæбулы хъæбул Мæдинае дæр – кусы Цæгат Ирыстоны медицинон академийы кафедрæйы доцентæй.

ТЪЕХТЫ Тамерланы тæлмац

ЦАРДÆЙ ИСТ ÆЛВÆСТ ХЪУЫДЫТÆ

- ✓ Адæймаг йæ ныхасæн адæймаг у.
- ✓ Адæймаджы йе ‘взаг сафгæ дæр кæны æмæ аразгæ дæр.
- ✓ Арфæйы дзырд дурмæ дæр хъары.
- ✓ Æвзаг йæ хицауыл дæр нæ ауæрды.
- ✓ Æвзаг йæ цæфы рыст не ‘мбары.
- ✓ Æвзаг кардæй кæрдагдæр у.
- ✓ Æвзагæй хъуыддаг нæ рæзы.
- ✓ Æвзагыл цы абады, уыдон се ‘ппæт дзургæ не сты.
- ✓ Æвзаджы цæф дзæбæх нæ кæны.
- ✓ Æнæууылд ныхас æнæдæндагыл дæр нæ фидауы.
- ✓ Дæс хатты цы ныхас зæгъай, уым кад нал ис.
- ✓ Дзырд йæ зæгъæджы хуызæн у.
- ✓ Дзыхджын – бæхджын, æнæдзых – фистæг.
- ✓ Дзырдæн Додзийы дурау авд æвæрæны ис.
- ✓ Зонджын ныхас йæ зæгъæгæй фылдæр цæры.
- ✓ Ныхас адæймаджы мæрдтæй здахы.
- ✓ Ныхас хъуыддагæй аразгæ у.
- ✓ Ныхас уады бæхыл бады.
- ✓ Мæнг зæгъын худинаг у.
- ✓ Уæздан ныхасмæ калм дæр хъусы.
- ✓ Адæймагæн йе ‘гъдау – йæ цæсгом.
- ✓ Адæймагæн йе ‘рбацыд йæ ацыдæй хъуамæ рæсугъддæр уа.
- ✓ Адæймаг кæдæм цæуы, йе ‘гъдау дæр – уырдам.
- ✓ Алцæмæн дæр æгъдау ис.
- ✓ Æгъдау цы хæдзары нæй, уым фарн нæй.
- ✓ Æгъдау раттынаен лæг хъæуы.
- ✓ Æгъдау адæймаджы номджын кæны.

ДЫГЪУЫЗТЫ Зæлина,
Хуссар Ирыстоны зонадон-иртасæн
институты ирон æвзаджы хайады
зонадон кусæг

ДЖУСОЙТЫ НАФИЙЫ ЛИРИКОН ДУНЕ

Уац

Джусойты Нафи ирон адæмы литературон культурæйы у егъау фæзынд. Поэт, прозаик, драматург, литературон критик, æвзагиртасæг, æхсæнадон-политикон архайæг, æгъдауы лæг – йæ бирæ бынтæ аразынд нырыккон философон æмæ интеллектуалон хъуыдыйы фундамент. Уæдæ кæд ирон литературæйæн Къоста у йæ бындураваæрæг, уæд Нафи та у уыцы бындырыл, цæст кæуыл не ‘ххæссы, ахæм дурвидар мæсыг самайæг.

Нафи стыр æвæрæн бахаста ирон профессионалон поэзийы къабазмæ. Йе ‘мдзæвгæты фыццаг æмбырдгонд рацыд 1949 азы. Йæ бирæнымæц поэтикон бынты ‘хсæн сты «Зæрдæйы ныхас», «Салдаты зæрдæ», «Лирика», «Ирыстоны сагъæстæ», «Æз райгуырдтæн хохы», «Зын кары», «Сабыр ныхæстæ», «Изæры рухс», «Хæрзбон, ссæдзæм æнус»...

Поэт лирикон поэзийы ратæдзæнтæ хорз зыдта. Уæрæх пайда кодта мадæлон æвзаджы аив авналæнтæй, адæмон дзыхæйдзургæ сфæлдыстадæй. Уымæй уæлдай ма ирон фольклор æмæ историон таурагъты бындырыл ныффыста бирæ уацмыстæ.

Нафи стыр дæсны у куыд æрдзы, афтæ адæймаджы æнкъарæнтæ афыссынмæ дæр. Йе ‘мдзæвгæты се ‘ппæты дæр ис арф мидисы концентраци. Йæ лирикон æмдзæвгæтæ се ‘мыдзаг сты драматизм æмæ уарзондзинады æнкъарæнтæй. Уыцы æнкъарæнтæн та æнæ сæвзæргæ нæ уыд поэты хатаг уды. Нафи бынтон æнахъомæй банкъардта цæлæт æмæ мæлæты ад, 1932 азы сæ хъæуыл стыр æрдзон бæллæх куы сæмбæлд, зæйласт куы фæцис сæ мыггаг, уæд. Уыцы уæззау хабар йæ чысылæй фæстæмæ йæ зæрдæйæ нукуы ахаудис, йæ сабизонды ныффидар. Уымæн æвдисæн сты, ацы темæйыл цы зæрдæрисгæ рæнхытæ ныффыста, уыдон. Авторæн арæхстджынаæй æнтысы чиныгкæсæгæн

уыцы æбуалгъ цауы нывтæ эмоционалонæй равдисын, æмæ сæ катаягæнгæ фыссы:

*Мæ рагбонты, мæ сабион цъæх бонты,
Мæ уд куы уыди узæлдæй сæлæт,
Уæд базыдтон фыццаг мæ лæптын зондæй:
Ис а дунейыл цин æмæ мæлæт...*

*Уæд цуахæмы фæдтон: хъæу, нæ уæзæг,
Æвитпайд айсæфт, адæлмит, фæцис...
Хуыцауы адæг – зæй!.. Ныллæгъз йæ уæзæй
Нæ хъæу... Мæ фыд ма хъæр кæны – фæдис!..*

Æмдзæвгæ композицион æгъдауæй дæр хæрзарæст у. Æххæст у поэтикон фантазийæ, метафорæтæ æмæ эмоционалон адæрг цырен кæныны фæрæстæй. Зæгъæм, поэт абарста зæйраскъуыд Хуыцауы адæгимæ, ома зæй адæгау хъæу ну уысммæ зæххы æмвæз акодта. Поэт йæ лирикон хъайтары сонт бонты хуымæтæджы нæ хоны «цъæх бонтæ» – цъæх у бирæнысанон фæлгонц, баст у уалдзæгимæ, уымæн æмæ цард кæд йæ райдианы уалдзæгау цъæх æмæ рæсугъд у, уæддæр ваййы æвæлтæрд æмæ æнæмбаргæ. Сабийы зонд та хоны «лæппын зонд», цæмæй йын хуызджындæрæй равдиса йе 'нæмæт цард.

Нафи уыдис ирон æвзаджы популяризатор дæр. Йе 'мдзæвгæты арæх пайда кæны ирон æвзаджы пассивон дзырдтæй, хæссы сæ адæмы размæ, цæмæй æвзаджы лексикон фонд ма скадавар уа, фæлæ активонæй парахат кæна поэзийы руаджы. Зæгъæм, «мæ уд куы уыдис узæлдæй сæлæт» – дзырд «сæлæт» у пассивон дзырд, нысан кæны: адæймаг сой хæринагæй куы фелгъæд ваййы æмæ йæ зæрдæ куы нал фæисы. Фæлæ дзы автор арæхстджынаæй пайда кæны йæ уæлæмхæст нысануæджы. Дзырд «сæлæт»-ы руаджы поэт æвдисы сабийы амондджын цард уыцы æгъуыстаджы бæллæхы размæ. Сабийы сæлæт, рæвдыдæлгъæд царды ныхмæ æвæры, йæ чысыл цæстытæй цы федта, цы стыр æрдзон фыдбылызæн ссис æвдисæн, уыцы нывтæ.

Дарддæр æмдзæвгæйы уынаæм арф поэтикон психологизм, уый та стæм поэты къухы бафты. Автор æвдисы, реалон дунейы мæнгарддзинæд сабийы миддунейыл куыд бандæвта, уый: лирикон хъайтарæн йæ

чысыл сәрызонд куыд аивта, ну уысммә куыд астыр зондәй. Поэтән әппәт уыцы ивддзинәдтә цыппар рәнхы бавәрдта әмә нын сә хуымәтәг әвзагыл хәссы нә размә:

*Цы 'рцызд?.. Нә ахста сабизонд йә дзырдәй.
Дзыназгә ләгыл кодта джихәй дис...
Ыстәй әрвдзәфау бамбәрста бәлвырдәй:
Дунейыл ис мәләт, фыдамонд ис...*

Нафийы поэтикон стили әмнуад кәнынц ирон адәмон зондахаст (менталитет) әмә профессионалон ахуырдынад. Бәрәг бынат ахсынц йә поэзийы райгуырән кьуым, ныййарәджды фәлгонц әмә фыды хәдзары темәтә. Райгуырән кьона поэтән әрмәст цәрәнует нәу, фәлә ма у йә удләууән, традициты ратәдзән, әгьдауы әмә удварны авдән.

*Кәуын?.. Цәуыл?.. Нә кәуын, нә, мә зәхх,
Фәлә дәуәй куы хицән кодтон, уәд
Мә цәссыгтән мә цәсты бын сә цәхх
Нымбәхст әмә кәны мә рустыл фәд...*

*Кәугә? Цәй куыд! Кәй уыдтән әз әддә,
Гьә уый охыл дә суадәттән сә дон
Мә цәсты бын ысма... Сәттын уәд та, –
Мә цины сыг уромын нәу мә бон.*

Нафи йә равзәрдәй хәххон уыд, хорз зыдта хохаг ләджды әгьдау. Әмә кәд хохаг ләгау йә граждайнаг лирикайы йәхи хизы уәлдай патетикайә, йә 'нкьарәнты у хиуылхәцгә, уәд йә интимон лирикайән та ис бынтон әндәр характер: не 'мбәхсы йә цәссыг, йә тыхст, йә мидхьуырдухәнтә... Чиныгкәсәджды раз дәр сәтты, йә Ирыстоны уарзтәй «йә цины цәссыг уромын кәй нәу йә бон».

Әмдзәвгә «Фыды хәдзар»-ы поэт дзуры йә 'рхуым сагьәстә. Йә 'дзәрәгдынад, йә «уазал артдзәсты» мәтәй мидцәссыг калы:

*Ләг йә хәдзармә куы здәхы,
Артдзәст әм куы сиды,
Уәд нә әуәрды йә бәхыл,
Ехсәй у әвзидаг.*

*Фæлæ æз тындзон, нæ тындзон, —
У ма артдзæст уазал...
Хæдзар ма йæхи ныттындзы,
Фæлæ 'рцыд йæ адзал...*

Цас арф эмоцитæ ис ацы поэтикон рæнхъыты! Райдианæй кæрон-мæ иу уысм дæр нæ иппæрд кæны чиныгкæсæджы цымыдис æм-дзæвгæйæ. Лирикон хъайтар афтæ уарзы йæ фыды хæдзар, æмæ йæ сцардæгас кæныны руаджы йемæ ныхас кæны, ныфсытæ йын æвæры. Уæлмонц æмæ зæрдæмæхъаргæ дзырдтæй æвдисы хъæууон æрдз æмæ царды нывтæ:

*Зæрдæ судзы æмæ дуды:
Артдзæст у ма фыды,
Гъемæ аскъуыддзаг ма удыл,
Уæд – мæлæт, дывыдон!..*

*Байрай, рох хæдзар, æгайтма
Ме 'рцыдмæ фæбыхстай.
Ныр кæд фервæзис дæ катай,
Де 'нæркаст, дæ тыхстæй.*

Нафийы лирикон хъайтар фидар психологон тæгтæй баст у рай-гуырæн уæзæгмæ, фыды хæдзармæ. Йæ мидхъуыдыты агуры фæрæз, цы хуызы йын баххуыс кæна, куыд æй сцардхуыз кæна ногæй, æмæ куы ссары уыцы фæрæз, уæд сабийау дзыхыдзаг фыр цинаей ныхъ-хъæр кæны:

*Арт! Фыццаджы – арт!
Æртдзыхæй
Рафидауы къона.
Хъуамæ басæттæм лæгдыхæй
Рæстæджы тыхтона!*

*Ныфс, ма хæдзар, ныфс! Кæддæрау
Фарн æрцæра къуымы.
Не стæм раздæры фæлтæрау
Мах, æцæг, цæрдхъомæй.*

*Арт ысцырын, арт фæцæрдæг, –
Арвмæ сфардæг фæздæг.
Фарны бон!
Чысыл мæ зæрдæ
Барухс и, фæхъæлдзæг!*

Поэт йæ фыды къона фæздæгхъом куы фæкæны, уæд та нæ ахоны, йæ уд кæй «рæвдыдæй уыд сæлæт», уыцы ныййарджыты æнусон бынатмæ, скæны нæ æвдисæнтæ йæ уды арф философон æрхæндæг хъуыдытæн:

*Мæ фыд!
Дæ ингæныл
Ысхæцыд кæрдæг...
Цыдтæ æд лæдзæг ардæм
Æмæ рывтай рæвдаугæ,
Мæ мады ингæныл
Цы кæрдæг зади, уый.*

*Ныр æм дæ бæсты æз
Æрхуым цæстæй кæсын,
Уæ ингæнты кæрдæг
Рæвдауын æмæ рувын
Фæллад уыртæй...*

*Нæ уарзын уæлмæрд.
Гъе, фæлæ уæ фарсмæ
Мæхи æруадзын нæууыл:
Мæн дæр хъæудзæни ам
Æрцæрын искуы,*

*Æмæ йæм развæлгъау
Мæ уд цæттæ кæнын.
Æрдзон фæтк у,
Æмæ хъыцъым нæ кæнын.*

Аивадон амæлттыл дзургæйæ, уæлдай скойы аккаг у ныййарæг мады фæлгонц Нафийы поэзийы. Нафи мады фæлгонцæн скодта

сәрмагонд сакралон бынат. Йæ разы сæргуыбырæй лæууы стыр аргъуыцимæ, йæхи йын нывонд кæны, не 'фсæды хъæбулы бузныг дзурынай. Поэт адæймаджы уагахасты иууыл бæрзонддæр бынаты æвæры хъæбулы уарзондзинад мадмæ. Нæлгоймагæн ныййарæг мадмæ аудгæ ахаст та нымайы лæгдзинад æмæ патриотизмы сæйрагдæр бæрæгтæнæнтыл, уымæн æмæ мады арфæ фыртæн у иууыл хуыздæр фæндагтаг йæ цардвæндæгтыл. Æмæ кæд нырмæ литературæйы фидар уыд ахæм хъуыды, ома ирон æвзаг уарзондзинады æнкъарæнтæ æвдисынмæ хиуылхæцгæ æмæ цыбыркъух у, уæддæр æй Нафи йæхи поэतिकон æмæ лексикон æрмдзæфы руаджы афтæ æртасын кодта, ахæм зæрдæагайгæ, рæвдыд хъæлæсæй йæ сдзурын кодта, æмæ ацы хъуыдыйæн йæ фæд дæр нал аздад...

Автор йæ поэзийы æвдисы, дуне ныййарæджы уæхсчытыл кæй æнцайы, Ирыстоны сомбон æмæ ирон традици ирон мадыл баст кæй сты. Мады фарн, йæ тæваг кæм нæй, уым ын цард нæ ад кæны, у йын афтид æмæ уазал.

Поэтæн йæ катайы сæр сты йæ мидхъуырдухæнтæ йæ ивгъуыд æмæ йæ абоны царды 'хсæн. Йæ мады мæлæтыл не 'ууæнды, нæ разы кæны царды æгуыдзæгдзинадыл, нæ исы æцагдзинад. Æмæ та уæд йæ мидтухитæй, йæ кæддæры царды мысинæгтæй æнцойы хосæн поэзийы бæстæм фæлидзы, æмæ та уырдыгæй райхъуысы йæ саст сидзæр хъæлæс:

*Уалдзæг. Хур. Лæдæрсы арвæй хъарм.
Рацыд ныр гыццийы балцыл афæдз...
Гутоныл æгомыг хæст – ма æрм,
Нал кæны мæнæн гыцци фæсауæдз...*

*Ныр йæ ингæн зæххы 'мæзз ныцци,
Уый уæддæр нæма зыны йæ балцæй.
Æмæ мæн нæма уырны, гыцци, –
Нал уыдзæн дæуæн дунейыл уалдзæг!..*

Поэт йæ алы уалдзæджы къæсæрыл дæр æнæрхъæцæй чысыл сабийау æнхъæлмæ кæсы йæ мады фæзындмæ, йæ миддунейы мады фæлгонц у æнæмæлгæ. Йæ мады мæлæтыл æргом дзурын йæ цæст нæ уарзы, хъавгæйæ дæр уымæн фыссы. Бæллы, царды мæнгфынæ-

йæ куы райхъал уанд, уалдзæджы циныл йæ ныййарæг мадимæ куы сæмбæлид кæддæрау, фæлæ та йын рæстæджы дæрзæг къух йæ амондджын, райгæ хъуыдытæ æрдæгыл фескъуыны, æмæ йæ æцæг-дзинадмæ æрыздахы:

*Цард кæны куы ниугæ сар, куы цин,
Фæлæ нæй лæгæн црæвæт йæ мæтæй...
Гъеныр мæн æцæг уырны, гыцци,
Ничи здæхы а бæстæм нæ мæрдтæй!*

*Уалдзæг. Хъарм. Йæ рухс ныл тауы хур...
Уахъæз, радым, ме 'рхæндæг мын ахæсс...
Фестад кой гыцци... Мæ ныфс ныммур.
М' аууонау мæ фæдыл зилы сагъæс.*

Йæ циныл фыстанд æви йæ хыгыл, уæддæр авторæн йæ мады хуыз ну уысм дæр йæ цæстыты разæй нæ хизы. Æмдзæвгæ «Мæ гуырæн бон»-ы фыссы, йæ райгуырæн бон йæ мады мæлæн бонмæ кæй æрцыд, æмæ йын уый уæлдай зын хæссы, нал ын ад кæны, æнкъард сагъæсы фæлмы йæ тухы. Æмæ та фемæхсынц йæ зæрдæбын рæнхытæ, æмæ рæвдаугæйæ бадзуры йæ мадмæ поэзийы хъæлæсæй:

*Мæ гуырæн бон... Йæ мæлæн бон мæ мадæн...
Бæрæгбон нал у, рагæй мын мæрдадз у.
Мæ ныгуылд хур... Ныр ын зæронд нымадæй
Мæ къæбæрыл йæ мæрдон хай æртадзын...*

*Мæ гуырæн бон... Мæ куæн дзырдтæ фесты, –
Уæд урс уæрыкк мæрдты мæ мадæн фестын,
Мæхицæн та – æрхуым зæронд, хæрз сидзæр...
Зымæгон бон нымæг артау æризæр,
Æмæ дзы ивæн ницæмæн ис, ницы...*

Фæлтæрд поэт зоны, поэзийы раз мæлæт æдых кæй у. Уый цæрдзæнис æмæ зæлланг кæндзæнис йæ райгуырæн зæххыл, йæ раттæг адамы зæрдæйы мытгагмæ, æмæ йæ поэзимæ нумæ цæрдзæнис æнустæм йæ мады рухс ном дæр. Йæхицæн дæр æнусон бынат ссардта – уæлион

царды кәй хъармәй нә бафсәст, йә уындмә чи бәллыд, уыцы ный-
йарәг мады фарсмә әрәнцайын уыд йә фәстаг фәндон:

*Фәсмәләт мән ләггад нә хъәуы,
Фәлә дзы кәд әндәр хос нәй,
Уәд-иу мә бавәрут нә хъәуы
Нә нәуәг уәлмәрдды, бынәй.*

*Мән уый мәрдон буцән нә хъәуы,
Нәдәр уә цытыл кәнын мәт,
Йә уд мын чи хъардта фәххъәуән,
Уый уым ис иунәгәй ныгәд...*

*Мә мад, мә ныййарәг!.. Уәләуыл
Йә цәстәй дард уыдтән, сәттын,
Әмә кәд ныр чысыл фәләуун
Йә фарсмә уыцы ран мәрдты...*

Джусойты Нафийы лирикон стиль йә гуманистон идеалтәй, йә әвидигә абухгә әнкъарәнтәй, йә философон хъуыдытәй рафидауын кодта нырыккон ирон литературә. Уый, куыд профессионалон поэт, әрбахаста абоны ирон поэзмә ног ахорәнтә, ног хәдхуыз комуләфт. Әмә әппәт уыцы иузәрдион архайдәй фәцардхъомдәр, фәххәздыг-дәр кодта ирон литературон әвзаг. Уымәй йә ном зәрин дамгъәтәй бафыста ирон адәмы историйы.

ХÆЙРÆДЖЫТЫ ХАБÆРТТÆ

СКЪÆФТ ЧЫЗГ

Хурыхæуы ну лæг æмæ усæн райгуырдис чызг. Сывæллонæн йæ мад раджы амардис, æмæ йæ схаста йæ фыд.

Чызг куыд рæзыдис, афтæ рæсугъдæй-рæсугъддæр кодта. Йæ фыд ыл æрхæцмæ дæр нæ хъæцыди.

Иу тæвд бон Хурыхæуы лæгтæ уыгæрдæны хос карстой. Чызджы фыд Ахмæт дæр – семæ. Сихорафон Ахмæты чызг йæ фыдæн аходæн фæцæйхаста. Бирæ йæ нал хъуыди хосдзаутæм, афтæ цыдæр æрбацц, цыма йæ раст зæхх аныхъуырдта. Нал фæзындис. Адам дисæй мардысты, агурын æй райдыдтой. Кæм æй нæ бацагуырджой, ахæм къуым нал баззад, фæлæ – никуы æмæ ницы.

Рацыдис афæдзмæ хæстæг, афтæ Ахмæты дуар æхсæвы чидæр бахоста. Ракаст æмæ йæ чызджы ауыдта. Йæ зæрдæ фыр цинай куыд нæ аскъуыд. Чызг уыди мæллæг, æфхæрдхуыз. Стæй йæхи ‘гъдауыл нæ уыдис, сывæллонмæ æнхæлмæ кастис. Куы йæ бафарстой, уæд радзырдта: «Хæйрæджытæ мæ аскъæфтой. Равзæрстой мын иу хæйрæджы æмæ загътой, амæ дын моймæ цæугæ у, зæгъгæ. Æз нæ куымдтон, нæхимæ мæ ауадзут, зæгъгæ, дзырдтон. Фæлæ мæм хъусгæ дæр нæ кодтой. Скодтой чындзæхсæв, мæнæ махмæ куыд ваййы, афтæ. Диссаджы рæсугъд хæдзар мын радтой. Мæ лæг мын цы хæйрæджы хуыдтой, уый-иу рæсугъд лæппу фестад æмæ-иу æрбацыд. Мæн никадæм уагътой, фæндаг дæр нæ зыдтон. Иубон хæйрæджытæ иууылдæр кæдæмдæр ацыдысты. Æз сæ фæстæ рахъуызыдтæн æмæ ралыгътæн».

Фыд æмæ йыл адам баууæндыдысты. Иубон та Ахмæт хос кæрдынмæ ацыд, йæ чызг дæр – йемæ. Цынайнаы сæрмæ схызтис, йæ фыдæн æххуыс кодта. Иуахæмы чызг ныххудтис иунагæй, цыдæртæ амонын райдыдта, хъæр кодта: «Æндæр дæ ницы хæуы?» Ахмæт æй куы бафарста, цы кодтай, зæгъгæ, уæд афтæ: «Æрдæбон мæм ме ‘фсин æрбацыди, сыхах æй нæ федтат. Лæгъстæ мын кодта, нæ чындз дæ æмæ фæстæмæ цом, зæгъгæ. Куына йын бакуымдтон, уæд мæ ралгъыста: «Уæдæ дæ хæбулы дæ цæстæй дæр ма фен, йæ тæригъæд – дæу!»

Йæ афон куы ‘рцыди, сывæллон куыддæр райгуырди, афтæ йæ хæйрæджытæ аскъæфтой.

*Радзырдта йæ Гæздæнты Людмила, 60-аздыд.
Ныффыста йæ Скъиаты Зоя, Октябрыхъæу, 2008 аз*

О, МА КÆН, ФÆСМОН КÆНДЗЫНÆ

Фыццаг, дам, хæйрæджытæ æргом цыдысты адæммæ. Фыдмитæ, хынджылæг кодтой адæмæй, фыдбылызтæ сын хастой. Фæлæ-иу искуы-иу хатт хорзы дæр бацыдысты. Адæм уый зыдтой æмæ сын лæгстæ кодтой, фыдбылызæй нæ бахизут, зæгъгæ. Ныртæккæ зын зæгъæн у, нæ рагфыдæлтæ сын сæрмагондæй афæдзы иу æхсæв сæ номыл кæнын куыд райдыдтой, уый. Схуыдтой йæ Хæйрæджыты æхсæв.

Уыцы æхсæв, дам, фæндагыл рараст уæвын, æхсæв æддæмæ цæуын не ‘мбæлы. Кæуыл амбæлынц, уымæн фыдбылызæй ницы ракæнынц, фæлæ дзы фæхъазынц.

Ныртæккæ дæр уыцы æхсæв кæнынц, чи сыл æууæнды æмæ сыл чи не ‘ууæнды, уыдон дæр.

Хъыргъаты Замират, зæгъгæ, джызæйлаг сылгоймаг, ницæуыл æууæндыд. Худтис-иу йæ сыхæгтыл:

– Ныр цæй æрратæ стут, цæуылты феууæндут.

– О, ма кæн, Замират, искуы дыл куы амбæлой, уæд фæсмон кæндзынæ.

– Ныуадзут-ма уæ ныхæстæ, чи мыл амбæлдзæн? – дзырдта уый йæ сыхæгтæн æмæ та Хæйрæджыты æхсæв не скодта.

Æхсæвы фыдфынты хай фæцис. Æмбисæхсæв райхъал æмдзæгъд æмæ фæндыры цагъдмæ. Сæ кæрты бирæ адæм кафынц, симынц.

– Замират, æддæмæ-ма ракæс, мæнæ дæ лæппу ус раскъæфта, фен-ма дæ чындзы! – æрбадзырдтой йæм мидаæмæ.

Ус æвиппайды ахъуыды кодта: «Æмæ мæнæн лæппу куына ис чызджытæ йеддæмæ?»

Уыйадыл хъазт æрбайсæфт, цыма æппындæр ницы уыд.

«Мæ цæстытыл цы нæ ауайдзæн», – ахъуыды кодта ус æмæ та афынæй.

Уæдæй фæстæмæ ус æнцой нал ардта. Сæ дуæрттæ сын хостой, хъæр-цъæхахстæй-иу сæ кæрт байдзаг, сæ кæрчытæ-иу æнахуыр

пыррыччытæ кодтой. Ермæст уыдæттæ Замирæт йеддæмæ ничи хъуыста. Куынауал фæрæзта, уæд хабар йæ сыхагæн радзырдта.

– Æмæ дын нæ дзырдтон, – загъта сыхаг ус, – ныр цу, æмæ сын се ‘хсæв скæн, хатыр сæ ракур.

Афтæ кæнгæ дæр бакодта.

Уæдæй фæстæмæ æууæндын райдыдта, стæй йæ хæйрæджытæ дæр нал хыгдардтой.

Радзырдта йæ Баликъоты Ирæ, 68-аздзыд.

Ныффыста йæ Дзуццаты Хасан, Дзæуджыхъæу, ноябрь, 2009 аз

САКЪИТЫ ХÆЙРÆГ

Кæддæр дам Сакъиты чысыл лæппутæ хъазынмæ цыдысты цæугæдоны раз иу стыр фæзмæ. Уыдон-иу хъазын куы райдыдтой, уæд-иу кæцæйдæр фæзынд хæйрæджы лæппын. Къудзийы бын-иу бамбæхст æмæ сæм хæлæггæнгæ кастис. Иухатт куы уыд, уæд сæ къозо къудзийы бынмæ батылди. Хæйрæджы лæппын æм фæлæбурдта æмæ йæ, йæ фæстæ цы лæппу базгъордта, уымæ балæвæрдта. Лæппу фæтарст æмæ, ныхъхъæр кæнынмæ куыд хъавыд, афтæ йæм хæйрæг сдзырдта:

– Ма тæрс, ницы дын кæндзынæн. Мæн дæр сымахимæ хъазын тынг фæнды.

– Æмæ уæдæ цæмæн æмбæхсыс, рацу, æмæ хъазæм, – загъта лæппу.

– Уымæн æмæ æз сымахæй нæ дæн, – æнкъардæй загъта хæйрæг.

Кæй зæгъын æй хъæуы, сывæллон æй нæ бамбæрста æмæ йæ тыххæй ракодта. Уæдæй фæстæмæ иумæ хъазын райдыдтой.

Лæппутæй иу йæ фыдыфыдæн радзырдта:

– Баба, иу æнахуыр лæппу немæ фæхъазы бон-изæрма, изæр цы-дæр фæвæййы, цыма зæххы скъуыды ныххауы! Иубон йæ худ ахауд, æмæ мæм афтæ фæкаст, цыма йæ сæрыл зына-нæзына сыкъатæ уыд. Æвæццæгæн, мæ цæстытыл ауад.

Цы базонын хъуыд зæронд лæгæн, уыцы лæппу хæйрæджы лæппын кæй у. Йæхинымæры ахъуыды кодта: «Кæддæр Саккатæм хæйрæг цард, æмæ сын тынг æххуыс кодта. Æвзæр нæ уайд, нæхимæ йæ куы ‘рбасаиккам, уæд!»

– Райсом та уыцы лæппу куы фæзына, уæд-иу фæцырд у æмæ йын йæ дзыккутæй иу бындзыг хæсгардæй фæлыг кæн, – загъта зæронд лæг æмæ йæм хæсгард радта.

Дыккаг бон ләппу афтә бакодта, әмә хәйрәджы ләппын сә фәдыл рацыди әмә семә цәргәйә баззад. Йә худ никуы иста, әмә хәйрәг у, уый зәронд ләг йеддәмә ничи зыдта. Уәдәй фәстәмә Сакъиты мыггагыл цард бахәцыд. Сә гыццыл бакуысты – бирә бәркад, афтәмәй цардысты.

Иухатт та иу фыдзонд, знәт ләг куывды хыл ракъахта, әхсидав фелвәста артәй әмә йә фехста. Әхсидав ауад хәйрәджы фарсыл. Хәйрәг алыгъд, фәлә уәдәй фәстәмә адәмән фыдмитә кәнын райдыдта. Тәрсин кодта устыты әмә сывәлләтты. Сә фәстә-иу әмдзәгъдгәнгә цыдис, тутә сыл кодта, фәлә йә уыдон нә уыдтой. Әвиппайды-иу дзыхъхәй сгәпп кодта исты сырды хуызы. Әмә-иу цынә хуыз райста. Адәм дзы сфәлмәцыдысты, тынгдәр та, әхсидав ыл чи фехста, уыцы ләг. Смәлләг, рынчынтә кәнын райдыдта, мәләты къахыл нылләууыд. Адәм ын загътой, хәйрәгән дыууә чъирийы скән, зәгъгә, баләгъстә йын кән, хатыртә дзы ракур. Байхъуыста адәммә әмә скодта Хәйрджыты әхсәв.

Уәдәй фәстәмә хәйрәг нал фәзынд.

Радзырдта йә Баликъоты Ира, 68-аздыд.

Ныффыста йә Скъиаты Зоя, Дзәуджыхәу, ноябрь, 2009 аз

РЕЗОЙЫ ХАБÆРТТÆ

Джиоты Резо бирæ азты дæргъы фæкуыста Хуссар Ирыстоны Дзауы районы газет «Дзау»-ы. Цхинвалы педагогон институты студент куы уыд, уæд ма ахуыргæнæндон дæр директорæй куыста йæ бындурæвæрæг Тыбылты Алыксандр æмæ Джиоты-фыртæн стыр аргъ кодта куыд фæсивæды æвзыгъдæр минавæрттæй иуæн. Йæхицæн йæ номдзыд ахуыргæнæджы чиныг æдзух уыд йæ стъолол.

Адæмы зæрдæйы Резо баззад хъæлдзæг æмæ цыргъзонд лæгæй. Йæ хабæрттæ йын ныффыста йæ 'мкусæг Джиоты Павел.

СÆР КÆУЫЛ ИС...

Иурæстæджы Советон Цæдисы разамонæг Никитæ Хрущев районы газеттæ сæхгæнын кодта, æмæ Джиоты Резо бирæ æндæр журналист-тау æгуыстæй аздад. Облæсты уæды разамонæгмæ ныффыста курдиат, цæмæй йæ кусынмæ райсой газет «Советон Ирыстон»-мæ (абоны «Хурзæрин»). Уый уæлдай ницы загъта æмæ курдиатыл зулмæ резолюци æрæвæрдта. Резо йæ цæугæ-цæуын акаст æмæ, кабинетæй куыд рацайхызт, афтæ фæстæмæ фæзылд:

- Æгæр лæмæгъ резолюци у, æмæ йæ куына бамбарой...
- Сæр кæуыл ис, уый йæ бамбардзæн!
- Сæр загæлыл дæр ис, фæлæ йæ цалынмæ дзæбугæй æркъуырай, уæдмæ фæйнаджы нæ хизы, – бахудт Резо.

«ДЗÆГЪÆЛ» РАЙОН

Резойы бинойнаг куыста æфснайæгæй Дзауы райкомы. Куыстмæ йæ сæумæрайсом цæуын хъуыд, æмæ-ну йæ сывæллæтты дæр йемæ ракодта. Иуафон райкомы фыццаг секретарь рагацау æрбацыд, æвæсттатæй йæ цыдæр гæххæттытыл акусын кæй хъуыд, уымæ гæсгæ. Сывæллæттæ хъæлаба кодтой, кабинетмæ-ну æм сæ сæртæ бадардтой æмæ та-ну ралыгъдысты. Сæ мад Гæбæрианæн хицау ницы загъта, фæлæ дыккаг бон Резомæ фæсидт:

- Резо, дæ сывæллæтты дзæгъæл цæмæн уадзыс?
- Мæ сывæллæттæн бæргæ ницы у, фæлæ мæнæ нæ район ныр асты дзæгъæл куы у, – загъта Резо.

«ЗЫНГСИРВÆЗТЫ ХАЙАДМÆ ФÆДЗУР!»

Резо цард Дзауы автостанцæйы æртæуæладзыгон бæстыхайы. Йæ сыхаг адамон тæрхонгæнæджы йын æндæр куыстмæ куы аивтой, уæд ын йæ фатер бирæсывæллонджын Джиоты бинонтæн радтой. Фатерты стæмхатт æмбæлæг телефон дæр уыдонæн баззад, æмæ-иу сæм сыхæгтæ арæх æрхатыдысты адзурыны тыххæй.

Иуахæмы йæм сæ иу фæфæдис:

– Резо, не ‘фсинаен йæ тæвд 40 градусмæ схызт! Фæдзур тагъд æххуысы станцæмæ!

– Кæд афтæ судзы, уæд дæ зынгсирвæзты хайадмæ фæдзурын хъæуы...

ДÆЛÆ МАШИНÆ, ДÆЛÆ ХÆДЗАР...

Резо Чъребайы æгæр бафæстиат, æмæ йын Дзаумæ фæстаг автобус аирвæзт. Такситæ стæм уыдысты, фидын та сын нымайæнмæ гæсгæ хъуыд дыууæ сомæй чысыл фылдæр. Гъе, фæлæ уыдон æхсæвыгæтты домдтой туман кæнæ суанг 15 сомы дæр. Таксисттæй йын иу цæхгæр загъта:

– Хорз лæг, бафид туман, æмæ дæ ласын Дзаумæ. Разы нæ дæ, уæд мæнæ мæ машинæ, дæлæ йæ номыртæ, ацу æмæ мыл бахъаст кæн.

Резо йæхи афтæ равдыста, цыма сразы, бабадт «Волгæ»-йы, æмæ параст сты. Дзауы автостанцæйы цурмæ нымайæн равдыста дыууæ сомы æмæ æрдæг. Бæлццон шофыры раз дыууæ сомы æрæвæрдта, æмæ ма лыстæджытæ нымайы.

– Туманыл баныхас кодтам, лыстæджытæ цæмæн агурыс? – сбустæ кодта шофыр.

– Айс, цы дæм æмбæлы, уый. Кæд разы нæ дæ, уæд дæлæ мæ хæдзар, уæлæ йæ номыртæ, ацу æмæ мыл бахъаст кæн! – скарста Резо.

Таксист цæхгæр ныззылд æмæ Чъребамае рафардæг.

УАЗÆГ «СХÆДЗАРОН»

Резо райгуырд æмæ бирæ азты дæргъы фæцард Дзауы районы Ногхъæуы. Райцентрмæ йæ кæд 9 км цæуын хъуыд, уæддæр уырдаем куыстмæ дыууæрдæм кодта. Машинæ стæм уыд, æмæ-иу Чъребамае базармæ чи цыд, уыдон уыцы бон бынатмæ нæ хæццæ кодтой. Уыйадыл-иу Чъехæй мидæмæ ирон хъæуты фысым æрцагуырджытæ.

Гъемæ иу ахæм нæлгоймаг-бæлццон Ногхъæумæ Резомæ æрбафтыд.

Бахсæвиуат кодта, æмæ... йæ хæдзар йæ хъуыдыйы нал уыд. Резо-иу райсомæй куыстмæ ацыд, изæры-иу йæ уазæджы хæдзары æрбаййæфта.

Иуизæр та, йæ кæртмæ бахиза, зæгъгæ, афтæ уазæг асинтыл æрцæйцыд æмæ йæм рахъæр кодта:

– Деттæ-ма дæ куыдзмæ дæ хъус фæдар, ма мыл фæхæца...

– Æй, уый ма дæуыл куы фæхæца, уæд мæн та бынтондæр ныппыскъуылтæ кæндзæн, – загъта фысым.

Уазæгмæ ацы ныхас бахъардта, æмæ йæ хæдзармæ фæцæуæг.

ССАД ХИЦÆН НÆ КÆНЫ...

Резо фæскуыст редакцийæ рацыд. Сæ цуры дуканийы уæйгæнæг тыргъыл сылгоймæгтимæ кауы рæбын фæйнагыл бадт, æмæ йæм куы баввахс, уæд æй фæрсы:

– Хани, сау ссад дæм нæй? (Арахъхъ уымæй уагътой, фос дæр дзы хастой).

– Ис, Резо, фæлæ мын æй æнæ «серый» ссадæй уæй кæнын нæ уа-дзынц, – дзуапп радта Ханиффæ.

– Æмæ сын фæхицæнгæнæн нæй?

– Нæ, дæ низтæ, бар мын нæ дæттынц, æндæра...

– Диссæгтæ, – фæцырд Резо, – лæг æмæ ус ссæдзгай азтæ иумæ фæцæрынц æмæ ахицæн вæййынц, ссæдтæн та фæхицæнгæнæн нæй!

ÆХСЫНЦЪЫ ÆВИ СÆНÆФСИР?

Советон рæстæг паддзахадон кусæндæтты службæгæнджытæ уынгæджы уыдысты алыхуызон зиутæй. Иурæстæджы уæлдæр хицауад æрымысыд æхсынцъыйы талатæ садзын. Дзау ахæм бæлæстæй – йедзаг, фæлæ бардзырд æнæ æххæстгæнгæ кæм уыд?! Гьемæ редакцийы кусджытæ дæр æхсæны хъуыддагмæ се ‘варæн бахастой.

Сихоры улæфты рæстæг партийы райкомы фыццаг секретарь дзуры æхсынцъыйы стыр нысаниуæгыл. Резо нал фæлæууыд æмæ дын æй куы афæрсид:

– Ацы æхсынцъыйæ куыд æппæлынц, æцæгæйдæр ахæм цыдæр у?

– О, Резо. Дыргъы дæттæ дзы кæнынц, шампайнаг сæнимæ йæ хæццæ кæнынц...

– Ацы гуырды та куыд æдылытæ сты, сæнæфсирыл бафтыдысты,

– балхынцъ кодта Резо.

АХÆМ ИНТЕРНАТ ÆЙ НÆ ХЪУЫД...

Чъребайы бакодтой скъола-интернат. Йæ директор Уалыты Димитр зонгæ уыд Резойæн, æмæ йæм йæ сабитæй иуы нылласта. Айсут, дам æй уæхимæ, хæдзары, зæгъгæ, бирæйæ стæм æмæ алцæуыл не ‘ххæссæм...

– Резо, хæлар лæг мын дæ, – уæзданæй дзуры Димитр, – фæлæ ацы скъола-интернатмæ исæм сидзæр сывæллæтты, инвалидты, къух кæнæ къах кæуыл нæй...

Резо кæронмæ дæр нал байхъуыста, афтæмæй сывæллоны къухыл рахæцыд:

– Цом, ацæуæм, æз дæу тыххæй мæ къах нæ алыг кæндзынæн...

ДЫУУÆ ГРАФИНЫ

Резо Чъребайы иу бæрнон кусæгæй цыдæр хъуыддаг саразын куырда, фæлæ йын уый ницы ныфс бавæрдта:

– Ницæмæй дын у мæ бон баххуыс кæнын. Мæнæ ацы графинæн йæ бон куыд ницы у, мæнæн дæр афтæ.

Резо ницыуал загъта, графин райста æмæ фæцæуæг.

– Кæдæм æй хæссыс?! – фæджих разамонæг.

– Ам дыууæ графины ницы пайда сты, – бадзырдта йæм Резо æмæ фæддæдуар.

«ДÆ ЗÆРДÆ ЗАРЫН КУЫД АГУРЫ?»

Резо хорз цот схъомыл кодта. Йæ кæстæр фырт цæрдæг рауад, Резкий дæр æй дзæгъæлы нæ хуыдтой. Æрмæст ахуыры ‘рдæм нæ уыд. Иурайсом йæ ахуыргæнæг, Резо куыстмæ куыд рараст, афтæ йæ размæ рацыд.

– Резо, дæ лæппу тамако дымы...

– О, æмæ ма нуазгæ дæр кæны, – йæ ныхас ын аскъуыдта уый.

Ахуыргæнæг йæ къух ауыгъта, фæлæ уæддæр лæджы къласмæ бакодта æмæ йæм бæрæггæнæнтимæ журнал æвдисы. Дыууæтæ, стæмхатт – рæстæмбис бæрæггæнæн. Æрмæстдæр зарынай – иттæг хорз.

Изæры Резо йæ фыртмæ бадзырдта:

– Мæ хъæбул, бамбарын-ма мын кæн, утæппæт «дыууæты» фæстæ ма дæ зæрдæ зарын куыд агуры?!

«АРДЫГОН НÆ ДÆН!»

Дыууæ къуприйы кауы рæбын бафынæй сты. Æризæр, афтæ сæ иу фехъал æмæ иннæмæ дзуры:

– Сист, уæлæ хур скаст!

– Хур нæу, мæй у! – йæ цæстытæ æууæрдгæ дзуры дыккаг.

Уыцы рæстæг Резо куыстæй рацæйцыд, æмæ йæ ауыдтой.

– Хорз лæг, уæлæ уый хур у æви мæй?

– Нæ зонын. Æз ардыгон нæ дæн, – æнæмæт дзуапп авæрдта Резо æмæ йæ фæндаг дарддæр акодта.

СÆН ДЗАБЫР НÆУ...

Резо æхцаджын лæппутимæ ресторанмæ бахауд. Цавæр сæн ба-
нуазой, ууыл быцæу рацыд. Иу зæгъы, фыццаг номыр, иннæ – 23-æм
номыр шампайнагимæ, аннæтæ дæр ныхасæппарæн систой.

Резо нал фæлæууыд:

– Кæцыфæнды номыр дæр рахæссут! Исты дзабыртæ сты æмæ нын
нæ къæхтæ ‘лхивдзысты...

«АДОН УАЛ НÆ ФАГ СТЫ»

Резо ахуыргæнæгæй куыста Уанелы астæуккаг скъолайы. Иуахæмы
коллектив сфæнд кодта сабатбон æрдзы хъæбысмæ ацауын. Æрмæст,
дам, нæлгоймæгтæ æнæмæнг семæ сæ цардæмбæлтты ракаенæнт.

Æрбамбырд сты скъолайы кæртмæ, фæлæ дын Резо иунагæй фæзынд.

– Цæуылнæ ракодтай де ‘фсины? – фæрсы йæ директор.

Резо сылгоймæгтыл йæ цæст ахаста:

– Адон уал нæ фаг сты...

ФИНЛЯНДИ НÆУ...

Мартыйы мæйы Резойы æвзæрстыты рæстæг Цъонмæ цæстдарæ-
гæй арвыстой. Изæры хъуамæ æд суагъæ Дзаумæ æрбахæццæ уыдаид,
фæлæ мит уыйбæрц ныууарыд, æмæ рацæуæн нал уыд. Райæххæст-
комы сæрдар æм дзуры:

– Æнхъæлмæ ма æрмæстдæр дæумæ кæсæм, кæм дæ?

– Сардион Георгиевич, мит уыйбæрц æруарыд, æмæ ацауæн нæй!

– Деттæ лыжникты раканут, лыжникты...

– Цъон Финлянди нæу, ам цæй лыжниктæ ис...

ДЗАУЫ УАЗÆГУАТ

Дзауы райцентры æнæзонгæ бæлццон Резойы фæрсы:

– Ам уазæгуат кæм ис?

Резо йæ къух райкомы дыууæуæладзыгон агъуыстмæ адардта:

– Уæлæ дын уазæгуат. Æрмæст æхсæвыгон нæ кусы.

«А» ÆВИ «О»?

Резо, йæ лæппу куыд ахуыр кæны, уый бæрæггæнæг скъоламæ бацыд. Ахуыргæнæг урок амоны:

– «Корова» нæм дзургæйæ хъуысы «карова», фæлæ йæ фыссын æмбæлы «о»-имæ.

– Гъе, æмæ уæд æхсыр фылдæр ратдзæн? – бахудт Резо.

«ИННÆ КЪАХЫЛ ДÆР УЫЙБÆРЦ ЦÆУЫ»

Резойæн йæ къах рыст, æмæ Чъребайы рынчындонмæ дохтырмæ бацыд:

– Мæ рахиз къах риссы, азмæлын мæ нæ уадзы.

Дохтыр загъта:

– Дæ кары адæймагæй куы цы сриссы, куы цы...

– Æмæ уæдæ мæ иннæ къахыл дæр уал азы куы цæуы, æмæ куынае риссы!

ÆРТÆ ГОЛЛАДЖЫ ДÆР РАДТАИД

Резо куы фæрынчын æмæ куы æруатон, уæд æм сыхæгтæ рынчынфæрсæг цыдысты. Иуизæр сылгоймæгтæ бадынц æмæ ныхас кæнынц. Се ‘хсæн – рæсугъд Миридае дæр.

Резо дын афтæ:

– Миридае, ахæм рæсугъд сылгоймаг, æмæ Муртузæй смой код-тай...

– Резо, магуыр рæстæг уыд, æмæ мæ мæ мад æмæ мæ фыд сау ссады дыууæ голлагыл радтой. Муртуз дзулфыцæны куыста.

– Миридае, фæдæрдджын дæ, фæлæ дыл æз æртæ голладжы дæр раттин!

МЭЙЫ ЦАУТЫЛ АФЭЛГЭСТ

► **25 июны** Рассветы Культурæйы хæдзары уыд литературон критик, публицист, РЦИ-Аланийы Фысджыты цæдисы сæрдар Хозиты Барисы 70 азы боны кадæн изæр.

► Хуссар Ирыстоны байгом кодтой поэт, литературæиртасæг æмæ æхсæнадон архайæг Дзуццаты Хадзы-Мураты номыл мемориалон фæйнæг, цы хæдзары цард, уый кæуыл.

► Хуссар Ирыстоны Ручъы тæунелмæ бахизæны байгом кодтой цыртдзæвæн æхсæнадон архайæг, йæ адæмы иузæрдион патриот, прозаик, поэт, публицист зындгонд инженер, тæунелы проекты автор Гæглойты Рутенæн.

► **6 – 12 июлы** Дзæуджыхъæуы цыд III æппæтуæрæсеон фестиваль «Вахтангов. Фыдыуæзæгмæ фæндагыл». Фестивалы архайдтой Уæрæсейы регионты хуыздæр сфæлдыстадон коллективтæ Мæскуыйæ, Бетъырбухæй, Республикæ Марий Элæй, Ярославлæй, Ростов-Донæй, Майкопæй. Ирыстойнагты размæ рахастой сæ хуыздæр спектакльтæ. Бæрæгбоны программæ хъæздыг уыд цымыдисаг концерттæй, сфæлдыстадон фембæлдтытæй, ахуырадон семинартæ æмæ лекцитæй.

Фестиваль «Вахтангов. Фыдыуæзæгмæ фæндагыл»-æн бындур æвæрд æрцыд 2024 азы æмæ баст уыд РЦИ-Аланийы сырæзты 100 азы юбилейы кадæн мадзæлттимæ. Бæрæгбон саразыны хæппæрис разынд Евгений Вахтанговы номыл мæскуыйаг театры разамындмæ. Уыцы хъуыддаджы театры фарсмæ балæууыдысты Культурон хæппæристы президентон фонд, РЦИ-Аланийы Хицауад æмæ Цæгат Ирыстоны Сæргълаууæг Сергей Меняйло.

► **17 июлы** Хуссар Ирыстоны Ручъы хъæуы байгом номдзыд ирон поэт, драматург æмæ тæлмацгæнæг Плиты Грисы цыртдзæвæн. Арæзт æрцыд хæрзаудæн фонд «Амонд»-ы бындурæвæрæг Хуыгаты Ростиславы хæппæрисæй.

Корректор А. К. КАРГАЕВА
Дизайн, верстка А. А. ГАБИСОВ

ЕЖЕМЕСЯЧНЫЙ ЛИТЕРАТУРНО-ХУДОЖЕСТВЕННЫЙ
И ОБЩЕСТВЕННО-ПОЛИТИЧЕСКИЙ ЖУРНАЛ «МАХ ДУГ»

Главный редактор: ХЕТАГУРОВА Оксана Нодаровна

Журнал зарегистрирован в Управлении Федеральной службы по надзору
в сфере связи, информационных технологий и массовых коммуникаций
по Республике Северная Осетия-Алания.

Свидетельство о регистрации ПИ № ТУ 15-00148 от 9 июня 2017 г.

Учредитель: Комитет по делам печати и массовых коммуникаций
Республики Северная Осетия-Алания
Адрес учредителя: 362003, г. Владикавказ, ул. Димитрова, 2, офис 202

Порядковый номер выпуска: № 7. 2026 г.
Подписано в печать 16.07.2026 г. Выход в свет: 27.07.2026 г.
Индекс: 732447. Тираж 1000 экз. Заказ № 206. Цена свободная
Формат 60х90 1/16. Бум. офсет. № 80 г/м². Вклейка 1 печ. л. мелованная

Гарнитура шрифта Times New Iron
Печать офсетная. Усл. печ. л. 9. Учетно-изд. л. 14, 88

Адрес редакции и издателя: 362008, г. Владикавказ, пр. Коста, 11
E-mail редакции: mahdug@mail.ru; адрес сайта: <http://www.mahdug.ru>
Тел.: гл. редактор – 25-09-64; шеф-редактор, корректор – 25-09-74;
редакторы прозы, поэзии и критики – 25-20-52; бухгалтерия, компьютер. – 25-22-47

Адрес типографии: ОАО «Осетия-Полиграфсервис»
РСО-Алания, 362015, г. Владикавказ, пр. Коста, 11. Дом печати

Редакци авторы хъуыдытимæ алкад разы нæ вæййы.

Журналы цы æрмæг рацæуа, уымæй æндæр мыхуырон орган куы пайда кæна,
уæд хъуамæ амынд уа, «Мах дуг»-æй ист кæй у, уый.

Журналмæ цы кæухфыстытæ лæвард цæуынц, уыдон редакци рецензи
нæ кæны, стæй сæ автортæн фæстæмæ не здахы.

«Мах дуг»-ы равдысты къамтæ ист сты Гуыбаты Зауырбеджы бинонты æвæрæнтæй

**Цагат Ирыстоны мыхуыры æмæ дзыллон хабархæссæг
фæрæзты комитет æмæ литературон-аивадон æмæ
æхсæнадон-политикон æрвылмаёйон журнал
«Мах дуг» æртыккаг хатт расидтысты «МАХ ДУГ»-ы
ДУНЕОН ПРЕМИ!**

Йæ нысан у ирон æвзаг æмæ литературæйы кад фæбæрзонддæр кæнын, авторты литературон уацмыстæ фыссынмæ разæнгард кæнын, алы бæстæты цы ирæттæ цæры, уыдоны Ирыстонмæ æрбангомдæр кæнын, журналкæсджыты ног нæмттимæ базонгæ кæнын, æмткæй райсгæйæ та – æмзигуонæй ирон литературæйы рæзтыл бакусын.

Преми райсыны конкурсы ис 5 номинацийы:

- ✓ поэзи;
- ✓ прозæ;
- ✓ публицистикæ;
- ✓ драматурги;
- ✓ аивадон тæлмац.

Конкурсы архайджытæ кармæ гæсгæ дихгонд цæудзысты 3 къордыл:

- ✓ 7 азæй 15 азмæ;
- ✓ 16 азæй 35 азмæ;
- ✓ 36 азæй уæлæмæ.

Уæлахиздаутæ хорæхджынгонд æрцæудзысты æхцайы преми-тæй, Премийы сæрмагонд нысантай æмæ дипломтæй.

Конкурсы къæпхæнтæ:

20 январæй 31 августмæ авторты бадæттын хъæуы сæ куыстытæ ахæм электрон адрисмæ: mahdug@kpmk.alania.gov.ru, «Конкурс» дзы фæнысан кæнгæйæ;

1 сентябрæй 30 сентябрьмæ сæрмагонд къамисы уæнгтæ аргъ скæндзысты авторты уацмыстæн;

Октябры кæрон кадджын уавæры уæлахиздау автортæ æрцæудзысты хорæхджынгонд.

Бæлвырддæр æрмæг базонæн ис журналы æмæ Мыхуыры æмæ дзыллон хабархæссæг фæрæзты комитеты сайты. Уæ хъус дарут Телеграм æмæ ВК-йы нæ сæрмагонд фæрстæм дæр.

Фыццаг къорды архайджыты уацмыстæн къамис аргъ кæндзæн хицæн домæнтæм гæсгæ. Фыст сты Премийы Уагæвæрды журналы сайты.

Фæрнæйдзаг ут!

Хийгүүр олохын
нэгдмэл -
Загвар Гугаару.
С. Блантерберг
2013/11/19 Ин. редакт-ор
М. Насири

Хистэртээн адджын мысинагэй баззад ивгүүйд аенусы 70-аг азты кэрон сэг уарзон, уады рэстэеджы уэлдай кадджын амэ буц литературон журналы аеддаг фэлгонц – эрвхуыз цъарыл урс хэхты халдих дамгъэтэй фыст «МАХДУГ». Абон дэр ма уады журналтэ нэг күүхмэ куы 'рбахауынц кэйдэр авсэргэнтэй, уад нэг уд уыцы хэхты цүүппыл абады фыр цинэй. Фэлэ бирэтэ нэг зоньц, уыцы хигъэдон хуыз журнал кэй руаджы райста, уый. Фыццаджыдэр, кэй зэгъын ай хъауы, журналы цъар фэаивдэр кэнын уйд йа уады сэйраг редактор Цэгэраты Максимы амэ дзы уыцы рэстэсг удүүлдайаг чиг куыста, уыцы арфэйаг фысджыты фэендон. Фэлэ йа саразын хууд дэсны нывгэнаг, дизайнер, график, стэй ма удай чиг банкъардтаид Ирыстоны зэрдэйи цавд. Уый разынд нэг республикэйи Архитекторты цэдисы правленийи уады сэрдар, зындгонд архитектор Гуыбаты Зауыр. Раст цыма журналы хэхты тых бацйд, уыйау уйд канд күүхмэ йа райсгэйаг нэг, фэлэ йа дардмэ фэнгэйаг дэр.

Ацы аз Гуыбаты Зауыры райгуырдыл аххэст кэны 85 азы. Хыгагээн, йа 'нусон дунэмэ цалдэр азы размэ ацыд, фэлэ уэлэуыл баззад йа фарн.